

319376

511996

5. évf.
1996.
1. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi
irodalomból

5. évfolyam 1996. 1. szám

Tiszteltetbeli főszerkesztő:
Niederhauser Emil

Főszerkesztő:
Cholnoky Győző

Grafikai tervező:
Szabó János

Felelős kiadó:
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, Molnár u. 11. Pf. 244
1368 Telefon: 118-3188

Megjelenik negyedévenként.
Eves előfizetési ár:
1200 Ft (ÁFÁ-val), külföldön: 24\$
Előfizethető:

az Országos Idegennyelvű
Könyvtár
MNB 10032000-01427666
számláján

Terjeszti a szerkesztőség
A lap egyes számai 300 Ft-os
áron megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
Könyvtárban, a Könyvtárellátó
Vállalat Kódex könyvtáruházában
(Bp. V., Honvéd u. 5.), az
Osiris kisebbségi könyvesboltjában
(Bp. V., Veress Pálné u. 4-6.) és
a PÜSKI Könyvesházban
(Budapest I., Krisztina krt. 26.)

HU ISSN-1215-2684

Nyomdai előkészítés: *AbiPrint*

Nyomás és kötés:
Vörösmarty Nyomda Rt.

Felelős vezető:
Papp Károly elnök-igazgató

E szám megjelenését
a Soros Alapítvány,
a József Attila Alapítvány,
Miniszterelnöki Hivatal
kisebbségi koordinációs alapja
támogatta.

TARTALOM

Magyarok és szlovákok (Cholnoky Győző)	1
Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok	
Nemzetiségek a 20. századi Magyarországon (Mészáros Árpád - Fóti János)	4
Elemzések a mai romániai magyar társadalomról (Regionális és Antropológiai Kutatások Központja)	6
Szlovákia: a kezdet vége vagy a vég kezdete? (Day, Stephen)	9
A német nemzeti identitás alakulása (Räthzel, N.)	12
Balkán-problémák (Philippart, E.; Mihailescu, V.)	15
Ruszinok és ukránok a volt Jugoszláviában (Kovac, M.; Mušinka, M.)	18
Albánia: az elszalasztott átmenet (Deslondes, O.)	21
Oroszország lázasan keresi történelmi hivatását (Uhlig, Ch.)	25
Az ujjurok és Közép-Ázsia jövője (Rudelson, J.J.)	26
Az utca: az identitás és az autenticitás helyszíne – londoni példa (Keith, M.)	31
Kanada elhúzóódo identitásválsága (Black, C.)	32
Nemzeti és nemzetiségi irodalmak	
Az unitarizmus szerepe Szabédi László költészetében (Cseke Péter; Szabó Árpád)	35
L'hommage a szlovákiai magyar irodalom jelesei (Pomogáts Béla; Görömbei András; Tózsér Árpád)	37
Költő a diktatúrában: Moses Rosenkranz (Schlesak, D.)	40
Kisebbségek nyelvhasználata	
Szláv (szlovák) szók története és átvétele a magyar nyelvbe (Ondruš, Š.)	42
Kisebbségek kultúrája	
Ötvenéves a szabadkai Népszínház (Juhász Géza; Barácius Zoltán)	44
Örmények: ételek, jelképek Erdélyben és Magyarországon (Kisbán Eszter)	47

Magyarok és szlovákok

Időszerűsége okán a Szlovák Köztársaság államnyelvéről szóló 270/1995. számú törvény ismertetését kell kiemelni e szám közleményeinek sorából. A törvény szellemisége, politikai iránya, megalkotásának körülményei és a hozzá fűzött reflexiók viszonylag széles körben ismertek, ezért munkatársunk – a szöveg alapos elemzésén túl – összehasonlításokat végzett el az új nyelvtörvény és a korábbi, ide vonatkozó jogszabályok (mindenekelőtt az 1990. évi nyelvtörvény) szövege között, és igyekezett új szempontokkal megvilágítani a szlovákiai magyarság életkereteit átfogóan érintő dokumentum értelmezését. Így mutat rá, hogy a törvényjavaslat kiváltotta tiltakozások, valamint az ellenzéki pártok összesen 162 módosító indítványának nyomán néhány ponton a magyar kisebbség szempontjából kedvezően változott az eredeti szöveg. (Az ellenzéki képviselők egy része éppen erre hivatkozva szavazta meg végül a törvényt.) Az új nyelvtörvény azonban így is megszüntette a korábbi megengedő előírásokat mindenekelőtt azzal, hogy a hivatalos érintkezésekben az államnyelvet teszi kötelezővé, mégpedig mindennemű kivétel nélkül. Csehszlovákia történetében erre csak 1945 és 1948 között, a teljes jogfosztás idején volt példa (vö. Popély Gyula e számban referált előadásával). Az oktatás és a kultúra szférájában az általános megszorító kitételek mellett található ugyan néhány szűkkeblű könnyítés is az anyanyelvhasználat tekintetében, a legsúlyosabb gond azonban, hogy a jogi helyzet a korábinál rendezetlenebbé és áttekinthetlenebbé vált – azaz lehetőséget kínál az önkényes értelmezéseknek. Továbbra is hatályban maradt pl. az Európa Tanács befolyására született anyakönyvezési és az ún. táblatörvény, noha mindkettő ütközik az új nyelvtörvény betűjével és szellemével is. Ami a fejleményeket illeti, jellemző az egyik (a szavazás során tartózkodó) ellenzéki szlovák képviselő véleménye: a meglehetősen feszültségeket keltő jogszabály megosztotta a szlovákokat és egyesítette a magyarokat. Recenzensünk javaslata: „A magyar kisebbség politikai képviselőtének felelőssége és feladata, hogy a kialakult helyzetben igenis benne rejlő kapcsolat- és bizalomerősítő lehetőségeket megragadják...” – az 1989 és 1992 közötti viszonylag kedvező konstellációkat példának tekintve.

Ugyancsak a magyar–szlovák párbeszéd igényét fejezi ki (immár tudományos területen) a holland Clingendael Nemzetközi Intézet és a Groningeni Egyetem által közösen szervezett nemzetközi konferencia A történelem szorításában: a magyar–szlovák kapcsolatok múltja, jelene és jövője címmel. A konferencia előadásai gyűjteményes kötetben jelentek meg a Nomos Verlag kiadásában. E kötet anyagait ismertetjük, mégpedig két típusba sorolva az írásokat. Az első csoportba az átfogó,

biztonságpolitikával, kisebbségvédelemmel foglalkozó előadások kerültek mondhatni pártatlan szakértők szerzőségében, a másodikban pedig szintézisbe foglaltuk az egyes történelmi korszakokra vonatkozó magyar és szlovák kutatók értékelését. Tettük ezt azzal a szándékkal, hogy ha a nemzeti fejlődés és a kisebbségi jogok kérdésében a magyar és szlovák álláspont korántsem közeledik egymáshoz, legalább az egyazon jelenségre vonatkozó eltérő nézetek kapjanak világos kontúrt. A szövegek elemzése nyomán azonban (most is) kitűnt, a különbségek nem elsősorban az események megítélésében térnek el egymástól, sokkal inkább a stílusban: az egyik oldalon a tárgyilagos hangvétel, a másikon olykor a romantikus szertelenség dominál.

Aszlovák vonatkozású írások közül említjük még Kocsis Károly dolgozatát. Szerzőnk a szlovákiai közigazgatási változások, átszervezések történetét elemezve mutatja ki, hogy a most tervezett átalakítás az elmúlt 70 évben jelentős előzményekkel „büszkélkedhet”. Írása végén tájékoztat a három legismertebb átszervezési javaslatról; közülük rokonszenve érezhetően az Együttélés (dél-tiroli ihletésű) tervezete felé fordul.

Kukorelli István és Tóth Sándor (a Magyar Kisebbség hasábjain) egyaránt a román alkotmányozás elveit és az 1991. évi alkotmány szövegét elemzik. Egymástól független, mégis egybehangzó álláspontjuk szerint a román törvénykezés mindenkor francia mintát követett, és követ a rendszerváltás után is. Tóth Sándor kifejti még, hogy az alkotmány nem elégedhet meg az individuum védelmével, de figyelemmel kell lennie az államnál szűkebb körű közösségek jogaira. Ez esetben nem pusztán kisebbségi jogokról van szó; a probléma ennél sokkal átfogóbb: a társadalomnak szembe kell néznie (Szekfü Gyula szavaival) „az etatizmus, a fenyegető állami túlhatalom” veszélyével.

Térben távolabbi jelenségekre térve át az észak-írországi konfliktusok 25 éves történetét áttekintve O’Duffy kifejti: annak valódi gyökerei nem felekezeti fanatizmusban és indulatokban keresendők, hanem a két közösség (nacionalisták és unionisták) vezető elitjének politikai aspirációiban. És ez a megfigyelés számunkra is figyelmeztető, mert érvényessége talán kiterjeszhetőnek látszik a nemzeti mozgalmak egészére.

A Terrorism and Political Violence c. folyóirat különszáma megcáfolni látszik azt a széles körben elterjedt nézetet, amely szerint az et-

nikai alapú szélsőjobboldali terrorizmus csupán a modernizációban megkésett társadalmak ballasztja lenne.

Nyugat-Európában ugrásszerűen nőtt az idegengyűlölő szélsőséges csoportok támogatottsága és az általuk elkövetett terrorcselekmények száma is. Ezek a csoportok egybehangzóan természeti adottságnak tekintik az emberek közötti egyenlőtlenséget és elfogadható cselekvési formának az erőszakot. Igaz, kimutatja azt is, hogy a szélsőséges csoportok nézetrendszere igen változatos képet mutat: egyik szegmensében pl. az ateizmustól a vallási fundamentalizmusig terjed.

N. Rätznel arról értekeznek, hogy a mai német hatóságok is a régi, vérségi-leszármazási elvű nemzetfogalomhoz ragaszkodnak. Sőt – állítja –, a nyugati tartományokban élő német lakosság széles köreiből egy ennél is kirekesztőbb „kulturális” nemzetfogalom dominál, amiben az NDK-ból érkezett németek sem kapnak helyet. Konklúziója: egy alternatív, integráló erejű német identitáskonceptiónak nincs ma számotvető képviselője Németországban.

*

Végül a kulturális témák közül válogatva mindenképpen említést kell tennünk a Szabédi László unitarizmusáról szóló, Korunkban megjelent tanulmányokról. Ezek szerint a költő unitarizmusa szellemi magatartás, mert a szabadság értéktartományában jelentkezik, s mindenekelőtt a lelkiismereti szabadság elvében ölt testet.

Budapest, 1996. február 7.

Cholnoky Győző

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

Nemzetiségek a 20. századi Magyarországon

Általában nem okoz gondot, ha egy adott census adatait az adatfelvétel után néhány évvel később dolgozzák fel és publikálják az eredményeket. Jelen esetben a szerzők lényegében (az előzmények vázlatos ismertetését követően) az 1990. évi népszámlálás alapján végezték el elemzésüket, ám önmagában érdekes és helyenként értékes megállapításaik és következtetéseik arra döbbsentik rá az olvasót, hogy öt év alatt jókorát fordult a világ. Különösen nagyot a magukat nemzetiségnek vallók lélekszámát és foglalkoztatottságukat tekintve. Ezt a szűkítést talán helyes volna a címben is kifejezésre juttatni.

Az 1993. évi LXXVII. törvény szerint „...nemzeti és etnikai kisebbség... (a Magyarországon) *legalább egy évszázada honos népcsoport* (kiem. a szerk.), amely ... kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok, ... (mint ilyenek) összetartozás-tudatról tesznek tanúbizonyságot, amely ... történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul”. A 61. paragrafus taxatíve fel is sorolja a fenti kritériumoknak megfelelő 15 népcsoportot.

A magyar népszámlálások közül először az 1880. évi regisztrálta a lakosság anyanyelvét, az 1941. évi pedig már nemzetiségét is.

Az 1. világháború előtti Magyarország három legnépesebb nemzetisége a német és a szlovák (kb. 2-2 millió fő), valamint a román (kb. 3 millió). A németek nem alkottak összefüggő nyelvterületet, viszont a szlovákok szállásterülete jobbára 9 felső-magyarországi, a románoké pedig 11 erdélyi megyében koncentrált. A trianoni Magyarország etnikai arculata gyökeresen megváltozott: az elcsatolásokat követően az utódállamok itt maradt nemzetiségei közül egyik sem érte el a lakosság 1 %-át, miközben a németeké lett a legjelentősebb kisebbségi népcsoport.

A 2. világháborút követő kitelepítések és a magyar-szlovák lakosságcsere nyomán, illetve a felgyorsult asszimiláció miatt tovább csökkent a nemzetiségek lélekszáma: a németeké 500 ezerről 40 ezerre, a szlovákoké 140 ezerről 13 ezer főre.

A szerzőpáros a továbbiakban az 1990. évi népszámlálási adatokat elemzi. Ezek szerint a magyarországi népesség 98,5 %-át tették ki a magyar anyanyelvűek és 97,8 %-át a magyar nemzetiségűek. Időközben a cigányság lett a legjelentősebb lélekszámú nemzetiségi csoport, mind a nemzetiségi (143 ezer), mind az anyanyelvi (48 ezer) besorolás szerint.

A nemzetiségi nyelvet anyanyelvének valló csoport elemszáma minden esetben kisebb a magukat nemzetiségnek vallók számánál (a legnagyobb eltérés a cigányoknál tapasztalható). A szlovén és a cigány

kivételével a kisebbségi nyelveket többen beszélnek, mint ahányan anyanyelvükként jelölték meg őket. A leglátványosabb eltérés (30 kont-ra 409 ezer) a németeknél tapasztalható, nem utolsósorban nyelvük világnyelvi pozíciójából kifolyólag.

A nemzetiségek asszimilációját befolyásolják házassági szokásaik. Az etnikailag homogén családok gyakorisága a cigány kisebbség körében 85-89 %, a románok, horvátok, szlovének, vendek esetén 58-64 %, a németeknél 50-55 %. Viszont a szlovákok és a szerbek csak az esetek 44-49 %-ában kötöttek egymás között házasságot.

Az asszimiláció fokát befolyásolja az is, hogy a nemzetiségi gyermek követni kívánja-e szülei nemzetiségét. A válasz határozott igen a cigány, a szerb és a román etnikum esetében; a szlovén és német gyermekek 80 %-a kívánja nemzetiségét megtartani. A szlovák nemzetiségűek 40-50 %-a azonban már magyar nemzetiségű és anyanyelvű kíván lenni.

Az 50 év feletti házas nők átlagosan két gyermeknek adtak életet. Ez az arány a cigányok körében 5 gyermek, a szlovén és vend etnikum esetében 2,7-2,8.

A nők termékenysége éppen az egyszerű reprodukciót biztosítja a szlovákok, románok és horvátok körében; ennél kevesebbet a szerbeknél és a németeknél.

Minden nemzetiségi csoportra jellemző ugyanakkor, hogy az anyanyelv szerinti csoport korösszetétele magasabb, mint a nemzetiségi alapon képzett csoporté: az idősebb korosztályoknál az anyanyelv erősebb komponense az etnikai hovatartozásnak, mint a fiatalabbak esetében.

Országosan a 15 évnél idősebb népesség kb. 80 %-a végezte el az általános iskola 8 osztályát; a nemzetiségi átlag 60-70 % (a cigányoké 36-43 %). Egyebekben is jelentős különbségek mutatkoznak az egyes nemzetiségi csoportok iskolai mutatói tekintetében: a szerbek és a németek közép- és felsőfokú iskolai végzettségi mutatói meghaladják az országos átlagot (29, illetve 10 %), viszont a cigányság közép- és felsőfokú oktatásban való részvétele az 1 %-ot sem éri el.

A cigányság kivételével a nemzetiségekre általánosan jellemző jelenség: a nemzetiség szerinti iskolázottsági mutatók kedvezőbbek az anyanyelv szerint képzett csoportok mutatóinál.

Az 1990. évi népszámlálási adatok szerint a nemzetiségek zöme községekben lakik. A szignifikáns fővárosi jelenlétet a román és a szerb etnikum esetében említi a tanulmány, s nem ejt, nem ejthet még szót a cigányok fokozódó budapesti koncentrációjáról.

A gazdasági aktivitás tekintetében jelentős eltérések mutatkoznak az egyes nemzetiségi csoportok között. A magas munkanélküliségi ráta leginkább a cigányságra jellemző, viszont az aktív keresők aránya két nemzetiség, a románok és a szlovének körében magasabb az országos átlagnál.

Anyanyelv szerinti számítás esetén 5-10 %-kal alacsonyabb a foglalkoztatottság szintje a szlovákok, románok és a németek körében. Ezen belül a szlovák és német anyanyelvűek közel fele magas életkoruk miatt inaktív polgárként részesül jövedelemben.

A tanköteles korúak aránya érthető módon a cigányság körében a legmagasabb; ezen kívül ugyanebben a csoportban volt a népesség egyharmada nem tanuló eltartott.

Amunkavállalói korban lévő nem cigány férfi lakosság gazdasági aktivitása több nemzetiségnél (szlovákok, románok, horvátok, szerbek, szlovének) 2-4 százalékponttal meghaladja az országos átlagot. Nagyjából ez a helyzet a 15–54 éves női népesség körében is, viszont a román nők gazdasági aktivitása 6 százalékponttal elmarad az országos átlagtól. (A cigány nők csupán egyharmada volt gazdaságilag aktív). A cigányság kivételével általánosan érvényes jelenség az 1990. évi adatok szerint: a 25–39 éves férfiak foglalkoztatottsága csaknem teljes volt; a 40–59 évesekre viszont már az aktivitás csökkenése a jellemző (egészségi okok, korengedményes nyugdíjaztatás stb.).

Az iparban és az építőiparban foglalkoztatott nemzetiségek aránya kis mértékben haladta meg az országos átlagot; kiemelkedően magas azonban a szlovéneknél (47 %), és alacsony a szerbeknél (29 %).

A mezőgazdaságban és erdőgazdálkodásban a nemzetiségek 20 %-a dolgozott (országos átlag 16,5 %). Különösen magas az itt foglalkoztatottak aránya a horvátok, szlovákok és németek körében.

Az egyéb nemzetgazdasági ágazatokban (tercier szektor) a nemzetiségek reprezentációja 8 %-kal alacsonyabb az országos átlagnál. A szóródásra jellemző azonban, hogy a szlovákok és a németek aránya megközelítette, a szerbeké pedig meghaladta az országos átlagot. Ezt az adatot erősíti a szellemi szférában foglalkoztatottak aránya: a szerb aktív keresők több mint kétötöde dolgozik itt. Sorrendben őket a szlovákok és a németek követik.

Mészáros Árpád – Fóti János: Nemzetiségek, etnikai csoportok a 20. századi Magyarországon = Regio, 6. évf. 1995. 3. sz. 3-33.p.

Cholnoky Győző

Elemzések a mai romániai magyar társadalomról

Új kötettel – tanulmánygyűjteménnyel – jelentkezik a csíkszeredai Regionális és Antropológiai Kutatások Központja; a mű egyben a Helyzet könyvek c. sorozat első darabja.

A gyűjtemény 15 írást tartalmaz; közülük 8 tanulmány, 7 pedig „helyzetkép”: riport, eseteleírás a romániai magyar társadalom életjelenségeiről. Jól kivehető a szerkesztés törekvése, hogy a szociográfiai munkák tartalmat rakjanak az egyéni szemléletű tanulmányok esetenként sommás megállapításainak és következtetéseinek vázára. Bodó Julianna Március 15. Csíkszeredában c. szociográfiája például arról szól, hogy a rend megmaradhat a formális kereteket szétfeszítő ünnepi önszerveződésben: a közönség ti. nem engedte, hogy résztvevőből kelékké váljék. Az eset hitelesíti a bevezető tanulmány megállapítását: „ha lassan, de szemmel láthatólag növekszik a pragmatikus szabályokat követő mindennapi életvezetési modellek társadalmi súlya, és ez a magatartás ... már nem az elit által termelt érzelmi/ideológikus burkot használja”.

Ez a kohézió azonban nem érvényesül minden esetben. Gagy József moldvai (csángóföldi) riportjában megszólaltatott asszony így beszél magáról: „Én román vagyok, de a lányom magyar. Az unokám magyar iskolába jár, s amikor náluk (Székelyföldön) vagyok, magyarul tanít”. Ez az eset (szerencsére) nem támogatja a bevezető tanulmány egy másik megállapítását, miszerint „...a két etnikumhoz tartozók között megmaradnak az elválasztó falak, ... nem együtt, hanem ... egymás mellett élnek”.

Az írások nagyobb részét a szerzők korábban már publikálták, részben magyarországi orgánumok hasábjain. Az alábbiakban a kötet számára készült, kollektív szerzőségű (Bíró A. Zoltán, Bíró Albin, Bodó Julianna, Gagy József, Oláh Sándor, Túros Endre) összefoglaló tanulmányt ismertetjük (Változás és/vagy stabilitás. – A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről).

A kollektíva mostani fogalmi újítása révén rögtön vizsgálatának tárgyát „kereszteli el”, mivel eddigelé nem rendelkezünk (mondhatni) kanonizált fogalommal az erdélyi magyarság megjelölésére: az anyaországiak szívesen használják a generális „határon túli magyarok” kifejezést, a románok egyszerűen „magyarokat” mondanak, az érintettek önmagukat hol „magyar kisebbségnek”, hol „romániai magyarságnak” nevezik. (Egészítsük ki szerzőinket egy új keletű fontos titulussal. Ez pedig a „romániai magyar nemzet”).

Nos, a „csíkszeredaiak” javasolta fogalom: a „romániai magyar társadalom”, amit a szövegben az RMT betűszóval jelölnek. Okfejtésük szerint ez a magyar közösség azért tekinthető társadalomnak, mert „... a mindennapi élet megélésében tartósan kimutatható egy olyan magatartáshalmaz, amely ... folyamatosan kollektív identitást tart fenn és termel”. Az „identitás termelődésének” fontosabb területei: a.) a befogadási és kizárási mechanizmusok állandó működése. Ezek azonban nem etnikai természetű szembenállások, hanem a magyarság regionális, szo-

ciális és világnézeti tagolódását kifejező aktusok; b.) a lokális és tradicionális közösségek részidentitásai átfogóbb identitásszerkezetbe integrálódnak; c.) működik az elit által kitermelt, a társadalom „teljes lefedésére” törekvő, érzelmi komponensekkel dúsított globális identitás.

Az RMT sokrétűen és rendkívül mélyen tagolt: holisztikus jellegre törekszik, belső szerkezete pedig hierarchikus. A kisebbségi magyar „pillérek” (önálló jellegű és hierarchikus struktúrával rendelkező társadalmi formációk) tulajdonsága, hogy valamilyen külső befolyás hatása alatt állván, „nem termelődött ki a vezető szerepet betöltő elit legitimitása” (folyománya: önigazoló tevékenység).

Az RMT működésének jellemzői:

1. Intenzív tagolódási folyamat zajlik benne, ugyanakkor „a retorika szintjén a vezető elit egységesítő elveit visszhangozza”. Szerzőink úgy látják, a tagolódási folyamat a jövőben nem újabb „pilléresedést” fog támogatni, hanem az individualizációt.

2. A társadalom minden szintjén és minden régiójában restaurációs folyamatok zajlanak le: a kiscgazdaságokban a kollektivizálás előtti állapotot, az intézményesítésben pedig a két világháború közötti időszak emlékképe az etalon. Az RMT-n belül „a mindennapi élet kis köreinek erősödése ... intenzívebb, ... mint a román társadalomban”, de nincs jele annak, hogy ezek a mozgások a polgárosodás folyamatát erősítsék.

3. Az igen intenzív intézményesedési folyamat felszíni burkot alkot, nincs közvetlen kapcsolatban az RMT tényleges működésével.

4. „Nincs elegendő ember a megsokszorozódott elitpozíciók betöltésére, (közülük is) elenyészően kevés ... azoknak a száma, akik frusztráció és belső identitászavar nélkül” töltik be hivatalukat.

5. Az interetnikus relációkban jellemző a „mi” versus „ők” típusú szembenállás. „Az RMT optikájából nézve a magyar-román viszony aszimmetrikus; ... a találkozási helyzetek megítélésében szimbólikus/mentális síkon a magyar oldal van ‘fent’, a román oldal ‘lent’”. A kollektív asszimilálódás jelensége minden esetben a modernizációs hullámok keretében lép fel. A társadalomépítő, identitásőrző réteg mellett megjelenik a pragmatikus elit, amely vállalja a román társadalomhoz való igazodást.

6. „Nincs közvetlen összefüggés a gazdasági magatartások és az RMT ... hangsúlyozottan érzelmi/ideológikus identitása között”. A gazdasági magatartásnak azonban igencsak erős hatása van az etnikai identitásban, csakhogy ez egy „holisztikus, felhatalmazáson alapuló, a saját ... munkaerőt előnyben részesítő gazdálkodási forma”. (Kivételesen fordítsuk explicit formára a szöveget: e szerint a gazdálkodás gyakorlata nem támogatja a modern nemzettudat kialakulását.)

7. „A romániai magyar társadalom” legitim diszkurzusainak rendszere” részt vesz az identitás fenntartásában. Ez a kommunikáció teljes

egészeben affirmatív jellegű: „minden ‘van’ mögött tulajdonképpen ‘legyent’ kell érteni.” Az elit „rekrutációs gyakorlata” soha nem támogatta az elemző, értékelő magatartásokat; erre ki sem alakultak a megfelelő fórumok és intézmények. Szerintük Aradi József személyén kívül nem akadt soha senki, aki az erdélyi magyarságot társadalomként kezelte volna, és legitimitást adott volna az RMT-re vonatkozó „elemző-értékelő diszkurzusoknak”.

A diagnózissal némiképp perelve, a tanulmány jövőképe alapján véve optimista: e szerint „növekedni fog a mindennapi életvezetési modellek” társadalmi súlya, és felerősödik a társadalom tagolódási folyamata. Igaz – fejtegetik, a változások (mobilitás, szakmai modernizáció stb.) iránya nem meghatározható, és az aszimmetrikus magyar-román viszony, amely „kizár egy sor interetnikus együttélési formát,” stabilizálódni látszik.

A kollektíva tanulmányt lezáró javaslata: „... az RMT-vel együttműködési alku kell kötni, (de ezt) ... magának a román társadalomnak kell megkötnie”.

Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról. Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Csikszereda, 1995. Pro-Print Könyvkiadó 259 p. Helyzet könyvek.

Cholnoky Győző

Szlovákia: a kezdet vége vagy a vég kezdete?

Az 1994. évi parlamenti választásokat Vladimír Mečiar Mozgalom a Demokratikus Szlovákiáért (HZDS) elnevezésű pártja nyerte meg. A tanulmány e választások eredményeként kialakuló „tájképet” kívánja összegezni.

A szlovákiai átalakulási folyamatnak két fontos jellemzője van: először is: eluralkodik a pártok jelentősége, másodsor: a Mečiar vezette átalakulási folyamat a kívánatosnál kevésbé tűnik simának, konszolidáltnak.

1993. júniusa és 1994. februárja közt az országot kisebbségben lévő kormány vezette. 1993-1994-ben alakultak ki a mostani pártkeretek; ez idő alatt ui. még szinte minden negyedévre esett valamilyen kiválás, újabb és újabb pártkezdemény jelentkezése. Mečiar pártját is többen otthagyták, ráadásul nem is elsősorban politikai-ideológiai okokból, sokkal inkább a „főnök” vezetési stílusát elégették meg. Így a HZDS parlamenti helyeinek száma az 1992 nyarán számlált 74-ről 57-re esett visz-

sza. A nacionalista Szlovák Nemzeti Párt (SNS) is elveszített a korábbi 15-ből 7 helyet. 1994 március közepén a Demokratikus Unió került kormányra, s Moravčík kormányelnök szinte első tetteként meghatározta az őszi választások időpontját.

Moravčík öt párt koalíciójára épülő kormányzása nyugati orientációjú gazdasági, szociális és politikai reformokat igyekezett bevezetni, s egyben a magyar kisebbség irányában is megértőbb, toleránsabb magatartást tanúsított.

A választások előtti hónapok új fejleményei közé tartozik a baloldali ZRS-nek, a Szlovákiai Dolgozók Szövetségének, illetve a jobboldali Kereszténydemokrata Mozgalomnak (KDH) a létrejötte. Más baloldali erők választási koalíciót hoztak létre közös választás (SV) néven.

A csehszlovák szövetségi állam felbomlása után első választásokon igen magas, közel 76 %-os részvétel mellett hét párt, illetve pártkoalíció jutott be a parlamentbe, hogy megosztózzék a 150 képviselői helyen.

Meciar pártja a szövetséges agráriusokkal együtt a szavazatok kis híján 35 %-át kapta meg, így – növelve a képviselői helyeinek számát – 61 mandátumra.

Az SV nem szerepelt olyan jól, mint az előzetes várakozások jósolták: 10,4 %-kal 18 helyhez jutott. A három magyar párt koalíciója alig kapott az SV-nél kevesebbet, s a 10,2 % szavazatért 17 helyet nyert. Ugyanennyi hely jutott a kereszténydemokratáknak, majd Moravčíkék következtek 15 hellyel, míg a kemény baloldal (ZRS) 13-at, az ultranacionalista SNS pedig csupán 9 helyet szerzett. A választási eredmény úgy is értelmezhető, hogy igen sokan nem tudtak dönteni, legalább is nem érdemi kritériumok alapján, s ezért szavazatukat inkább a hangos Meciarnek adták oda. Meciar támogatói egyfajta neo-szocialista, egyszersmind kisebbségellenes magatartást testesítenek meg.

Igen érdekes a regionális különbségek áttekintéséből a következő képlet: Meciar országos 35 %-a mögött elsősorban a Közép-Szlovákiában jelentkező dominancia húzódik meg (itt 44 % fölött szerepelt), míg például a fővárosban csak 25,4 %-ot, Kelet-Szlovákiában pedig 29 %-ot kapott. Esetében mindössze Nyugat-Szlovákia mutatja az országos átlagot (közel 34 %). Az SV esetében legkedvezőbb fővárosi eredmény (közel 14 %), ezt követi a kelet-szlovákiai (12,6 %). Átlag alatt szavaztak rá a másik két régióban (9 % körül). A Magyar Koalíció Nyugat-Szlovákiában kapott csaknem 21 %-ot, másutt 4-6 % közt szerepelt. A Demokratikus Unió a fővárosban volt erős (18,4 %), másutt 7-9 % közti eredményt produkált. Kiemelhető még, hogy az SNS a fővárosban ért el 9 %-ot, másutt 3-6 % között szavaztak neki bizalmat. A baloldali ZRS Kelet-Szlovákiában meghaladta a 10 %-ot, másutt 4-8 % közt ingadozott eredménye.

A választások után két hónappal, decemberben állt fel a hárompárti

koalíciós kormány. 83 parlamenti helye ugyan biztos többség, ám hét-tel kevesebb az alkotmánymódosítást lehetővé tevő kétharmados többségnél. Mečiar meg is fogalmazta igényét hét „nagyserű” támogató iránt. A kormányban helyet kapó 18 személy közül 12-öt Mečiar pártja, négyet a ZRS és kettőt az SNS adott.

A parlamenti választások után másfél hónappal következtek az önkormányzati választások. A részvétel itt is meglehetősen magasnak minősíthető, hisz elérte az 54 %-ot. Az eredményekből az következtethető ki, hogy ez esetben bizonyos mértékig folytatódtak az országos választásokon formálódó tendenciák, illetve hogy a választók nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a konkrét személyeknek, mint a pártemblémáknak. Tehát a pártok közül ugyan a legtöbb szavazatot a HZDS kapta itt is (csaknem 23 %), de a polgármesterek választásánál őket is megelőzték a „függetlenek” (rájuk ott 28,5 % jutott). Az országosnál lényegesen jobban szerepeltek a kereszténydemokraták (itt csaknem 20 %), s a most külön induló szociáldemokrata SDL (15,6 %). A magyarok az országos eredményt nem tudták megismételni (6,3 %).

Végül is a választások kulcsfigurája Mečiar volt, illetve lett. Ő, az 1970-ben a kommunista ifjúsági szövetségből kizárt sportoló már 1990 júniusában is szlovák miniszterelnök lett, de 1991 áprilisában hatalommal való visszaélés miatt le kellett mondania. 1992 nyarán azonban újra a kormánykerék birtokosa lett, miközben ügyesen játszott a szlovákok csehellenes sztereotípiáival és demagóg-nacionalista húrokat pengetett.

Mečiar, úgy látszik, a szlovákok választási „befutója”. Egy 1992-es felmérés személyéhez 50 %-os támogatást regisztrált, s ebből pártjának végül 37 % jutott. Az új parlament nyitó ülése maratonira, az eredmény pedig olyanra sikerült, hogy „véres csütörtök” néven vonulhat be a szlovák történelembe. 22 órás ülés kellett Mečiarinak ahhoz, hogy számos bosszúálló intézkedést fogadtasson el: kisajátítsák a parlamenti bizottságokat, főleg azok elnöki helyeit, felállítsanak egy speciális bizottságot a márciusi válság kivizsgálására, lecseréljék a tömegközlelés vezetőit, a legfőbb ügyészt, a számvevőszék elnökét stb. Mindez arra indította a köztársaság elnökét, hogy megvizsgálta a döntések törvényességét, ami viszont csak tovább fokozta az állam- és miniszterelnök közti konfliktus hevességét.

A politológusok a nyugati pártok esetében négy alapfunkciót vélnek felfedezni: az ideológiát, a mozgósítót, a választást és a kormányzatit. Ezek a funkciók az új kelet-európai demokráciákban csak töredékesen jelennek meg, s a társadalmi beágyazottság hiányát az itteni pártok általában a makropolitikában megnyilvánuló túlkompenzálással igyekeznek leplezni. Emellett az is megállapítható, hogy a társadalmi folyamatok és értékítéletek képlékenysége miatt gyakran meghatározó szerephez jutnak a médiák, úgy is mint a kívánatos-lehetséges minták

sugallói-terjesztői. Egyes szakértők ezért régió esetében korlátozott vagy pszeudo-demokráciáról beszélnek.

A választások után kialakult szlovákiai politikai körkép nem túl biztató forgatókönyvet ígér a jövőre nézvést. Megelőlegezhető, hogy erősödni fognak a politikai klientúra kiépítését célzó döntések, hogy ellenségek fognak teremteni, s ellenségeket keresni mindenütt, – márpedig erre kiválóan alkalmasak például a nemzeti kisebbségek, de a korábbi kormányzat, sőt maga az államelnök is. Legfőképp azonban a Magyar Koalíció. Mindezeket a lojalitás szemüvegén fogják méricskélni, azaz mennyire hajlandók majd elfogadni az aktuális kormány, s főként a kormányelnök politikáját. A koalícióval kapcsolatban maliciózus reményt jelenthet, hogy az ultrabaloldali ZRS nem túlzottan hajlamos nacionalista túlzásokra. A jövő szempontjából különösen két tényező alakulása lehet döntő: az egyik a médiák sorsa (pártatlanság kontra kormányzati bekebelezésük), a másik az alkotmányozás folyamata. Egyelőre még él a remény, hogy a parlamenti erőviszonyok megakadályozzák Mečiar gaullista aspirációit, azokat, amelyeket 1994 decemberi sajtóértekezletén szállt síkra. Így a politikai rendszer gyökeres átalakítását, melynek keretében a demokratikus szabályok betartása mellett mindent el kell követni az anarchista és korrupt erők és csoportok letörésére. Ha erre a kormányfő felhatalmazást kap, akkor Szlovákia demokratikus fejlődése jóidőre lomtárba kerülhet.

Day, Stephen: Slovakia: the end of the beginning or the beginning of the end? = Coexistence, 1995. 32. no 261-274. p.

Sonnevend Péter

A német nemzeti identitás alakulása

A németiség egységes nemzetállamának gondolata aránylag kései keletű: a francia forradalom ihletésére született, a forradalmi eszmék és jelszavak jegyében. Ezek azonban csakhamar egy megszálló hatalom jelszavaiként jelentek meg a kiábrándult németek előtt. Ezzel együtt nem állja meg a helyét az a gyakran hangoztatott nézet, miszerint a német nemzetfelfogás (amely etnikai vagy vérségi közösségen alapul) partikuláris jellegű az egyetemesebb értékeken (emberi jogok, népakarat) alapuló francia eredetű nemzetfogalomhoz képest. A valóságban a német kultúra számos nagyja: Goethe, Schiller, Heine, sőt a közhiedelemmel ellentétben Herder is egyértelműen univerzalista (kozmpolita),

egyetemes ember igényű, s a nemzetbe zárkózást elvető nézeteket vallott a nemzethez való viszony kérdésében.

Herder nézeteiben azonban befelé forduló tendenciák is felfedezhetők, így pl.: az anyanyelv szerepének rajongó értékelésében odáig ment, hogy ellenezte idegen nyelvek elsajátítását. Felfogása azonban csupán a nemzeti identitásra vonatkozott, nem érintette nemzet és állam viszonyát. Csak Herder múlt századi utódai (főleg Fichte és Arndt) kötötték össze a német nemzet identitás fogalmát a német államisággal, de eredetileg még ők is a (francia uralom alóli) felszabadulás eszméjének, a függetlenségnek jegyében. De míg Fichte a nyelvvel definiálta a németiséget, Arndt már tiszta, keveredéstől mentes népisége szerint. A század második felének porosz ideológusai azonosították a német nemzet és állam fogalmát; a kettő különállása eltűnt, illetve a „német” és az „idegen, azaz külföldi” szembeállításává alakult. A nemzeti felszabadulás eszméjének helyét így vette át a faji értelmezésű nemzet eszméje. A folyamat egyik – de nyilván nem egyetlen – oka az volt, hogy egységes Németország híján a németiség önmeghatározásának alapjául egyedül a leszármazás és a nyelv szolgálhatott.

A német identitásról kialakult közfelfogás tükrözte a német állampolgárság kritériumainak alakulása a porosz vezénnyel létrehozott császárság korától egészen napjainkig. A császárságban nem volt egységes német állampolgárság: az egyes államok és tartományok polgáraiból tevődött össze, és voltaképpen csak a gyarmatok lakói kaphattak birodalmi állampolgárságot. Érvényesült a német származás követelménye, de nem kizárólagosan, hiszen a lengyelek és a dánok is lehettek (tartományi) állampolgárok. A weimari köztársaság elválasztotta egymástól a leszármazás (a nemzetiség) és az állampolgárság elvét: az 1919-es alkotmány a nép részének tekinti a nem német állampolgárokat is, és elismeri jogukat anyanyelvük használatához. A gyakorlatban azonban gyakran a megszokás érvényesült, és az alkotmányos felfogás állandó támadások céltáblája volt.

A náci uralom időszakában radikálisan felszámolták az önálló nemzetfelfogás valamennyi árnyalatát, és a nürnbergi törvények ellentmondást nem tűrő módon kinyilvánították a német nemzet (nép) és állam teljes azonosságát. A németiséget (a nemzethez és egyúttal az államhoz tartozást) vérségi alapon definiálták, és ez lett az alapja az első ízben bevezetett egységes német állampolgárságnak. A nemzet biológiai értelmezését a náci kiterjesztették az államra is. Ezáltal az őket követő és 1933 előtt az akkori német állam ellen fellázított tömeg energiáját a maguk hasznára fordították, mert államukat a népakarat kifejeződéseként, eszközöként tudták feltüntetni. Valójában ez az állam a „néptársak” (Volksgenossen) totális ellenőrzésének eszköze volt, hiszen a vérség mellett a németiség törvényben rögzített jellemzője lett a

némethez illő viselkedés is. A „nem német” (undeutsch) magatartás vádjának lehetősége pedig félelemben tartotta a legtöbb embert.

A mai német (korábban nyugatnémet) alkotmány meglepő hasonlatosságot mutat a németiséghez tartozás meghatározásában. Németnek minősíti a német állampolgárokat, valamint a német származással (Volkszugehörigkeit) rendelkező menekült, vagy kitelepített személyeket. A nyugatnémet jog a náci törvényekhez hasonlóan azt tekinti németnek, aki németnek vallja magát, továbbá ezt nyelve, iskolázottsága, kultúrája „objektív” tényeivel igazolja. Új elem a leszármazás (Abstammung) fogalma, amely a közép- és kelet-európai országokból elűzött, vagy áttelepült ún. népi németek honosításának indoklására vezettek be. A törvény persze nem zárja ki a más származásúakat a német állampolgárok közül (mint a nácik tették), mindamelllett közelebb áll a náci korszak, mint a császári éra törvényeihez (ez utóbbiak alapján öt évi közszolgálat után mindenki jogosult volt az állampolgárságra).

A német értelmiségben mind a háborút követően, mind az újraegyesülés óta viták folynak a nemzeti identitásról. Az 1949-es újrafeosztás következtében a németiség ellentétes értékekkel jellemezhető két részre szakadt, ennek azonban egyszerűsítő hatása volt. A nyugati értelmiség a diktatúra, keleti orientáció, elavult értékek jellemezte kelet-németekkel szemben demokrata, nyugatias, modern németiségként határozhatta meg önmagát. További szakadást idézett elő a német identitásban a náci korszakhoz való viszony, amely miatt némely liberálisok a nemzethez tartozás vállalását is nacionalizmusként bélyegezték meg. Feltűnő közös vonása azonban mindegyik vitázó álláspontjának az, hogy a németekkel tartósan együtt élő külföldiekről (Ausländer) nem vesz tudomást. A ma már közel 7 milliós bevándorolt népesség jelenlétét nem mérlegelik, ami arra utal, hogy kimondhatatlanul (sőt a cáfolatok ellenére) tovább él a német nemzeti identitás leszármazással, születéssel meghatározható felfogása.

A nyugatnémet hivatalos nemzetfelfogást a 80-as évektől kezdve komolyan megingatta egyrészt az Aussiedlerok, azaz az óhazába áttelepülő közép- és kelet-európai németek tömege, másrészt az újraegyesítés, amelynek egyik következménye az Übersiedlerok (a volt NDK-ból a nyugati országrészbe települők) csoportjának ugrásszerű növekedése volt. A hazatelepülők számottevő részére „objektív” kritériumok egyike sem érvényes: nem beszélnek a nyelvet, nem rendelkeznek német iskolázottsággal, vagy kultúrával. Befogadásuk elbírálásakor tehát a német származás tényét vizsgálják a hivatalok nyomozói buzgalommal, ez maradt németiségük egyetlen kritériuma.

Míg a hatóságok lényegében a régi, vérségi-leszármazási elvű nemzetfogalomhoz ragaszkodnak, a nyugatnémet lakosság széles köreiből kialakult egyfajta „kulturális”, ám az előbbinél sokkal

kirekesztőbb nemzetfelfogás. Ebben sem a népi németek, sem a volt NDK-ból érkezők nem kapnak helyet, mégpedig nem származásuk miatt, hanem mert nem felelnek meg egyéb elvárásoknak (lusták, felelőtlenek, nem józanok, nem alkalmazkodók stb.). Új környezetük általában nem tartja őket ugyanolyan németnek, mint amilyenek a helybeliek. A német identitás komoly problémáit jelzi, hogy a nyugatnémet nemzetrészt feltétel nélküli alkalmazkodást és hasonulást (asszimilációt) vár el mindkét említett – német származású – nemzetrésztől, továbbá hogy a nem német származású bevándorlóktól az asszimiláció lehetőségét is megtagadja.

A sok esetben már évtizedek óta Németországban élő vagy ott született külföldiek milliói mind a hatóságok, mind a lakosság populista befolyásra hajló része szemében akadálnak, problémának tűnnek. Valójában azonban egy torzult német identitástudat nélkülözhetetlen feltételeként funkcionálnak, hiszen a németiség tömegei velük szemben definiálják önmagukat, eltúlozva az általuk jelképezett fenyegetést. A jobboldali demagógok és populisták, de sokszor a polgári pártok is építenek erre a kirekesztő közhangulatra, legalábbis alkalmazkodnak hozzá. Ez komoly veszélyeket hordoz magában, főleg azért, mert egy alternatív, integráló természetű német identitáskonceptciónak nincs számottevő képviselője és bázisa a mai Németországban.

Räthzel, Nora: Aussiedler and Ausländer: Transforming German National Identity = Social Identities, 1. vol. 1995. 2 no. 263-282. p.

Balla Kálmán

Balkán-problémák

Eric Phillippart szerkesztésében 1933-ban jelent meg a *Nemzetek és határok az új Európában* című gyűjteményes kötet.

Bevezetőjében a szerkesztő a törzsi erők újjáéledésére utal. Szembeállítja a térséget az integrált és nem nacionalista Nyugat-Európával. Összegezi a gyűjtemény mondanivalóit, szól Oroszország kulcsszerepéről a térségben. A kötet egyébként a brüsszeli Szabadegyetem Nemzetközi és Stratégiai Tanulmányok Intézete által 1993 májusában megrendezett konferencia anyagát tartalmazza.

Belőle egy humán antropológiai és egy macedón tárgyú dolgozatot referálunk.

Vintila Mihailescu „Túli testvéreink”: szomszédságok, átmenetek és határok Romániában címen humán antropológiai szempontból vizsgálja meg, hogy miképpen élnek ezek a fogalmak a román népi szemlélet-

ben és mentalitásban. Eszerint egy-egy országon belül sok ország lehetséges, mert a falusi terek alapvetően zártak, de köztük lehetséges a közlekedés. A falu helyi identitásában a románok mellett akár az ott lakó magyarok és németek is elférnek. Van megyei, tartományi identitás is. Az oroszokkal szemben román, de a bolgárokkal együtt már balkáni vagy bizánci az azonosságtudat. Az identitás mindig a mással való konfrontációban realizálódik („mi” – „ők”). A túlvilág is bekapcsolódik ebbe, hiszen oda is van átmenet, bár az élők igyekeznek maguktól távol tartani a halottakat. A „mi” és az „ők” közt is van átmenet. Az idegen mindig valami különöset jelent, akinek a jóindulatát meg kell nyerni. Ezért vendégelték meg falun a párttitkárokat. A vendégszeretet és az idegyűlölet együtt jár.

Ez a rendszer azonban bomlóban van, és ezért válik fontossá a mítikus ős és a leszármazás. A nemzeti megújulás korában Róma jut ehhez a szerephez. Cantemir már a 8. század elején szólt a hivatalos ósláv nyelvhasználat ellen. A modernitás az emberi kapcsolatok elvesztését jelenti, a nemzeti ébredés viszont felszabadulást hoz. A nagyhatalmak mindig kelet felé törekedtek, a kis népek pedig nyugat felé. A Balkán Európa szerelemgyereke. Kelet-Európa mintegy Európa ellentéte, ezért vált most divatossá Közép-Európa emlegetése.

Mindenesetre az itteni országok az európai és ázsiai modell közt helyezkednek el. Szűcs Jenő már 1985-ben kimutatta, hogy Európa Magyarországnál ér véget. A románok szerint a Duna a határ, s ők éppen a frontvonalon helyezkednek el. A Nyugat a nyugati és keleti kereszténység különbségét tartja fontosnak.

A modern identitás egy absztrakt elvhez viszonyul, a nemzetközi közösséghez. Az 1000. év Európája nem lehet a 2000. év Európájának modellje. A történetiségtől azonban mégsem szabad elvonatkoztatni, mert akkor Európa kelete ki volna zárva.

Georges Prevelakis A macedón kérdés: az irracionalitás logikája című tanulmányában kijelenti, hogy Macedónia a Balkán puszkaporos hordója. Bár az ország határai ma biztosak, de Görögország szerint nem hívhatják így, ami önmagában irracionális. 1945 után a probléma megoldottnak tűnt; az USA és a Szovjetunió is így instruíta a görögöket, illetve a bolgárokat. Most nincs szuperhatalmi kontroll, de van macedón és görög nacionalizmus. Az emigrációban már az 1980-as években görög-jugoszláv ellentét alakult ki. 1991-ben Macedónia kikiáltotta függetlenségét, a görög kormány azonban tiltakozott a név viselése ellen. Ezért csak 1993-ban vették fel az országot az ENSZ-be, de mint volt jugoszláv köztársaságot, zászló és címer nélkül.

Mindkét ország fél a kompromisszumtól, a hazai nacionalisták miatt, pedig a jelenlegi helyzet mindkettő érdekeivel ellentétes. Macedónia alig 2 millió lakosú, 30-40 % albánnal, hadserege nincs. Görögország

gazdaságilag erős, komoly hadsereggel, Macedóniának mégis területi igényei vannak vele szemben. A görögök számára itt vezet az egyetlen útvonal Európa felé. Görögország a 70-80-as években már modernizálódottnak számított, a változások után vezető szerepe lehetett volna a Balkánon. Most Nyugaton mégis nacionalistaként könyvelik el. Az ellentétből katasztrófa lehet.

Ha a koszovói albánok netán felkelnek, a macedóniaiak is követik őket. Bulgária is jelentkezhet, hiszen a macedón államot elismerte, de a macedón nemzetet nem. A vágyak szintjén máris Nagy Albánia és Nagy Bulgária körvonalai bontakoznak ki. Ebben az esetben viszont a görögök és a szerbek is megmozdulnak. Törökország sem maradna tétlen. Egy harmadik Balkán háborúban Macedónia eltűnne, Görögország elvesztené Tráciát a törökök javára, s az Európai Unióból is kimaradna. Ez nyilvánvalóan irracionális. Viszont figyelembe kell venni, hogy az ortodox és az iszlám gondolkodásban a szimbólumok és mítoszok nagy szerepet játszanak. Korábban a Balkán minden népé volt, a nagyhatalmak II. Katalin óta beavatkoztak, s ez minden népnek traumát okozott és okoz.

Belső tényezőként viszont figyelembe kell venni, hogy a görögök jórészt etnikai tisztogatások áldozatai, ezért félnek. Az utóbbi években sok menekült érkezett ide, ami gazdasági nehézségekhez vezetett.

Görögország volt az első független balkáni állam, amit a filhellének lelkesedésének és az ókori Görögország emlékének köszönhetett. Az antik örökségtől ma sem szabad eltekintenie, mert belső etnikai identitása bizonytalan, hiszen a lakosság nagyon kevert származású.

A macedón identitás művi jellegű, persze minden balkáni az. De a macedón a legfiatalabb, tehát a legtörékenyebb. Ezért hangsúlyozzák a macedónok a többi szlávval szemben is a kontinuitást az ókorral és Nagy Sándorral. A mítoszok közt nem lehetséges kompromisszum. A görögök elfogadnák Szlavo-Macedóniát névként, de ezt a macedónok nem akarják elfogadni, hiszen meg akarják magukat különböztetni a többi szlávtól.

A terület geopolitikai helyzetét is figyelembe kell venni. Tito idején a görögöket nem izgatta a macedón köztársaság, mert az akkori geopolitikai helyzetben ez természetes volt. Ez a helyzet ingott most meg. A kommunizmus bukása után mindenfelé a nacionalizmus éledt fel. A nagyhatalmak állásfoglalása viszont bizonytalan, először Jugoszlávia egybetartását kívánták, azután sietve elismerték az új államokat. 1989 óta nincs új világrend, ez a bajok oka.

Görögország jó viszonyban volt Jugoszláviával, most ugyanígy lehetne Macedóniával, gazdasági téren igen csak segíthetne rajta. Kialakulhatna egy Szerbia-Macedónia-Görögország tengely a félsziget közepén, ez bizonyára „atlanti” jellegű lenne. A név ügyében először

valami ideiglenes kompromisszum kellene, utána gazdasági együttműködés, és ha a helyzet már javult, akkor jöhetne a végleges megoldás. Ma minden bizonytalan, csak a nagyhatalmak szilárdíthatják meg a helyzetet.

Philippart, Eric: Introduction. = Nations et frontières dans la nouvelle Europe. L'impact croisé. (Bruxelles), 1993. Complexe, 7-12. p. - Mihailescu, Vintila: „Nos frères d'au-delà”: voisinages, passages et frontières en Roumanie. = Uo. 215-228. p. - Prevelakis, Georges: La question macédonienne: une logique de l'irrationnel. = Uo. 229-243. p.

Niederhauser Emil

Ruszinok és ukránok a volt Jugoszláviában

A Vajdaságban és – kisebb részben – a Szerémségben élő ruszinok (rusznyákok) 1995-ben ünnepelték őseik itteni megtelepedésének 250. évfordulóját. Valamennyien – ahogy a leszármazottak mondják – Gornicéből, azaz Eperjes vidékről jöttek, és görög katolikusok voltak, amihez féltve ragaszkodnak az utódok is. Rajtuk kívül Szlavóniában és Boszniában található még szerényebb számban magukat ukránnak vallók, akik Galíciából, a lemák-vidékről származnak, s a délszláv területekre 1890 és 1918 között érkeztek. E szórvány ukránság ugyan csak görög katolikus vallású.

Az alábbiakban referált mindkét írás „ukrán párti”, azaz azon az állásponton van, hogy a magát nem ukránnak nevező ruszinság sem külön nemzet, hanem az ukrán nemzet része, az általa beszélt nyelv pedig az ukrán egyik dialektusa. Ezt a kérdést egyik szerzőnk, az Oroszkeresztúron élő Mihajlo Kovač árnyaltabban, a másik, az eperjesi főiskolai tanár Mikola Mušinka egyértelműbben vezeti elő.

Kovač szerint a helyben használt nyelvezet távoli dialektusa a régi orosz nyelvnek (nem véletlenül található meg a népnév változatainak mindegyikében a „rusz” elem), egyszersmind a mai ukránnak is. Vele szemben Mušinka az orosz nyelvi „hozzájárulást”, s a bácskai ruszint (is) az ukrán valóságos nyelvjárásának tartja.

Ezek a nyelvi kérdések azért olyan fontosak, mivel – írja Kovač „a 20. század 90-es éveiben antiukrán alapon mozgalom indult a ruszinság – úgymond – ‘újjászületése’ érdekében”.

Kovač végső soron „proukrán” igazának bizonyítása érdekében a 14. században kezd vizsgálandó. Szerinte a galíciai-volhíniai ukrán állam

saját elitjének széthúzása miatt bomlott fel, ami az ukrán nép hosszú évszázadokon át tartó szétszóródását vonta maga után. Az efeletti búslakodás jegyében egy Sevcsenko-versszakot is idéz, miszerint (nyers fordításban) „Jaj, innen három széles út indul ki messze-messze, s Ukrajnából idegenbe széledtek el a testvérek”.

Még szerencse – folytatja Kovač, hogy a különféle ruszin-ukrán diaszpórák, a jugoszláviai szórványokat is beleértve, nem felejtették el az anyanemzetet, de a továbbiakban az önállósodott Ukrajnától is függ, hogy ez meddig áll fenn, azaz hogy a rég elhagyott anyaország termékeny kapcsolatokat alakít-e ki „világgá ment szülőtteivel”.

Kovač „hamis prófétáknak” nevezi a diaszpórák értelmiségének mindazon tagjait, akik „saját ambícióik rabjai”, „az új szláv nemzet-ébresztői” lettek, s mint ilyenek az igazságok és a bizonyosságok ellen cselekszenek.

Kovač nem hiába gyakorolja a szépírói mesterséget: mindvégig szubjektív és reflexív stílusban tárgyalja a témát. Mušinka viszont szabatos történelmi vázlatot és helyzetjelentést kínál az érdeklődőknek a délre szakadt ruszinságról. A továbbiakban ezt az írást referáljuk részletesebben.

Atörök kivonulása után az akkori Magyarország déli végei szinte lakatlanok voltak. A táj benépesítése igencsak érdeke volt az újdonsült birtokosoknak. A ruszinok (rusznyákok) betelepítése szervezeten folyt. Az első 200 család 1745-ben érkezett meg Keresztúrra, de még 1870 táján sem szűnt meg egészen a ruszinok délre áramlása.

Manapság a volt Jugoszláviában nem egészen 30 ezer ruszin nemzetiségű állampolgár él. Esetükben felettebb tudatos és értékőrző kisebbségről van szó, amely büszkén vallja magát rusznyáknak, s nem érzi pejoratívnak ezt az elnevezést, mint más csoportjaik. Egyébként a ruszin is járja közöttük, de inkább csak „irodalmi” értelemben.

A rusznyák identitás legfőbb őrzőjének és letéteményesének a görög katolikus vallás bizonyult: a pravoszláv szerbektől, a horvát és szlovák katolikusoktól, valamint a protestáns magyaroktól való hitbeli távolságtartás az asszimilációt is megnehezítette.

A ruszin kisebbség által beszélt nyelv az elmúlt 250 év alatt nagyon változott abban az értelemben, hogy egységesülően ment keresztül. A megtelepülők családonként hozták magukkal a szülőfalujukban divó ruszin nyelvváltozatot, s ez a sokféleség a hosszabb együttélés során többé-kevésbé egységessé csiszolódt, miközben egy sor szerb szót és kifejezést is integrált magába.

Társadalmi szerveződés tekintetében a kezdetek csak 1919-ig nyúlnak vissza. Ekkor alakult meg ugyanis az Orosz Nemzeti Közművelődési Társulás (Ruske narodno-prosvitne druzstvo), amely a Ivovi Prosvítát vette mintájául. Különben egészen a második világháborúig

igen intenzívek voltak a bácskai ruszinok kapcsolatai a főbb ruszin kulturális központokkal (Lvov, Ungvár, Eperjes), s ez lendületet adott a helybeli művelődési törekvéseknek.

1921-ben születtek meg a ruszin kisebbség periodikus kiadványai, az Orosz kalendárium (Ruski kalender), majd az Orosz újság (Ruski novini – 1941-ig élt) és az Orosz szó (Ruske slovo). 1923-ban Gavril (Gabor) Kostel'nik irodalmi nyelv rangjára emelte a bácskai ruszin nyelvet (Gramatika bačvan'sko-ruskej bešedi).

Mindenesetre a két világháború között voltak olyan kísérletek is, hogy a bácskai ruszinság „ukrán típusú” nyelvét az orosz nyelvvel váltsák fel. Erről tanúskodik az Orosz hajnal /Russkaâ zârâ – 1934–41) című folyóirat és az általa évenként közzétett kalendárium.

A magyar megszállás (1941-44) elnyomta a bácskai ruszinság minden nemzeti törekvését. Ezért a kisebbség tagjai közül 500-an kapcsolódtak be a partizánok fegyveres harcába, ami 1944 utáni időkben komoly érdemnek számított. Ennek is köszönhető, hogy az állam kuláns volt a ruszinok iránt, és biztosította számukra az intenzív társadalmi-kulturális élet valamennyi feltételét. Így: eddig több mint 600 mű jelent meg bácskai ruszin nyelven. Köztük a Biblia és Marx éppen úgy megtalálható, mint a saját és a délszláv irodalom számos alapműve, több néprajzi gyűjtemény és sok-sok népszerű könyv. Sajtótermékek terén különösen gazdag a ruszinság: hetilapja az Orosz szó (Rus'ke slovo), melynek egy sor irodalmi, nyelvhelyességi és közéleti melléklete van. Az általános iskolások havi lapja a Kiskert (Zagradka), az ifjúságé a Mák (Mak). Irodalmi folyóirat a Világosság (Švetlosc), tudományos az Alkotómunka (Tvorčosc). Ezen felül vannak, és ezekben a nehéz időkben is születnek egyházi-hitbuzgalmi lapok. A horvátországi ruszinok sajtóterméke az Új gondolatok (Novoi dumki), amelynek szerkesztősége Zágrábra költözött, minthogy a horvátországi ruszin szövetség székházát Vukovárott szétlőtték.

Ülian Tamaš vezetésével az újvidéki egyetemen orosz és ukrán tan-szék működik, ahol külön figyelmet szentelnek a bácskai ruszinoknak és nyelvüknek. A belgrádi televízió szombatoként egy órás műsort sugároz ruszin nyelven. Ez a Magazinnak nevezett műsor nemrég ünnepelte 900. adását. Természetesen az újvidéki rádió és televízió még gyakrabban és hosszabb időtartamban áll a ruszin állampolgárok rendelkezésére.

A kisebbségi gyerekek számára elégséges számban működnek általános iskolák, Oroszkeresztúron pedig ruszin gimnázium funkcionál.

Kedvezőtlenebbül alakult a szerémségi, szlavóniai és boszniai ukránok sorsa. Részben azért, mert a bácskai ruszinokkal szemben ők igen silány földeken voltak kénytelenek gazdálkodni, részben pedig azért is, mert a két világháború között és a második világháború idején

az ő vezetőik „jobbra hajoltak el”. A horvát Domobrana (Honvédség) keretében ezerötszáz főből ukrán légió alakult, amelynek tagjait fasiszta magatartás címén annak idején likvidálták.

Újabb szervezkedésükre csak a 60-as évek második felében nyílt lehetőség: szövetségük 1968-ban jött létre. A mostani polgárháború az ő soraikat és vagyontárgyaikat sem kímélte.

„Bár a rusznyákok és az ukránok a volt Jugoszláviában két nemzeti kisebbséget képeztek, mégis egyetlen szervezetbe, a Jugoszláviai Ruszinok és Ukránok szövetségébe tömörültek (mai feje Roman Miz*).). Ez a szervezet e két etnikai csoport harmonikus együttlétének eszméjét hirdeti...”

A ruszinok éppúgy, mint az ukránok túlnyomó többsége, bár nem Ukrajna területéről származik, anyaországának Ukrajnát tekinti. Ennek ellenére 1990 folyamán a volt Jugoszláviában is életre hívták az Orosz Anyácska (Ruska matka) elnevezésű szeparatista szervezetet. Ez a rusznyákok és az ukránok nemzeti elválasztásának eszméjét vallja a magáénak. Mint ilyen, szoros kapcsolatokat tart fenn a Lengyelországban és Kárpátalján egyaránt népszerű szeparatista szervezettel, a Ruszin Újjászületéssel (Ruskins'kaâ obroda) szervezettel, és Oroszkeresztúron szeretné megrendezni a ruszinok harmadik világtalálkozóját. (Az első világtalálkozóra Mezőlaborcon, a másodikra Krimicában került sor.)

Remélhetőleg a 250. évforduló a ruszinok és az ukránok egységének jegyében telik el. „Mi – fejezi be Mušinka dolgozatát, dicső jubileumok alkalmából szívélyesen üdvözljük őket, és jövőjükre nézve nem kisebb nemzeti edzettséget kívánunk nekik, mint amilyenel őseik rendelkeztek.”

Kovač, Mihajlo: Nove probudžovannâ rusiniv. = Duklá, 44. r. vid. 1955. 3. no. 43-47. p.

Mušinka, Mikola: Rusini (rusnaki) i ukraïnci kolis'noi Ūgoslavii. = Duklá, 44. r. vid. 1995. 3. no. 39-42. p.

Futala Tibor

Albánia: az elszalasztott átmenet

A szerző, aki Athénben francia kutató geográfus, az ország szegénységéből indul ki. Az egy főre eső GDP 600 dollár. A mezőgazdaság ma is túlsúlyban van; az 1950 óta kiépített nehézipar ezen nem változtatott. A lakosság kétharmada falusi, az évi növekedési ráta 2 %.

1990-ben a felszabadulás örömeire a meglévő berendezések jórészét is elpusztították. A bizonytalan helyzet miatt nincs külföldi befektetés.

Görögország nyomást gyakorolt rá, Macedónia bizalmatlan, Szerbia el-
lenséges vele szemben. Az albán lakosság a régi rendszer jelszavai ellen
fordul, kollektivizálás helyett most a privatizálás van napirenden. Enver
Hodzsa hazaáruló tevékenysége is napirendi téma. A termelő-
szövetkezetek felszámolását még a kommunisták kezdték meg. Az
átmenet kevésbé volt brutális, mint más országokban. A mai vezetők
agráriusok, mint Kelet-Európában az 1920-as években. Sok-sok kisgaz-
daság alakul, ami akadályozhatja a modernizálást.

Amikor 1978-ban megtörtént a szakítás Kínával, általános hanyatlás
következett be. Bár a termelés elégtelen volt, mégis erőltették a kivittelt.
A háztáji gazdaság terjedelmét a korábbi 1000 négyzetméterről 300-ra
szállították le, az állattartás tilos volt. 1950-ben még csak a termőföld
8,6 % volt kollektivizálva, 1989-ben pedig már 97,3 %-a. A ter-
melőszövetkezeteket is egyesítették nagyobb állami farmokban.
Horizontális mobilitás alig volt. A regionális különbségeket ignorálták
vagy felszámolták. 1960-80 között a megművelt terület a kétszeresére
nőtt. A néhány város és a falvak közt óriási volt a különbség.

Most nagy a munkanélküliség, ezért 1990 óta intenzív az emigráció.
1989 végén Ramiz Alia, az addigi pártvezér a román eseményeken okul-
va nyitott Nyugat felé, ami az USA-t és Németországot jelentette. 1991-
ben Noel Baker járt itt, s Albániát felvették az EBEE-be.

Az átmenet lassúsága miatt sokféle felkelések voltak.

1990 decemberében bevezették a többpártrendszer, az 1991-es
választások azonban a szocialisták, azaz a volt kommunisták győzelmét
hozták. Ez a Dél győzelme volt az Észak felett, a falué a város felett.

1990 januárjától a szövetkezetek földjét (0,3 hektáros parcellákban)
és állatállományát szétszították. Azóta a mezőgazdasági termelés a
felére csökkent. Az 1993-as agrártörvény szerint a nem földművelők is
kaptak kárpótlást.

A helyzet az 1920-as évek Görögországra emlékeztetett, de akkor az
állam nyújtott segítséget. Itt a kistulajdon autarchiája következett be, a
zöldség- és gyümölcsstermesztés megszűnt, az öntözőcsatornákat még
1990-ben tönkretették. A kevés üzemelő gyárat szimbolikus árért eladták.
Az ipari termelés 1989-94 közt a negyedére csökkent. 1994-ben a felnőtt
lakosság fele munkanélküli volt, az átlagbér havi 300 frank alatt van.

A lakosság mégis jól él, mintegy 100 ezer autó van az országban, már
nem is olasz, hanem egyéb nyugati márkájú. A villanyfogyasztás az öt-
szörösére nőtt, már falun is van tévé-készülék. Az átlagos jövedelem
megkétszereződött.

1990-ben az export értéke csak 190 millió dollár volt, de 480 millió
volt a segély. Egyéb hitelek is jöttek, és 500 milliót küldtek haza az emig-
ránsok. Számuk Olaszországban 50 ezer, Görögországban ennél is jó-
val több. Dél-Albániából egész falvak költöztek ide.

1990-ben a lakosság lélekszáma 3 millió 255 ezer volt, 1992-ben 3 millió 190 ezer, az évi 120 ezer fős népszaporulat ellenére. Az emigránsok száma tehát 300 ezer lehet. Görögországban ottani becslés szerint 250-300 ezer a számuk. 1994 nyarán a görögök 70 ezer emigránst ugyan kiutasítottak, a többi mégis megtűrik, mert olcsó munkaerő. Feketén napi 100-120 frankot keresnek, így két hónap alatt tudnak szerezni autót. A leggazdagabbak – persze – otthonmaradtak, ők kereskedők.

Az 1992 márciusi választásokon Sali Belisha demokrata pártja győzött, a képviselők 3/4-e tartozik a párthoz. Most a volt kommunistákat kezdték üldözni. Ismét autoritárius rezsim van uralmon. Az 1992 júliusi községi választásokon a szocialisták 45 %-ot kaptak. 1994-ben a lakosság 54 %-a elutasította az új alkotmányt, amelynek a tervezete szerint a kormány befolyásolhatta volna pl.: az igazságszolgáltatást.

Jól áttekinthető térképet közöl a tanulmány a politikai és etnikai határokról egyaránt.

A politikai határokat 1913-ban húzták meg, ezért került sok albán a szomszédos országokba. Albánia a most Koszovót igényli, Görögország viszont Dél-Albániát (Észak-Epiroszt). A dél-albániai görögök helyzete rendezett, Görögországban 1913 után 150 ezer albán élt, többnyire földbirtokosok, akiket az 1917-es földreform megfosztott földjüktől. Az olasz megszállás idején (1941-43) ugyan visszakapták földjüket, utána azonban kollaborálás címén megint elvették tőlük. 1951 óta már nem tartják őket számon.

1989-ben Albániában 60 ezer görög volt. A görög kormány ezt kevesli, és valamennyi ortodoxot (400 ezer fő) görögnek tekint. 1937-ben a konstantinápolyi patriarcha önállóságot adott az itteni ortodox egyháznak, bár továbbra is beleszól ügyeibe. Görög irredentizmus miatt az albánok 1993-ban egy archimandritát kiutasítottak, de a görög kormány elérte visszahelyezését.

Görögország 1989-ben egyoldalúan beszüntette a világháború óta fennálló hadiállapotot, segítséget is nyújtott Albániának. 1993 óta azonban ismét feszültség uralkodik a két ország között, mert túl sok görög emigrált Görögországba, albániai vezetőiket pedig üldözik. 1992-ben Albánia barátsági szerződést kötött Törökországgal, a görög kormány emiatt iszlám bekerítéstől tart. Ezért is vétózta meg az albán demokrata párt csatlakozását az európai demokrata pártok uniójához.

Koszovóban 2 millió albán él, Macedóniában 443 ezer. A koszovóiak a 7. században kerültek ide. Kisparasztok. Jövedelmük a jugoszláviai átlag fele volt. Szaporodásuk a szerbek szaporodásának 3-4-szeresét teszi ki. A mind meghatározóbb albán túlsúly miatt 70 ezer szerb el is hagyta a tartományt. Itt teljes elkülönülés van a két etnikum közt, a egyes házasság ismeretlen. Koszovó 1974-ben autonómiát kapott, ezt

1990-ben megint elvették; az albán köztisztviselőket elbocsátották. Ibrahim Rugova albán vezető passzív ellenállásra szólította fel az albánokat. 1991 októberében kikiáltották függetlenségüket. Illegálisan is jól meg tudtak szervezkedni, s jobban élnek a szerbeknél.

Macedóniában kevésbé élesek a különbségek. Igaz, a macedón alkotmány nagyjából azonos a régivel. Eszerint csak a macedónok államalkotók (a lakosság 66,5 %-a), az albánok mindössze az egyik nemzetiség. Macedón állampolgárság csak annak jár, aki legalább 15 éve itt lakik. Bár ez a bevándorolt szerbek ellen irányul, de az albánokat is sújtja. Az egyetlen hivatalos nyelv a macedón. Más tannyelvű középiskola csak ott állítható fel, ahol az illető etnikum többségben van. 1995 februárjában az albán egyetemet betiltották. Az albán Demokratikus Prosperitás Pártja erre belga mintájú autonómiát igényelt, amit a megkérdezett 274 ezer albán 74 %-a helyeselt.

A nagyhatalmak belenyugodtak az eddigi határok közötti szecessziókba, de a határok módosítását nem engedik meg. Ezt az albán kormány is jól tudja. A nemzeti egység csak odáig terjedt, hogy az új alkotmány létrehozásában koszovói albán jogászok is részt vettek. Egy szerb-albán háborúban az albánok vesztesek volnának. Macedóniával más a helyzet: az a görög blokád miatt szorul rá Albániára. Albánia is érdekelt a jó viszonyban, ezért csak kisebbségi jogokat kér az albánok számára.

A politikai ellentétek dacára a gazdasági együttműködés virágzó: Albánia és Macedónia tele van görög üzletemberekkel. Az ókori Via Egnatia, mint kereskedelmi útvonal újjáéled. Olaszország is érdekelt az albán gazdaságban, az albán lapok pedig az újra megtalált barátságról írnak. Új gazdasági tengely van kialakulóban, a görögök az ókori úttól délre akarnak autópályát építeni.

Albánia a nemzetközi szervezetektől függ, ezért fenn kell tartania a békét. Elsősorban Olaszország révén kapcsolódik Európához. A kisebbségi kérdés csak a politikai nyomás eszköze. Az egykori szövetségek mintha tovább élnének. Egy görög-szerb-orsz összefogással szemben Albánia és Macedónia Közép-Európa felé tájékozódik, ez pedig Németországot jelenti. Albánia máris csatlakozott a márkaövezethez.

Deslondes, Olivier: Albanie: La transition manquée. = Politique Internationale, 1995. 68. no. 209-227. p.

Niederhauser Emil

Oroszország lázasan keresi történelmi hivatását

A Szovjetunió összeomlása és a rá következő hirtelen és zavaros változások miatt az orosz értelmiség is elvesztette lába alól a talajt. A piacgazdaságnak kikiáltott átalakulási válság, a polgári viszonyoknak mondott anarchia és kriminalizálódás szorításában ez a réteg mítoszokba kapaszkodik, apokaliptikus várakozásokban keres megváltást. Szinte megismétlődik a századelő zavaros, misztikus útkeresése. Az eluralkodó szemléleti válság gondolati termékei nemcsak a bulvársajtót árasztották el, de helyet kapnak olyan szakorgánumban is, mint a Voproszi Filozofii, Voproszi Ekonomiki, az Otyecsesztvennaja Isztorija stb. Olyan személyiségek adják nevüket mindehhez, mint pl.: a filozófus Vlagyimir Kantor.

A zavaros eszmék reálpolitikai apropója: az orosz gazdasági sokkterápia látványos „rombolásának” elutasítása. A kritika éle az „elvont” gazdasági elméletek, az „idegen” modellek követése ellen irányul, mivel ezek ellentmondanak az orosz nemzeti „sajátosságoknak” és „hagyományoknak”. Unos-untalan hangoztatott jelszó Tyutcsjev (eredeti szövegösszefüggéséből kiragadott) kijelentése arról, hogy Oroszország értelemmel fel nem fogható, csak „hitből” érthető meg. Az orosz irodalom és filozófia számos más klasszikusa is kínál hasonló gondolatforgácsokat és eszmemeneteket.

Az „orosz” sajátosság és nagyság elméletei alapvetően nyugat-el-leneseek: rámutatnak a nyugati gazdasági rend morális-etikai abszurditására, elvitatnak tőle minden etikai alapot, és az ember szellemi és anyagi szükségleteinek valamilyen őseredeti egységét-azonosságát állítják vele szembe. Az elméletek, a sallangoktól lecsupaszítva, a lemondás- és egyenlőségelvű kollektívizmusnál kötnek ki, amely egyszerre utal vissza a patriarchális miszticizmusra és a bolsevik tanokra. Az előbbi mondanivalója: az ember erkölcsi fejlődése anyagi törekvésektől való megszabadításában áll; az orosz ember hivatása a szellemi magasztosság. Nota bene: mindebből akár küldetés is lehet, hogy mintát adjon a „bukott” nyugati civilizációs stratégia helyét elfoglaló újfajta morális és szellemi minőség életrekeltéséhez.

Az elmék lázasan kutatják az orosz „mentalitás” konkrét ismérveit, de csak a történeti-irodalmi figurákról (Nagy Péter, Pugacsov stb.) elvont, egymást is sokszor kizáró vonásokig jutnak el. Az orosz „hivatás” akadálytalanul tágítható a politikai, hatalmi diktátum, a birodalmi eszme szemhatáráig. Az aktuális orosz gondolkodásmód megítélésében nem lehet eltekinteni az azt kiváltó gazdasági és politikai körülményektől, attól, hogy a szovjet felbomlás minden téren kataklizmatikus vereségtudattal tölti el a legkülönbözőbb rétegeket, elsősorban éppen Oroszországban. A veszélyes téveszmék lebontásához az okos

érvelés, a taktikus vita eszközeivel meg kellene találni az utat. Ezt a zavaros áradatot válasz nélkül hagyni Európa részéről sem szabad.

Uhlig, Christiane: Die unendliche Suche Russlands nach seiner historischen Bestimmung. = Südosteuropa, 44. Jg. 1995. 9.H. 812-816. p.

Komáromi Sándor

Az ujugurok és Közép-Ázsia jövője

A „hidegháború” befejeztével Közép-Ázsiában újakezdődött a „nagy játszma”: a régió, mint korábban is, a befolyás szerzésért vállalt nemzetközi vetélkedés színterévé válik. Most azonban nem Oroszország és Anglia között folyik a vetélkedés, hanem Törökország, Oroszország, Irán, India, Kína, Afganisztán, Pakisztán, sőt Izrael részvételével. E közben Kína kulcsszerepét a különböző politikai számvetésekben alulértékelik, annak ellenére, hogy a „nagy játszma” első félidejét, legalábbis, ami Hszincsiangban történt „berendezkedését” illeti, éppen ő nyerte. Valószínűleg Kína nyeri a második félidőt is, és ebben jelentős szerepe lehet a hszincsiangi ujuguroknak.

Az ujugur nacionalizmus természetének megértéséhez meg kell ismernünk az ujugur nép kialakulásának folyamatát. Ezt a folyamatot a tudósok az ujugur birodalomig vezetik vissza (745–840), mely a mai Mongólia északnyugati területén alakult ki. A kínaiak az 1930-as évek közepéig mégis csak a Tarim-medence muzulmán lakosainak tekintették őket. Öt évszázadon keresztül (1450–1935-ig) az ujugurt nem használták népnévként sem, s nem is létezett az a közösség, amelyre alkalmazhatták volna, hiszen Hszincsiang csupán az egymással viszálykodó oázisok szétszórt halmaza volt.

A ma hétmilliós hszincsiangi ujugur lakosság etnikai hovatartozásának újraértékelése 1931 után vetődött fel, amikor a kínaiak erőszakos fellépésével szemben a Hámi oázisban tömeges ellenállás bontakozott ki. A kínaiak ekkor taktikát változtattak, és szovjet tanácsadók segítségével csillapították le a nemzetiségi feszültségeket. Az ujugurokat etnikumnak véve, lehetségessé vált pontos elkülönítésük a hanoktól (valódi kínaiak) és a dungánoktól vagy másképpen a huej-huej népcsoporttól (muzulmán kínaiak).

Földrajzi determináció

Az ujjgur kérdés mai kutatóinak nincs pontos fogalma Hszincsiang földrajzáról. Többnyire egységes kínai tartománynak képzelik, pedig négy pontosan elhatároló tájegységből áll, melyek kultúrája a szomszéd népek valamelyikének hatását tükrözi. A nyugati és északi területek Kásgartól Kucseig Nyugat-Turkesztánhoz kapcsolódnak, különösen a fergánai medence lakóihoz. Dzsungária kapcsolatai inkább Kazahsztánhoz, a Hét Folyó völgyéhez kötődnek. A Tarimi mélyföld déli része az indiai kultúra hatása alatt áll, végül Hszincsiang keleti része, Turfant, Hamit s a fővárost, Urumcsit is beleértve, szoros szálak fűzik Kínához.

Hszincsinang Kína általi 1949-es bekebelezését követően jelentősen átértékelődtek a térségi és kulturális kapcsolatok. Az egyes területek külföldi orientációját leblokkolták a határok, ugyanakkor a gépkocsiközlekedés fejlődésével könnyebbé vált az oázisok közti érintkezés. Urumcsi így nemcsak katonai, gazdasági és adminisztratív központ lett, hanem a legfontosabb közlekedési csomópont is. A tartomány minden útja rajta vezet át, s 1962 óta vasúti összeköttetése is van Pekinggel.

A demográfiai helyzet ugyancsak jelentősen változott. A vasúti összeköttetés fellendítette az ipar fejlődését, az viszont a kínaiak betelepülését hozta magával. 1940-től a tartomány kínai lakossága 200 ezerről több mint hatmillióra nőtt, s majdnem eléri az ujjgurok lélekszámát.

Mit jelent az ujjgurok számára Hszincsiang határainak megnyitása?

A határok megnyitása 1985-ben ismét jelentősen módosította az ujjgurok világképét s nemzeti hovatartozásukkal kapcsolatos fogalmaikat. A tradicionális kereskedelmi és kulturális kapcsolatok helyreállítása felelevenítette az egyes oázisok közti vetélkedést, és újraélesztette az ujjgur etnikum történelmileg kialakult fragmentációját.

Az ujjgur értelmiség igyekszik egymással vetélkedve előtérbe helyezni saját oázisának történelmi hagyományait. Meg vannak ugyanis győződve róla, hogy az éppen általuk piadesztára emelt személyiségek s azok tettei alkalmasak csak az ujjgurok nemzeti érzésének felkeltésére.

A nemzeti eszme kialakulásának ez az ellentmondásos előrehaladása nem rendkívüli, csupán egyike a török népek közt s általában a nagyvilágban feléledő nacionalista mozgalmaknak.

A folyamat azonban inkább párbeszéd-jellegű; egyik koncepció sem törekszik a másik fölötti végleges győzelemre. Az értelmiség folyamatosan alakítja idológiáját és történelem-szemléletét, hogy az minél céltudatosabb és hatásosabb legyen. Mindezt aztán el kell fogadtatni a parasztsággal, amely képes az ujjgur identitás felkínált verzióját támogatni, de akár megsemmisíteni is.

Oázis-szinten az ujgur identitás szociális csoportok szerint is rétegeződik. Hszincsiangban ezeket a csoportokat elsősorban a foglalkozásuk különíti el, s nem a rokoni, származási vagy etnikai közösség. A turfani mélyföldön mindhárom csoport – az értelmiség, a kereskedői és paraszti réteg – határozott elképzelésekkel bír saját identitásáról.

Az Urumcsiban élő ujgur értelmiség elhatárolja magát a fővárosban már többségben élő han-kínaiaktól, s az iszlámellenes, pántörök eszmék híve. A közép- és szegényparasztság, melynek nagy része még sohasem hagyta el a régió határait, hithű muzulmán, és igen mélyen átérzi turfani mivoltát. Az ujgur kereskedők és gazdag parasztok, akik szoros gazdasági kapcsolatban állnak Kínával, és sokat nyertek a reformokkal, elsősorban a Kínai Népköztársaság polgárainak tartják magukat. Az ön-azonosságnak ezt a sokrétűséget kell túlhaladnia az értelmiségnek, ha átfogó ujgur nemzeti ideológiát akar teremteni.

Az iszlám Hszincsiangban

A kínai reformok lehetővé tették ugyan a nemzeti ideológia kialakítását, de pl.: a turfani parasztság a kulturális politika liberalizációját elsősorban a vallási szabadság általánossá tételében érzekei, ami az iszlám térhódításához vezet. Az értelmiség aggódik a kulturális izoláció és a fanatizmus veszélye miatt. Úgy véli, hogy a parasztság a tradicionalizmus csapdájába esve nem lesz képes megfelelni a modernizáció kihívásának. Ez legalább is a mecsetépítési mozgalom tekintetében valóban így van.

A kásgari ujugrok vallási reakciója még intenzívebb. Erős bennük a Kína-ellenes hangulat, s ezért nem is érzékelik azt a gazdasági felendülést, amely Turfanra jellemző.

Peking is sokkal több bizalmat táplál a történelmileg békésebb turfaniak iránt, pedig hatalmuk erősödésével a mullahok Turfanban is szót emeltek a falvakban terjedő új szokások, a modern táncok és a szeszfogyasztás ellen. Befolyásuk a muzulmán oktatás terjedésével együtt erősödik. Peking tehát dilemma előtt áll. Ha elnyomja az iszlámot, az ujugrok oppozícióba kerülnek, ha támogatja, az ujugrok minden elégedettségük ellenére folyamatosan eltávolodnak a kínai társadalomtól.

Az Urumcsiban élő értelmiség el van szakítva az oázisok parasztságától miközben a passzivitásuk fő okát az iszlám terjedésében látja. Ezért a világi oktatást helyezik szembe az értelmiségellenes iszlámmal. Véleményük szerint az ujugrok jövője a világi oktatás terjedésének függvénye. Ez azonban komoly személyes problémát jelent. Aki ugyanis egyenlő akar lenni a kínaiakkal, meg kell tanulnia a kínai nyelvet. Felvetődik a kérdés: miképpen tudják megőrizni az ujgur nyelvet és kultúrát, s egyben kialakítani az egyenlő esélyeket a társadalmi életben

a többi etnikummal, elsősorban a kínaiakkal.

Az élesen Kína-ellenes beállítottságú, elsősorban Hotan és Kásgharia oázisaiból származó értelmiség az ujgur iskolát választja, hogy ezzel is szembeszegüljön a kínai asszimilációval. Az Ili, Turfan és Hami oázisokból származók többnyire a kínai iskolát választják, hogy ezzel segítsék gyermekeik boldogulását.

Az értelmiség egyébként tisztában van az egységes ujgur identitás gyengülésével. Tiltakozik a kínaiak tömeges beköltözése ellen, attól félve, hogy az ujugrok lassan saját autonóm területükön belül is kisebbségbe kerülhetnek. Sokan azt is felismerik, hogy a lokális, azaz „bázis”-identitás az egyes oázisok Hszincsiangon-túli kapcsolatai következtében erősödik, s ezért fokozni kell az egysége ujgur identitás kialakítására tett erőfeszítéseket.

A kínai kormányzat a mérsékelt kulturális és vallási engedmények híve, ezen belül a különböző vallási szokásokat mintegy az ujgur hagyomány részének tekinti. Az ujgur pártelitnek még anyagi támogatást is nyújt a mekkai zarándoklatok fedezésére. Ez a türelem és liberalizmus azonban mintegy kiprovokálja a további szabadságjogok és autonómia követelését, amire pl.: az 1985. december 10-i urumcsi tüntetés figyelmeztet, melyen az összesereglett ujgur diákok a területen folyó atomkísérletek betiltását, a születések korlátozásának feloldását követelik és amelyen Hszincsiang börtönrégióvá változtatása, az ellenőrizhetetlen bevándorlás ellen tiltakoztak. A terület gazdasági felvirágzásának köszönhetően ugyanis évente mintegy 250–300 ezer kínai keres boldogulást Hszincsiangban. Amíg ez korábban az egység katalizátora volt, ma az egyes oázisok újra saját hagyományos külföldi kapcsolataik felelesztésére törekszenek, ami a Kirgíziával és Kazahsztánnal határos területeken könnyen megvalósulhat, de a turfani és hammi ujugrok számára csupán Kína a „külföld”. Ez törvényszerűen a régi viszályok felelevenítéséhez vezet.

A „nagy játszma” második félideje

Az Economist a jövő Közép-Ázsiát Malthustánnak nevezi. Az igen nagy népszaporulat és a vízkészletek rohamos csökkenése a volt Szovjetunió közép-ázsiai régiójában előrevetíti a malthusiánus nyomor rémképét.

A monokultúrában termesztett gyapot kiszorításával, a Szir-Darja és az Amu-Darja természetes vízháztartásának helyreállításával ezen még segíteni lehetne, azonban a régió gazdasága ehhez túlságosan gyenge. A közelítő gazdasági katasztrófa Szomália és Etiópia tragédiájához hasonlítható. Ha ehhez még hozzászámítjuk a vallási, etnikai és diplomáciai törekvéseket, Közép-Ázsiát napjainkban a világ leginstabilabb területei közt kell számon tartanunk.

A Közép-Ázsiáért vetélkedő országok úgy tesznek, mintha minden a rendelkezésünkre állna a régió fejlesztéséhez. A közép-ázsiai kultúrához Törökország áll a legközelebb. Tévadásait már ma a régió egész területére sugározza, és 10 ezer közép-ázsiai diák tanul egyetemeken és főiskoláin. Ugyanakkor Törökországnak ma még nincs egységes politikai koncepciója Közép-Ázsiával kapcsolatban.

Iránnak elsősorban Tadzsikisztánban vannak esélyei, hiszen mindkét ország nyelve perzsa. Az irániak ugyanakkor sííták, míg a tadzsikok szuniták, így a vallási befolyás csak minimális lehet. Jó gazdasági kapcsolatokat alakított ki Irán Turkméniával is, melynek az olaj és a gáz kiviteléhez szükséges kikötőket biztosítja.

Pakisztán és Afganisztán is északra tekint iszlám partnereket keresve. A legváratlanabb „játékos” Izrael, amely már diplomáciai kapcsolatot létesített mind az öt közép-ázsiai állammal, s felkínálta technológiai segítségét a száraz éghajlati körülmények közt folyó földművelés, a környezetszennyezés felszámolása és az egészségvédelem területén.

Ugyanakkor a legnagyobb hatást a régióban Oroszország fogja gyakorolni. Az orosz fegyveres erők garantálni tudják a szóban forgó országok és egyben a bennük élő több mint 9 millió orosz biztonságát. A helybelieknek is érdekük a kvalifikált munkaerőt jelentő orosz lakosság megtartása. A Moszkvával való jó kapcsolatok tehát fennmaradnak, de az orosz gazdaság krízisben van, és nem képes Közép-Ázsia számára biztosítani a kellő segítséget.

Végül Kína, amelynek a hosszú közös határ mellett több mint 8 millió közép-ázsiai lakosa is van, a kínai diaszpóra anyagi és irányító bázisán biztosítani tudja a Közép-Ázsia számára olyannyira nélkülözhetetlen gazdasági infrastruktúrát. Ezáltal befolyásos gazdasági erővé válhat, és végső soron megnyerheti a „nagy játszmat”. Kína számára a legnagyobb problémát az iszlám és a pántörök irányzat jelenti, ezt azonban a gazdasági fejlődés eszközével ellensúlyozni lehet.

A gazdasági fejlődés Kína és Hszincsiang, illetve Közép-Ázsia stabilitásának kulcskérdése. Kína feladata kettős: fent kell tartania a stabilitást a hszincsiangi határ mindkét oldalán, és meg kell erősíteni befolyását a térségben.

Kína közép-ázsiai sikereit mindazon által néhány veszély is fenyegeti:

1. Kína mohósága a gazdaság fejlesztésében Hszincsiangban is a közép-ázsiaihoz hasonló ökológiai katasztrófát okozhat;
2. nem zárható ki, hogy az összeomló Közép-Ázsiából menekültek sokasága áraszthatják el Hszincsiangot;
3. a közép-ázsiai nacionalizmus harcias formát ölthet, és Hszincsiangban is kirobbanhatnak a nacionalista lázongások.

Mindezeket a veszélyeket és problémákat Kína is jól látja. Valószínű, hogy – a Tienanmen-téri vagy az 1990-es kásgari vérengzéshez ha-

sonlóan – itt is az „erős kéz” politikáját fogja folytatni.

A „nagy játszma” megnyerése azonban nem jelenti a kínai kommunista párt győzelmét. Oroszország politikai rendszerét változtatta meg, mielőtt hozzálátott volna a gazdasági reformokhoz. Ez az orosz út lényegében öngyilkos vállalkozás. Kína fordítva lépett: előbb a gazdaságot liberalizálta. A gazdasági felemelkedés ugyanakkor itt is a kommunista párt vereségéhez vezet. Kína és Honkong egyesítése nyomán nem Kína nyeli el a kis Honkongot, hanem fordítva. A kínai polgárok nagy részét nemigen érdekli a politika. S lehet, hogy Kína nem lesz a demokrácia példaképe, de gazdasági ellenőrzését kiterjeszti Közép-Ázsiára. S ebben a hszingcsiang ujjurok együttműködhetnek, és segíthetik a „nagy játszma” második félidejének megnyerését.

Rudelson, J.J.: Ujguri i buduše Central'noj Azii. = Mirovaâ Ekonomika i Meždunarodnoe otnošeniâ, 1994. 8-9. no. 102-111. p.

S. Benedek András

Az utca: az identitás és az autenticitás helyszíne (Londoni példa)

Az utca az urbánus világkép központi jelentőségű helyszíne. Romantikus és heroikus beállításban mint a helytállás színhelye, dicsőítve mint a nép életének és tetteinek tanúja vagy félelmet keltően ábrázolva mint a fenyegető veszélyek forrása – a legkülönbözőbb megjelenésekben találkozhatunk vele. A szerző kultúraelméleti jellegű dolgozata egy nem éppen jó hírű londoni városrész, az East End utcáinak mai identitását próbálja megközelíteni egy-egy konkrét eseményen elmélkedve. A városrész a hugenották óta a bevándorlók, a menekültek lakóhelye. Mai lakosságának zömét a körzet jellegét megadó bengáli bevándorlók képezik. Életükhöz ma már hozzátartozik a szélsőjobb-oldali BNP (Brit Nemzeti Párt) fajgyűlölő tagjainak rendszeres randalírozása, a zaklatások, megfélemlítések. És ebben a körzetben választották meg 1993-ban az első újfasiszta önkormányzati képviselőt Nagy-London területén.

A szerző három olyan eseményről elmélkedik, amely alkalmat adhatott a mai East End mint „multirasszos” (több faj lakóhelye) és „multirasszista” (többféle fajgyűlölő lakóhelye) helyszín értelmezésére. Az egyik egy modern kiállítás volt a körzet egyik galériájában: egy multimedia-installáció, amelynek létrehozásában chilei emigráns művész és bengáli értelmiségi működött együtt. Az alkotók egy mindenkinek egyaránt bejárható közteret kívántak kialakítani a rendelkezésükre álló

helyen, úgy, hogy videóképernyők, tükrök és tárgyak segítségével szembeülhessenek a környékbeliek saját környezetükkel. Az egyik audiovizuális részletben látható fiatal bengáli nők, akik textilműhelyekben dolgoznak minimális bérért, tiltakoztak a látottak ellen: hamisnak érezték az áldozat, a kizsákmányolt, kiszolgáltatott bevándorló szerepében történő bemutatásukat. Ők nem a társadalom legmélyeként élik meg az Est End-i életet.

A másik esemény: az idegenvezető kísérte mindennapos körútja a környék egy-két reklámozott utcájában. A hugenották vagy a Hasfel-metsző nyomában tett séták résztvevői számára ugyanazok az utcák egy sajátos identitás közegévé válnak, és a maguk térbeliségén keresztül sugallnak egyfajta ismeretet. A szerző összeköti a járókelőt a bejárt utcákkal, az egyik létrehozza a másikat. Nem állja meg a helyét Mumford dua-lizmusa (A város a történelemben), aki szembeállította a várost mint keretet és helyszínt a várossal mint eleven, mozgó organizmussal.

S végül a harmadik elgondolkodásra okot adó eset az 1993-as zavargások utóélete. Akkor egy bengáli fiatalembert bántalmaztak a rasszisták olyan súlyosan, hogy kómába esett. A közvélemény figyelme a körzetre irányult, megjelentek a brit baloldali és emberjogi aktivisták. Tőlük és akcióiktól teljesen függetlenül azonban spontán mozgalmak is kibontakoztak a bengáli fiatalok körében (virrasztás a kórház előtt, jelképes területfoglalás, segélygyűjtés). A sajtó felkapta ugyan ezt a megható reagálást, de a lényegét nem látta, hiszen a fiatalok megmozdulásában semmi politikum nem volt. Helyi, szinte etnográfiaileg elemezhető cselekvésről volt szó, amely az East End életének egyik mozaikkockáját képezi, s egy pillanatra felvillantotta a lappangó magatartásformák gazdaságát. Ennek mélyéből törnek fel a rejtett energiáknak – a faji villongások, zaklatások kiprovokálta – robbanásai, „az utca kiáltásai”.

Keith, Michael: Shouts of the Street: Identity and the Spaces of Authenticity. = Social Identities, 1. vol. 1995. 2. no. 297-315. p.

Balla Kálmán

Kanada elhúzódó identitásválsága

Kanadát köztudottan a világ egyik leghomogénabb (mintegy 90 % ban európai származású), és legnagyobb jólétben élő népe lakja. Az ország lakói ezt tudatosítják is, és hazájukat a felmérések szerint a világ legvonzóbb országának tartják. A 10 tartomány egyikének, a több-

ségében francia nyelvű lakta Québecnek szeparatista törekvései azonban újabb lendületet nyertek 1994-ben, amikor a választások nyomán ismét olyan tartományi kormány alakult, amely célul tűzte ki az elszakadásról határozó québeci népszavazás megtartását. Az 1976-1985 között hivatalban volt hasonló irányzatú tartományi kormány javaslatát (amellyel felhatalmazást kért az elszakadási tárgyalások megkezdéséhez) a lakosság 60 %-a elutasította az 1980-ban tartott népszavazáson. Parizeau québeci miniszterelnök azonban 1995-ben győzelmet remélt az újabb népszavazáson. (1995 október végén a tartomány lakossága csekély többséggel, de ismét elvetette a helyi kormány javaslatát, amely a független államiság felé indította volna Québecet. Az elszakadás közvetlen hátrányaitól ezúttal is visszaretent a lakosság többsége, annak ellenére, hogy Parizeau szándékosan nem beszélt függetlenségről, csak „szuverenitásról” – B. K. megj.)

A minden egyéb tekintetben sikeres kanadai államnak kezdettől az identitás okozott gondokat. Az angol nyelvű többségben mindig is élt a másodlagosság, az irigység, a bizonytalanság érzése a hatalmas szomszédal, az Egyesült Államokkal szemben. Ezt csak erősítette a brit befolyás fokozatos csökkenése, amely gyengítette az angol kanadaiak identitástudatát, ami nem csoda, ha arra gondolunk, hogy túlnyomó többségük az USA határai menti 50–100 km-es sávban él.

A központi kormány az 1970-es évektől tudatosan, tájékoztatási kampányok sorozatával igyekezett erősíteni a nemzeti jelképek, a sajátos kanadai vonások, a „nemzeti küldetés” ismertségét és elfogadottságát. Ez utóbbit – többszöri változtatást követően – jelenleg általában úgy definiálják, hogy az amerikaiakhoz képest a kanadaiak javára szól az, hogy „gondoskodóbb és együttérzőbb” nemzet. Itt kevésbé hevesek a társadalmi csoportok közti ellentétek, nincs és nem volt faji diszkrimináció, erősebb a szociális gondoskodás, kisebb a bűnözés, kevesebb az erőszak.

Az angol nyelvű tartományoktól eltérően az összlakosságnak régebben harmadát, manapság negyedét kitevő mintegy 7 milliónyi kanadai (főleg québeci) francia saját identitástudatának erősödésével reagált a brit kötelek lazulására, és felelevenítette elszakadási törekvéseit, amelyektől sokan kánaáni állapotokat vártak, valamiféle elégtételt azért, hogy a kanadai franciák több mint kétszáz évvel ezelőtt kénytelenek voltak beletörődni a brit fennhatóságba. A központi kormány a tolerancia, az engedmények, sőt a pozitív diszkrimináció intézkedéseinek sorozatával reagált a québeciek törekvéseire. Az egész országot hivatalosan kétnyelvűvé tette, megerősítette a tartományok jogköreit olyannyira, hogy Svájc mögött Kanada lett a világ leginkább decentralizált országa, és nem utolsósorban bőséges költségvetési juttatásokkal támogatta a Québec „gazdasági kiegyenlítődésre” vonatkozó igényeit.

Az engedmények indoklása is összefügg a nemzeti identitás keresésével. Ennek egyik eleme ugyanis a multikulturalizmus, a többnyelvű és többkultúrájú Kanada koncepciója, amelyet éppen Québec integrálásának szándéka motivált elsősorban. A gondoskodó és engedékeny nemzet koncepcióját azonban éppen Québec vetette el egyrészt azzal, hogy sorozatosan szeparatista szándékú kormányt választott, másrészt e kormány számos provokatív intézkedésével (pl.: azzal, hogy az országos kétnyelvűség elvét – amelyet éppen miatta vezettek be – félretéve, betiltotta a tartományban a kétnyelvű, tehát az angol szöveget is tartalmazó feliratokat). A következők az volt, hogy az 1992 októberében tartott országos népszavazáson vereséget szenvedett az ország további decentralizálására irányuló alkotmánymódosító javaslat, noha azt minden tartomány vezetése támogatta. Az angol nyelvű tartományok lakossága megelégedte a viszonzásban sohasem részesülő engedményeket Québec javára.

Az 1995 októberi döntés nyomán – noha annak kiegyenlített eredménye Québec lakosságának mélységes megosztottságát tükrözi a függetlenség kérdésében – talán lezárható lesz az elhúzódozó bizonytalanság, amelyet az ismétlődő szeparatista próbálkozások és népszavazások állandósítottak az utóbbi évtizedekben. Az eredmény ismerete nélkül vázolta fel a szerző a szeparatisták győzelme esetén valószínűsíthető fejleményeket. Egy ilyen szituációban a 21 milliós Angol-Kanada továbbra is a világ 7 legfejlettebb állama közé tartozna, és közeledése Amerikához elkerülhetetlen lenne. Nem beolvadás vagy csatlakozás, hanem olyan megállapodások formájában, amelyek sok tekintetben előnyösebbek lennének a 9 angol tartománynak, mint a jelenlegi, Québeckel fennálló egyezmények.

Kanada mindegyik forgatókönyv esetén megőrzi nagyhatalmi státusát. Québecen múlik, hogy része lesz-e ennek a nagyhatalomnak a jövőben. Az elszakadással való fenyegetőzés és nyomásgyakorlás korszakának azonban a legtöbb kanadai szerint végleg lejárt az ideje.

Black, Conrad: Canada's Continuing Identity Crisis. = Foreign Affairs, 74. vol. 2. no. 1995. March/April 99-115. p.

Balla Kálmán

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Az unitarizmus szerepe Szabédi László költészetében

A közép-kelet-európai politikai rendszerváltás utáni helyzetben az irodalomtudománynak is sürgősen számot kellett vetnie központosított irodalompolitikai értékrendjének következményeivel és torzításaival. Irodalomtudományi konferenciák sora indult, rajtuk nemcsak azt tudatosították, hogy a magyar irodalomtörténet revíziója elkerülhetetlen, hanem hogy a szemlélettel, és értékkelismeréssel sincs ez másként.

Párhuzamosan az irodalomtörténeti folytonosság helyreállításával a korábban lappangásra ítélt műveket is el kell juttatni az irodalmi köztudatba. Ebben az értelemben igencsak megnőtt a szerepe az Anyanyelvi Konferencia, az EKE és a Korunk Stúdió szervezésében 1992 óta évente sorra kerülő Szabédi Napok rendezvénysorozatnak, amely a Szabédi-életmű újraértelmezésén kívül az irodalomkutatás szemléletváltását és a reális irodalomtörténeti érték szemlélet megalapozását szintén felvállalta.

1995 májusában negyedszer rendezték meg Kolozsvárott a Szabédi Napokat. Szabó Árpád az unitárius vallás társadalomszolgálatának teológiai alapjait vizsgálva rajzolt eszmei háttérrel a rendezvény tematikájának jobb megértéséhez. Az unitárius egyház mint közösség és az unitárius vallás mint hit- és életfelfogás ugyanis kétségtelenül meghatározó tényezője volt a költő fiatalkori, de későbbi eszmei világának is. Szabó Árpád konkrétan arról tájékoztatót, „hogy az unitarizmus mint szabadelvű vallás, a radikális reformáció egyik fő irányként hogyan ötvözötte magába már indulástól kezdve az ószövetségi profétizmus örökségét és ennek nyomán Jézus tanításában az ember szolgálátának eszményét mint nép- és társadalomszolgálatot”.

Cseke Péter tanulmánya a közélet-egyház-irodalom összefüggésében Szabédi László gazdag életművének egyik olyan szegmentumát tárta fel, amellyel 1989 előtt nem nagyon foglalkozott az irodalomtörténeti kutatás, azaz: benne mit jelent az a tény, hogy törzsökös unitárius családból származott, unitárius szellemben nevelkedett és Kolozsvárt teológiai stúdiumokat is folytatott 1925 és 1927 között bölcsészeti tanulmányai mellett.

A Szabédi-hagyaték 371 lapnyi egyházi feljegyzést, bibliamagyarázatot, imát, francia és magyar nyelven írt egyházi és vallásos tárgyú fejtegetést tartalmaz. Az ennél jóval terjedelmesebb – szintén kéziratban lévő – Napló (1928-1934) is bővelkedik vallásfilozófiai értekezésekben s kirajzolódik belőle az induló költő szellemi önarcképe. Szabédi László számára az unitarizmus a költészettel egyenragú kihívást jelentett. Az ész és a munka, valamint a kötelességteljesítés kul-

tuszában nevelkedett Szabédi gondolkodása az unitarizmust és racionalizmust voltaképpen ikerfogalomként kezeli. Naplójából egy olyan szabadgondolkodót ismerünk meg, aki nyitott minden egyetemes érték iránt, akiben a kortárs szépírók, filozófusok, szociológusok, természettudósok művei erősítik a kíméletlen igazmondás szellemét és megalkuvást nem ismerő etikai tartást.

Az unitarizmusra vonatkozó nézeteit egy könyvben is szeretne volna kifejtteni. Ennek egyik sarkalatos tétele így szólt volna: a megújhódott unitárius vallásnak kell megmentenie magát az ész. Volt egy tankönyvtervezet is Jézus élettörténetéről, mely egy korszerű Jézus-képpel járult volna hozzá az unitárius szemlélet- és gondolkodásmód fejlesztéséhez. Szeretett volna könyvet írni a három szinoptikus evangéliumnak azokról a részeiről, amik Jézus halála után következnek. Ha könyv nem is kerekedett mindebből, de tanulmányok sora igen. Ilyen a Jézus feltámadása, Az üres sír, A vég után, Miben állott Jézus követése az ő korában s miben ma?, Jézus Legendája.

Szabédi kontemplatív egyéniség volt; mindenben a dolgok gyökeréig ásott, hogy lényegüket megértse. Először mindig azokat a problémákat kutatta fel, amelyek korábbi megoldásai kételyeket ébresztettek benne, majd a tévutakra kanyarodott vizsgálódást visszavezette a helyes útra. Kételyeit minden esetben logikus érveléssel igazolja.

Problémaérzékenységénél csak fogalomtisztázó hajlama nagyobb. Bármilyen kérdés foglalkoztatja, minden esetben fogalmi egyértelműsége törekszik, mert az a véleménye alakult ki, hogy kétezer éve „nem sokat változtak lényegükben az idők, csak a szavak változtak meg”. A húszas és a negyvenes években ugyanaz a szellemi magatartás jellemző rá: a helyzet és eszmetisztázás kényszere munkál benne, bár a negyvenes években nagyobb felelősség nyomasztja.

A költő érték-kategória-rendszerében első helyen áll az élet és a halál kategóriapár; ezt követi a tér és idő, a szeretet és gyűlölet, a munka és ünnep, a hit és kétely, az erkölcs és szabadság fogalom-párja. Szabédi felfogásában az ember legfőbb kötelessége a lét megélése, mert ez az Isten lényege, „a létezés maga”. „Létezésünk alapja – állítja, az életösztön, a haláltól való félelem”. Mindezt az unitárius káté egyik tételéből kiindulva fejti ki. Tér és idő, az örök élet mibenlétének filozófiai boncolgatása közben Szabédi nagyon is hétköznapi, gyakorlati következtetéseket von le: a legnagyobb hivatás, amit az ember kitűzhet maga elé a földön, dolgozni az örök értékek megteremtéséért és gyarapításáért.

Vallásfilozófiai értekezéseiben végig vitatkozik Jézussal, aki a szeretetben vélte megvalósítani Isten akaratát, holott az isteni értelemben felfogott életnek a szeretet csak egyik része. Az élet egységének, emberi méltóságérzetünknek szerves tartozéka a gyűlölet is.

Gondolkodásának egyik állandó serkentője a kétely. Emiatt hagyta ott a teológiát, a teológiai tanulmányokat azonban nem. Naplójában jegyezte fel: „Bizony éppen olyan nagy dolog valamit nem hinni, mint hinni. Ezért mindig csudálkoztam, amikor valaki erőszakot tett a saját jobb meggyőződésén..., hogy hitét korigálja. Azt nem lehet.” Egy-egy alkalomban hitt azonban a fiatal szabadgondolkodó Szabédi, Jézus erkölcsi tanításában. Bár jól ismerte az evolucionista tanokat, nem hitt az emberi fejlődésben. Egyetlen értelemben beszélt csak fejlődésről: ha az erkölcsi tökéletesedésben nyilvánult meg. Korán rájött arra, hogy az erkölcsi törvények megvalósulása az egyén szabadságának függvénye.

Az unitarizmus mint érték kategória a szabadság értéktartományában jelentkezik, és mindenekelőtt a lelkiismeret szabadságának elvét, az egyéni meggyőződés tiszteletét jelenti. Az unitárius egyház – fejt ki a Nép egyháza c. kéziratában – nem követeli meg egy hitrendszer elfogadását. Ebből következik az egyházi szervezet demokratikus volta. Szabédi László unitarizmusa tehát lényegében szellemi magatartás. Tartalmában azonban folyton változó, mert alapvetően criticista.

Cseke Péter: *Az unitarizmus szerepe Szabédi László indulásában* + Szabédi László: *Jézus Krisztus legendája. Keret: a vándorpróféta* + Szabó Árpád: *A prófétai örökség = Korunk, 3. foly. 6. évf. 1995. 46-67 p.*

Kovács Olga

L'hommage a szlovákiai magyar irodalom jeleseinek

Az alábbiakban az Irodalmi Szemle L'hommage c. rovatban található dolgozatokat referáljuk.

A szlovákiai magyar irodalom „történetírója” Fonód Zoltán előtt tiszteleg 65. születésnapján a maga és olvasói nevében Pomogáts Béla. Állítja, hogy a szlovákiai magyar irodalom azóta léphet fel rendezett kulturális entitásként, amióta történetírói vannak, s ezáltal összegző képpé formálódott önismerete, kialakult belső értékrendje, azaz képessé vált arra, hogy saját értékeit felmutassa.

Fonód Zoltánnak mindebben nagy szerepe van. Első kötete, a Vallató (1980) még az irodalomkritikai munka és az újságírás kettős forrásából táplálkozott: könyvismertetések, vitairások, megemlékezések adták a kötet néhány anyagát – néhány fontosabb tanulmány mellett.

Második kötetét, a Körvonalakon-t (1982) már az irodalomtörténész kutató munkája és összegző igénye jellemzi. Átfogó tanulmányokban rajzolja meg a szlovákiai magyar irodalom két világháború közötti és

1945 utáni történetét, az irodalomkritika helyzetét, a könyvkiadás vagy éppen a Sarló hagyományait. A Tegnapi önismeret (1986) és a Kőtábláink (1990) c. tanulmánykötetekben pedig már létrejött az a szemlélet és gondolatrendszer, amely az átfogó irodalomtörténeti összefoglalás szellemi alapvetése lehet.

Az összegzés nagy és hálátlan munkáját az Üzenet – csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945 (1993) c. kézikönyv végezte el. Ez a kötet olyan nagyszabású úttörő vállalkozásokat követett, mint Turczel Lajos, Csanda Sándor vagy Görömbei András könyvei voltak a szlovákiai magyar irodalomról. A teljességre törekvő összefoglalás és a kézikönyvszerű feldolgozás igénye először Fonód Zoltánnál kapott szerepet a korszak ábrázolásánál. (Eltekintve a különböző kézikönyvek, így a budapesti hatkötetes akadémiai feldolgozás idevágó fejezeteitől, amelyek fölött azonban már eljárt az idő.)

„Fonód Zoltán Üzenetének legnagyobb értéke abban áll, hogy jól tájékoztat a szlovákiai magyar irodalom első korszakának folyamatairól és alkotói egyéniségeiről, s a közölt információkat szerves rendben helyezi el...; ennek köszönhetően könyve valóban kézikönyvként használható s mint ilyen, az egyetemi és főiskolai oktatás nélkülözhetetlen segédkönyve lesz”, s amíg a szlovákiai magyar irodalom korszerű lexikona is elkészül, Fonód Zoltán munkája mint lexikon is használható.

Hatvanötödik születésnapján baráti szeretettel köszönti Görömbei András Dobos Lászlót, „a szlovákiai magyarság Atlaszát”, akinek csekély történelmi jelenlétéről sokoldalú munkássága tanúskodik. Volt a Pozsonyi Pedagógiai Főiskola tanára, a Csehszlovák Írószövetség magyar szekciójának titkára, az Irodalmi Szemle létrehívója és főszerkesztője, a Madách Kiadó alapító igazgatója, a Csemadok elnöke, miniszter, majd a rendszerváltás után a Magyarok Világszövetségének alelnöke. A „címke” mögött azonban Dobos László esetében mindig hatalmas munka, közösséget óvó elszántság az aranyfedezet. Szilenciuma idején a hetvenes években írta meg a szlovákiai magyar irodalom egyik legjelentősebb művét, kisebbségtörténelmi szintézis-regényét (Egyszál ingben, 1976.).

Iróként szemléletgátító esszéi, kritikái révén vált ismertté. A provincializmus ellen hadakozva a színvonalas szellemi élet előfeltételeinek megteremtését szorgalmazta, mert tudván tudta a megfelelő szellemi közeg tehetség kibontakoztató jelentőségét.

Első regényei trilógiát alkotnak. Általuk az Illyés-i értelemben vett korszerű múltteremtés, a múlttudatosítás hatalmas munkáját végezte el Dobos László. Egy különlegesen kegyetlen sorsú magyar kisebbség méltóságigényét fogalmazta meg határozottan. A Földönfutók (1967) c. regényében sorsképpé emeli a kisebbségi magyarság életét. Ennek a regénynek egyébként kivételesen fontos szerepe volt a kádári kultúr-

politikai nemzetsszűkítő koncepciójának megkérdőjelezésében, az egyetemes magyarságtudat építésében is.

„Az utóbbi években ismét a közéleti küzdelem színterein látjuk Dobos László méltóságot és minőséget sugárzó alakját. Mai Sziszüphoszként indul újra lefelé – a szlovákiai magyarság mindig visszaguruló kövéért”.

Tózsér Árpád köszöntése Szeberényi Zoltánt illeti, „a közjóra született embert”, a jeles irodalomtörténész-tanárt és kritikust, a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának 65 éves elnökét. „Őt köszönteni ugyanis annyit jelent, mint magát a közösséget köszönteni”, hiszen nincs még egy alkotója a szlovákiai magyar irodalmi közösségnek, akiben annyira találkozna a közösség minden tagja, minden pártállása, minden rétege, mint őbenne. Mégis Szeberényi Zoltán az, akit a közvélemény számára föl kell fedezni, mert nagyon keveset írtak-beszéltek róla az elmúlt évtizedekben, pedig sokak által szeretetreméltó és nagybecsült ember.

Élete bizonyos értelemben – az 1989-ben a rendszerváltással lezárult csaknem félévszázadot tekintve – akár tipikusnak is mondható. A nyitirai „Híd” irodalmi társaság kiadói tevékenységéről írt irodalomtörténeti tanulmányával hívta fel magára a figyelmet 1965-ben. Annak ellenére, hogy több-kevesebb rendszerességgel irodalomkritikákat is ír, a szakma máig inkább irodalomtörténészként tartja számon. Ő írta a két világháború közötti szlovákiai magyar irodalom reprezentatívnek tartott költőjéről, Győry Dezsőről azt a monográfiát, amely a műfajban akkor úttörőnek számított (*A vox humana* poétája – Győry Dezső cseh-szlovákiai költészete, 1972). Ezen kívül máig két kötete jelent meg: a *Visszhang és reflexió* (1986) és az *Arcok és művek* (1988). Munkáiban Szeberényi szerencsésen ötvözi az irodalomtörténész természetes pozitívizmusát az irodalomkritikus részben szükségszerű szubjektívizmusával. Tárgyát igyekszik mindig a legtágabb társadalmi-történelmi és irodalmi összefüggések közé helyezni.

A szlovákiai magyar irodalom teljességéről valószínűleg ő tudja ma a legtöbbet.

MNOGA LETA! Isten éltesen,... és Isten éltesen bennünket, fiatal szlovákiai magyar költőket! Így köszönti Tózsér Árpád a hatvanéves Zs. Nagy Lajost, aki újságírói munkája mellett jelentette meg versesköteteit: *Ének a tisztaságról* (1964), *Tériszony* (1968), *Üzenet a barlangokból* (1971), *Isapur dalai* (1977). A népi hagyományoktól jut el a modernebb önelemző költészetig. Válogatott verseit Cudar elégia címmel 1981-ben rendezte sajtó alá.

Költészetében fordulópont – Tózsér szerint – az 1995-ös esztendő. „Karcólós, lecsiszolatlan élű, a kozmikus nagyszerűség és a szlovákiai magyar kisszerűség meteoritjaiból és reves pacsitjaiból sebtiben összerótt szóépitményeiből”, költeményeiből kiviláglik két olyan, amely új

időszámítás kezdetét jelentheti Zs. Nagy Lajos költészetében. Mintha egy pillanatra megállt volna a Zs. Nagy-i glóbusz forgása”, mintha a kozmikus fogaskerekék közé hirtelen egy kozmoszon túli kavics került volna... , mintha a költő egy pillanatra valóban sűgő nélkül maradt volna”. De mintha más jelekből is arra lehetne következtetni, hogy a költőben valami különösen furcsa, még az ő abszurd világában sem mindennapos dolog történt.

Barátai, és tisztelői kíváncsian várják, hogy ez vajon új versidőt is jelent-e majd a számára.

Pomogáts Béla: A történetíró igaza. + Görömbei András: Dobos László hatvanöt éves. + Tózsér Árpád: A közjóra született ember. + Tózsér Árpád: Mnoga leta.= Irodalmi szemle, 38. évf. 1995. 9. sz. 46-52.p.

Kovács Olga

„...Pokolra kell annak menni” – Költő a diktatúrákban: Moses Rosenkranz

A 91 éves Moses Rosenkranz az 1945 után szétszóródott bukovinai német nyelvű irodalom matuzsáleme, még ma is alig ismert óriása. A Monarchia polgáraként született 1904-ben, falusi gazdálkodó létformával próbálkozó, igen szegény zsidó családban, az orosz határszélen. Eredetileg Edgarnak hívták, s csak a vallási, faji mivoltában elszenvedett bántások dacreakciójaként kezdte használni a Moses nevet. Magasabb iskoláit az „élet” útjain járja ki, mégpedig 1916-tól, amikor a család a közeledő orosz front elől Prágáig menekül. A háború végén Prága is, Csernovic is elszakad a Monarchiától, s Rosenkranz fiatal östettségként az újsütetű román Bukovinát választja, konkrétan Csernovicot az újra kivirágzó német nyelvű kultúra legendás városát.

Csernovicban 1930-40 között három verseskönyve is napvilágot lát, s nevét a brassói, bécsi csatornákon át a nyelvterület sok pontján ismertetik meg. Stefan Zweig, Manes Sperber és több más személy ajánlja jeles kiadók figyelmébe. A kötetek megjelenésének inkább technikai jellegű akadályai keletkeznek. De egy német kiadó feltételét, hogy álnevet válasszon, a költő maga utasítja el, szintűgy egy emigrációs kiadó közeledését is, lévén nem emigráns. Román pályatársak szintén pártfogásukba veszik: Ion Pillat földbirtokos-költő házába fogadja, beajánlja a királyi udvarnál, ahol Mária királyné életrajzának megírását bízzák rá. (A könyv Lipcsében jelent meg, név nélkül.)

Mindenestre bukaresti éveit is a csernovici irodalmi élet egyik spiritus rectora marad.

A pálya további felívelését a hitleri háború töri ketté. Csemovic 1941 után gettó-hely, ahonnan csak a táborok felé nyílik út. 1944-ben a transznisztriai táborok valamelyikéből szabadulva, a szovjet zónává lett Bukovinát kikerülendő, akárcsak túlélő földijei, ő is Bukarest felé veszi útját. A román fővárosban a Nemzetközi Vöröskereszt alkalmazza, ami azzal végződik, hogy – politikai ürüggyel – elhurcolják az oroszok. 1947-57 között tíz évet tölt a Ljubljankában, majd Norilszkban, végül román börtönökben. Már elhurcolása után, bukaresti barátainak közreműködésével, álnév alatt kerül kiadásra Gedichte c. kötete, mely először válogat háborús és halálélményekben fogant verseiből. 1957-ben újra szabad, de a securitate állandó felügyelete alatt. Ugyan nekikezdetne fennmaradt kéziratok rendszerezésének, készülhetne a nagyobb nyilvánosság elé, egyéni helyzetéből azonban nincs más kiút, mint a menekülés: 1961-ben Nyugat-Németországba disszidál.

Németországi éveire sokáig a szinte teljes körű magány nyomja rá bélyegét. Csak 1986-ban látott napvilágot egy-egy kötete: Im Untergang (Apusztulás közepén, – München), illetve Im Untergang II. (Innsbruck). Ezek az időközben 8 testes dossziéba lefűzött kéziratanyagának kis töredékét ölelik fel. (S mennyi minden veszendőbe ment: megsemmisült, elkallódott, így pl.: a 30-as évek végén kultuszminisztériumi felkérésre készült, de kiadásra már nem került több kötetre való román irodalmi és népköltési fordításanyag nagy része.)

A korai siker után mostohává lett költői sors a külső életrajzi körülményeken túl Rosenkranz rendkívül megkeményedett személyiségét, elzárkózását is megszenvedi. Gyakran maga vágja el útját a nyilvánossághoz. Az itt ismertetett (adatokkal kiegészített) közlemény is fiatalabb pályatársa, a szintén eléggé régi disszidens Dieter Schlesak tollából származik, aki már Bukarestben kapcsolatban állt vele, a németországi korszakban pedig kevés számú bizalmas „összekötőinek” egyike lett. (Korábban nagyszabású interjút is készíthetett vele.)

Schlesak terjedelmes (tíz lapnyi szemelvényanyaggal is kísért) írása nem annyira pályavázlatot akar adni, mint inkább a rosenkranzi költői kordokumentáció egyedi karakterét próbálja megfogni, az alkotó- és sorstárs szubjektivitásával, ugyanakkor a rosenkranzi jelenséget a román-bukovinai és a tágabb romániai (erdélyi, bánáti) német irodalomfejlődés évtizedeinek koordinátaiban elhelyezve. Ez a karakter hangsúlyosan különbözik mind a 19. századi konvencionálisban gyökerező vallomások költői formától, mind pedig attól az absztraktív modernitástól, ami – ugyancsak bukovinai élménytalajon – Paul Celannál vagy Rose Ausländernél létrejött, és európai szinten vált ismertté. A szóban forgó modernitás (leegyszerűsíthető megállapítással)

a széttört és pusztuló világ emberét közvetett módon tükrözi. Rosenkranz nyílt, közvetlen formátumú számadása és tanúsága ezzel szemben a fizikai biográfiájában is testet öltő rendíthetetlen túlélés, a halál mezsgyéjén még éberebb figyelem üzenetét hordozza a helyzetlíra végsőig egyszerűsített alapformáiban. Ezek a formák itt a végső létélmény magasfeszültségi terét fogják körül, s a gyökérszavak valósággal átizzanak, a köznapi hangzású rímes-ütemes sorok pedig mély hullámokat vetnek benne. A sok-sok szövegpéldával szemléltetett elemzés Benjamin Fondane- és Carlo Levi-párhuzamokkal is segíti a szemléltetést. (A párhuzamok sorát megtoldhatjuk a Radnóti-féle „Razglednicák” modelljével – K. S.)

Schlesak, Dieter: In tiefster Hölle beginnt es zu singen. Zwischen zwei Diktaturen – Der Dichter Moses Rosenkranz. = Halbjahresschrift für Südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik, 7. Jg. 1995. H. 1. 70-85. p.

Komáromi Sándor

Kisebbségek nyelvhasználata

A „fonadék” és „összekötözött dolog” alapjelentésű szláv (szlovák) szók története és átvétele a magyar nyelvbe

A szótörténeti dolgozat megírására annak bizonyítása készítette a szerzőt, hogy valószínűleg az éhség elől a Kárpát-medencébe betört magyarság korántsem csak a mezőgazdaságban, a házépítésben és az államszervezésben tanult a szlávoktól (az eredeti szöveg szerint: „az itteni szlávoktól, főként a szlovákoktól”), hanem a halászatban is, bár a hal ismerete mindenképpen finnugor örökség (vö. a finn és az észt „kalá”-val).

A halászat mesteriségében való tanulás tényére a magyarban több szláv (szlovák) jövevényszó emlékeztet. Nevezetesen: „vrša”-varsa, „čereň”-cserény; „vork-uňa, később: vrakún” (folyóvizek halászati célú elkerítése valamiféle fonadékkal) – Várkony. Mindez azt jelenti, hogy a hajdani szlávok körében a halászat sokkal fejlettebb volt, mint a honfoglaló magyarokéban. Különben ui. nem vették volna át a halászati segédeszközök szláv megnevezéseit.

Ebből az apropóból – s ez a dolgozat igazi értéke – szerzőnk részletesen foglalkozik a fent említett szók indoeurópai, illetve szláv eredetével, a balti és szláv nyelvekben való elterjedtségével, törvényszerűen kialakult hang – és jelentéstani változataival. Az eredetkutatás eredményeként megállapítható, hogy e szók alapjelentése egytől-egyig

„fonadék” és „összekötözött dolog” volt, s halászati segédeszközökre átvitt jelentésüket a nevezett eszközök készítésénél alkalmazott fonásos-kötözéses módnak köszönhetik. E művelethez különféle vesszőket és vízi növényeket használtak.

A nem nyelvész olvasó számára is érdekes és meggyőző levezetéseket és fejtegetéseket a magyar szem számára néhány, a nacionalista ízlésnek gázsuláló megfogalmazás zavarja meg. Ezekben sajátos módon keverednek a tények (néha egy-egy dicsérettel is megtoldva) és a teljesen alaptalan, a „hogyan kerül a csizma az asztalra” gyanúsítgatások, vádak. Példaként hadd idézzük az efféle konstrukciók egyikét:

Miközben a dolgozat szerzője bizonyítja, hogy a magyar nyelv „várkony” elnevezései szláv-szlovák eredetűek, mindjárt csip is rajtunk egyet, mondván, hogy ezért „nem kell eredetüket, mint azt Kiss L. Földrajzi nevek etimológiai szótára (1988) című, egyébként értékes monográfiájában teszi, egészen a Kaukázusban keresgélni. Még sok olyan szó és név van, amelyet a régi magyarok a régi szlávoktól-szlovákoktól vettek át, de tudnak róla”. Aztán hangját felemelve így folytatja: „Még lehet, nem is akarnak tudni. Ebből a szempontból át kell értékelni a szlovák származású magyar szlavista, Štefan Knieža, magyarul Kniezsa István A magyar nyelv szláv jövevényszavai című 1955-ben megjelent művén kívül (e mű szerint a magyarok 1300-nál több szláv szót vettek át) Kiss L. földrajzi nevekről és eredetükről szóló, korábban említett monográfiáját is”.

A referáló a fenti szöveggel kapcsolatban (rendhagyó módon) a következő kérdéseket engedi meg magának: honnan veszi a szerző, hogy a magyar tudomány „még lehet nem is akar tudni” nyelvünk még fel nem derített szláv jövevényszavairól; nem inkább kiegészíteni kellene-e (szlovák és magyar nyelvészek kooperációjában például) egy 40 éve megjelent monográfiát az azóta felhalmozott ismeretekkel, mintsem „átértékelni”, amibe könnyű beleérezni azt a feltételezést, hogy Kniezsa István netán „csalt is” a magyar nyelv javára. Mindenesetre: kár egy tudományos dolgozatot nacionalista érzelmek „bizsergetésére” is felhasználni.

Ondruš, Šimon: Vrša, rešeto a obrva. = Slovenské pohľady, IV + III. roč. 1995. 7-8. no. 239-243.p.

Futala Tibor

Kisebbségek kultúrája

Ötvenéves a szabadkai Népszínház

Színi előadásokat Szabadkán már a 18. sz. nyolcvanas éveitől tartottak – német nyelven. Miután azonban Kelemen László első pesti színtársulata 1796-ban feloszlott, néhányan a társulatból erdélyi vándorszínészekkel összeállva, eljutottak Szabadkára, és néhány előadást rendeztek itt – magyar nyelven. Gerold László (Dráma és színjátszás Szabadkán a XIX. században. Újvidék, 1982.) Láng Ádám János színigazgató levelét idézi, amelyből kiderül, hogy 1816-ban játékenedélyért folyamodott a városi magisztrátushoz, de hogy tartottak-e előadásokat a városban, arról nincs adat.

1818-tól viszonylag folyamatos volt színjátszás Szabadkán. 1918-ig 45 társulat fordult meg a városban. Némelyek több évig is játszottak itt, de olykor évek múltak el színi előadás nélkül. Ezt a korszakot nevezi a magyar színháztörténet a „vándorlások korá”-nak, amely egészen a Nemzeti Színház 1837-es megalapításáig tartott.

1854-ben fölépült Szabadkán a közsínház, amely az Osztrák-Magyar Monarchiában legkorszerűbbek egyike volt. December 16-án nyitottak Jósika Miklós Két Barcsay c. színművével. Állandó társulata azonban még sokáig nem volt a színháznak. Német színtársulatok tartottak bemutató előadásokat, és többször vendégszerepelt falai között az újvidéki Szerb Nemzeti Színház társulata is. 1915-ben a színház belseje teljesen leégett. Ünnepelesen 1927-ben nyitották meg a felújított színházat, amikor a belgrádi Nemzeti Színház balettegyüttese Rimszkij-Korszakov Cári menyasszonyát mutatta be. Addig a különböző szerb, horvát, osztrák és magyar truppok egy bálteremben tartották meg előadásait. De a város színügyi bizottsága a felújítás után is mindössze évi negyven napot engedélyezett színházi rendezvényekre, az év többi napján a színházterem moziként működött.

Míthogy a hivatásos magyar színjátszás a két világháború között „nem volt engedélyezve”, az 1918-tól 1945-ig tartó időszakot egészében a vajdasági magyar színjátszás előtörténetének lehet tekinteni.

A két világháború között pedig a műkedvelő előadásokon csak a „pesti színdarabpiac hulladéka jutott oltárrá”, a színrevitelnél kasszasiker és a primadonna kívánalma volt a két meghatározó szempont. Ugyanakkor a napi- és hetilapok rendszeresen közöltek „vajdasági illetékességű” egyfelvonásosokat, jeleneteket, és könyv alakban is jelentek meg drámák Szenteleky Kornél, Sinkó Ervin, Debreczeni József tollából. A színjátszás és drámairodalom tehát külön utakon járt.

A térség magyarsága története során 1945-ben jutott először színházhoz, amikor Szabadkán megalakult a vajdasági Magyar Színház. 50 év távlatából is fontos művelődéstörténeti, sőt történelmi esemény ez.

Hozzá méltó volt a megnyitó ünnepélyessége, amelyről a Magyar Szó lelkesen és igen részletesen számolt be. Egyéb dokumentumok hiányában azonban nem könnyű magyarázatot találni arra megkülönböztetett figyelemre és látványos gesztusra, amelyet az új hatalom a magyar színház megalapításának szentelt. Csak találgatni lehet, hogy az egész nagyszabású rendezvény egy radikális politikai fordulat demonstrálása volt, amely fátylat kívánt borítani a háború alatt és a háború végén történt szörnyű eseményekre, felmutatva a békés együttélés távlatait.

A vajdasági Magyar Népszínház nyitó darabja Balázs Béla Boszorkánytánc című színműve volt. Moszkvában élő magyar író írta – a jugoszláv hegyek hőseiről. Valószínűleg ez volt a választás aktuálpolitikai indítéka. A darab egyébként három előadás után megbukott.

Két nagy személyisége volt ebben az időben a Magyar Népszínháznak. Az egyik Pataki László színész és rendező, aki a jugoszláviai magyar színháztudomány legnagyobb erősségévé vált, és az 1974-ben alapított újvidéki Művészeti Akadémia alapító tagjaként és magyar professzorként több magyar színésznemzedéket nevelt és indított sikeres pályára. A másik Laták István, az alapító igazgató. Lírai költő és novellista, de már a két háború közötti Híd-ban rendszeresen írt filmkritikákat és színbírálatokat. Kritizálta a műkedvelők silány repertoárját, és hiányolta a színpadról a „nemzet nagy géniuszeit”: Katonát, Csokonait, Kisfaludyt, Barta Lajost, Bródy Sándort. Már a harmincas években kifejtette, hogy a vajdasági magyar színháznak a híd szerepét kellene betöltenie a jugoszláv-magyar színházi kapcsolatok fejlesztésében. Színházi koncepciójának másik gondolata a magyar színháztudomány szerkezeti felépítéséről és küldetéséről szólt, amelynek alapján elhivatottnak bizonyult annak idején egy magyar népszínház jellegű intézmény megalapítására és vezetésére. „Létre kell hozni egy tervszerűen dolgozó magyar vándorszínházat, a néphez közel álló programmal, amelynek feladata lesz a vidéki művelődés szakmai, művészi színvonalának emelése is.” Ezek a célkitűzések az 1954 utáni évtizedekben valóra váltak. Emellett azonban Laták István nemcsak a magyar színháztudományt népszerűsítette, de az egész itt élő magyarság művelődési életében is fontos szerepet játszott.

1945. október 19-e óta van tehát a vajdasági magyarságnak saját színháza. Előbb csak Szabadkán, később egy évtizedig Topolyán, rövid ideig Zrenjaninban, még rövidebb ideig Zomborban is, majd 1973 óta Újvidéken. Az Újvidéki Rádióknak szintén volt drámai-színi együttese. Ezek az intézmények sokat jelentettek a térség kulturális életében és a kisebbségi magyarság identitástudatának ápolásában.

Nemcsak a Balázs Béla darab bukott meg oly hamar, de Nušić Gyanús személyek c. darabjának is mindössze négy repríze volt, és Háy Gyula Tiszazug-ja is mindössze két előadást ért meg a nyitás évében. (Igaz, az

1960-as években az író két bemutatott történelmi drámája. Az Isten, császár, paraszt, valamint a Mohács nagy szakmai és közönségsikert aratott Szabadkán és mindenütt, ahol a szereplőgárda színre vitte.) Amikor „lazítottak” a műsoron, csak akkor ébredt fel a közönség érdeklődése. Móricz Zsigmond Sári bíró-ja már 25-ször ment; lassan-lassan a népszínmű és az operett is betolakodott. A kritikusok aggódva feszegették, merre megy a színház.

Az ötvenes években a kötelességtudat és a klasszikusoknak szóló tisztelet diktálta a műsortervet, azért persze megtúrták a szórakoztató vígjátékot, a népszínművet és az operettet is. 1953-ban bemutatták Shakespeare Makrancos hölgyét – nem túl nagy sikerrel. Majd Kvazimodo Braun István A magdics-ügy c. drámáját. A nagy hírverés és az érdekes téma ellenére mindössze kilencszer játszották a darabot. Nagy várakozás előzte meg Miroslav Krleža Glembay-ak c. drámájának ősbemutatóját. Újabb Shakespeare bemutató következett, a Szentivánéji álom, majd Strindberg Júlia kisasszony-a, Machiavelli Mandragóra-ja és Gogol Revizora került előadásra. 1956 márciusában mutatták be Lorca Várnász-át. Ezt tekintik a színház „Színházzá válása” pillanatának. A rendezők (Virág Mihály és Varga István) alkotó módon tudtak bánni a klasszikus szövegekkel. Virág Mihály rendezői tevékenysége az ötvenes évektől fémjelezte és határozta meg a szabadkai színház működését, csakúgy mint Dévics Imre művészeti vezetése 1960-tól 1971-ig.

A szabadkai Népszínház Dévics Imre irányítása alatt kezdte meg vendégszerepléseit Szlovéniában, a Muravidéken, Horvátországban, Baranyában és Szlavóniában. A társulat Dél-Bánátban és Belgrádban is járt. Legendás hírű előadások születtek (Max Friesch: Biedermann és a gyújtogatók; Bertold Brecht: Koldusopera; Pavel Kohút: Ilyen nagy szerelem; Hágy Gyula: Isten, császár, paraszt; Madách Imre: Ember tragédiája; Slawomir Mrožek: Hekus).

Még a hatvanas években Dévics Imre Szabadkára hívta vendégszerpelni a magyarországi színházi világ kedvenceit. Évadonként 112 bemutató előadást tartottak, mintegy négyszáz reprízzel. Megtúrta a színházban az operettet és a bohózatot is, elsőnek tűzetett műsorra az országban musicalt – általános megrökönyödésre.

Halála után (1971) újra fellángolt a vita: mit akar a szabadkai Népszínház. A repertoárral nem volt baj, a színház mégis a szakadék felé tartott. Sokat megváltak a társulattól.

Ezt az időszakot ifj. Szabó István gondosan megkomponált előadásai jellemezték: O'Neill, Sartre, Csehov, Dürrenmatt, Remenyik Zsigmond, Krleža, Németh László, Szophoklész, Shakespeare, Goldoni előadásainak belső szerkezetét szigorú törvények szabták meg, s mindent a színpad törvényeinek rendelt alá. A színház szorgalmasan tájolt, vendég-

rendezőket szerződtetett, többek között Kerényi Imrét, Szinetár Miklóst, Vicsek Károlyt. 1985-ben a színház az épület fennállásának 130. és a magyar társulat születésének 40. évfordulóját ünnepelte meg. Ugyanebben az évben ifj. Szabó István meghalt, Harag György már nem akart Szabadkán rendezni, és a magyarországi vendégek is elmaradoztak.

1985-ben nevezték ki a színház élére Ljubiša Ristićet. Ezt a „csizmás hadúr”-t, miután az együttműködésre alkalmatlan volt, már az ország számos városából eltanácsolták. Szabadkára kerülvén, megszüntette a tájolást, s az évek során a színház csöppnyi hitét és hitelét is megsemmisítette. A szabadkai magyar színjátszás szinte teljesen elhalt.

1994-ben új magyar színház született, a Kosztolányi Dezső Színház. Remélhetőleg nagyobb sikerű és hosszabb életű lesz mint a Magyar Népszínház volt.

*Juhász Géza: Színházalapítás Szabadkán. + Barácius Zoltán:
Hosszútávfutók, gazos ösvényeken = Úzenet, 25. évf. 1995. 10. sz.
643-660. p.*

Kovács Olga

Örmények: ételek, jelképek Erdélyben és Magyarországon

Adolgozat esettanulmányként vizsgálja az örmény-magyarok etnikus szimbólumait a táplálkozáskultúrában. Magyarországon ma két örmény népcsoport él, az erdélyi örmények leszármazottai és az ún. keleti örmények. Az örmény-magyar vizsgálat feltételei viszonylag jók. E társadalom történetének háromszáz éve közismert.

Az örmény diaszpóra a 17. század késői éveiben jött létre Erdélyben. A kb. 2 ezer főnyi kereskedő és iparos Moldvából menekült ide. Tőkeerős, gazdag közösség volt, gyakorlott a távoli marhakereskedelemben és a kecskebőr finom kikészítésében, jó üzleti kapcsolatban a környező országokbeli örmény diaszpórákkal. A magyar törvény egy évszázadon keresztül különleges jogállású idegenekként kezelte őket. Az állam segítette kereskedelmi tevékenységüket, ami az ország rész számára fontossá vált. 1740 táján az örmények szinte már monopolhelyezettel rendelkeztek Erdély nemzetközi marhakereskedelmében. Ugyanakkor mint idegenek ki voltak zárva a földbirtokszerezés lehetőségéből és az állami hivatalok betöltéséből. A jogi integrációra a 18. sz. végén került sor, amit az örmények győzelemként éltek meg, mondván: magyar hazafiakká fogadták őket.

A beköltözött örmények többsége 1700 körül négy helyen telepedett le: Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen, Ebesfalván és Szamosújváron. E településeken a 20. sz-ig speciális örmény intézmények is működtek. A teljes örmény közösség nagyfokú autonómiát élvezett. Ebesfalván és Szamosújváron saját öngazgatásuk volt, míg a vegyes lakosságú Gyergyószentmiklóson és Csíkszépvízen ügyeiket a Mercantil Forum nevű saját törvényszék, valamint az örmény kereskedő és tímár társaság intézte.

A 18. sz. végén bekövetkezett jogi integráció széles kaput nyitott az örmény társadalom mobilitásához. A 19. sz. második felében a hagyományos örmény foglalkozások, úgy mint a távolsági marhahajtó kereskedelem és bőrkikészítés, elvesztették jelentőségüket. A gazdag kereskedő örmények más kereskedelmi tevékenységük révén igyekeztek a magyar nemesség és arisztokrácia körébe beolvadni. Sokan Pesten és Bécsben telepedtek le mint kereskedők. A gyarmatárut és textiltekintve vezető kereskedők lettek az erdélyi városokban. Mások magyar arisztokratákkal társultak az első gyáralapítási kísérletekben. Számos örmény származású értelmiségi tűnt föl egyre gyakrabban magas köztisztviselői állásokban is. Ugyanakkor a kisebb szatócsereskedők Erdély számos agrárvárosába és falvaiba szóródtak szét. A mobilis, felemelkedő elemek mind a magyar kultúrába integrálódtak. A 19. sz. első felében még családi levelezésük nyelve is magyarrá lett.

A négy erdélyi örmény településen maradtak lettek hagyományörzők, habár foglalkozási struktúrájuk ott is erőteljesen átalakult.

Mindkét világháború alatt a természetesnél nagyobb hullámban költöztek át Erdélyből Magyarországra, de itt már átfogó közösséget sosem alkottak. Számukat tekintve Erdélyben az 1850-es években mintegy 8500, Magyarországon pedig 1400 örmény élt. A későbbi népszámtisztikák már csak azokat tudták kimutatni, akik örmény anyanyelvűnek vallották magukat. Így 1890-ben már csak 2070 fős volt az örmények csoportja. 1990-től kezdve pedig már nem is regisztrálja őket a statisztika. Maguk az örmények a századfordulón 20 000 körülinek szerették gondolni az örmény származás tudatával rendelkezőket az egész országban.

Az Erdélybe érkező örmények a Rómával nem egyesült keleti örmény egyház hívei voltak. Papjaikkal együtt érkeztek, de Róma nagyon hamar megtérítette őket. Liturgiájuk nyelve az óörmény maradt. Budapesten máig van egy plébániájuk. Identifikációjuk egyik eszköze éppen ez a nemzeti vallás volt. A másik fontos identifikációs eszköznek a nyelv bizonyult, melyet a városokban használtak legtovább, míg a falvakba költözött családok hamar áttértek a magyarra. Az örmény városokban a városi tanács protokollumai örmény nyelvűek voltak egészen 1729-ig, amikor is az erdélyi hatóságok latin nyelvű jegyzőkönyvvezetést tettek

kötelezővé. Ezzel szemben a gazdasági ügyekkel foglalkozó városi képviselőtestületi jegyzőkönyvek az 1840-es évekig örmények maradtak.

A nemzeti nyelvet az oktatásban is használták. Szamosújváron 1700 és 1850 között működött örmény tanítási nyelvű népiskola fiúknak. Mellette a város magyar tanítási nyelvű iskolát is működtetett. 1850 után az örmény nyelv a magyar nyelvű iskola tantárgya lett. A lányok népiskolájában a 19. sz. elején tértek át örményről a magyar tanítási nyelvre. A város középiskolájában latinul tanultak. Itt tantárgyként tanították az örményt, bár tanárt ehhez már csak nehezen kaptak. 1839-ig a városi éjjeliőrök örményül kiáltották az órákhoz kapcsolódó figyelmeztetéseket, ezt követően magyarra cserélték őket. A fiatal generáció ezután már csak az egyházi énekeket énekelte örményül (Örmény egyházi énekeskönyv az erdélyrészi örmények használatára. Bécs 1889.), de az örmény betűs szöveg mellett latin betűs változat is szerepelt.

Gábrus Zakhar, az örmények nemzeti költője írta az első bilingvis tankönyvet. Szongott Kristóf kísérelte meg az 1890-es években az örmény nyelvű folklór összegyűjtését, de hosszabb prózai szöveget - mesét vagy mondát - már az idősebbek sem tudtak örményül.

A nyilvánvaló nyelvvesztés és a megkezdődött vallási asszimiláció ellen az örmények nem hadakoztak, a felismerés azonban identitásmentő akciók egész sorozatát indította el. Megjelent az első történeti munka (Lukácsi Kristóf: *História Armenorum Transsilvaniae, Viennae 1859.*), Armenia címen örmény folyóirat jelent meg Szamosújváron 1887–1906 között Szongott Kristóf szerkesztésében. Erzsébetváros (Ebesfalva) és Szamosújvár is többkötetes monográfiát jelentetett meg a város történetéről, Szongott Kristóf pedig 1903-ban megírta A magyarországi örmények ethnographiáját.

A 19. közepéig az örmények ételeikkel csak az ún. luxusrendeletekben és a moralizáló irodalomban foglalkoztak. A luxusrendeletek az alacsonyabb társadalmi rétegek számára tiltották meg bizonyos ételek és sütemények készítését bizonyos alkalmakkor. A tilalmak persze eredménytelenek maradtak. Az örmények ételeinek egy csoportja feltűnően eltért az erdélyi környezetben. Ezzel a ténnyel Teleki Sándor gróf foglalkozott először, aki az Utazás a Kis-Szamostól a Nagy-Szamosig c. tárcájában öt étellel jellemzi a szamosújvári örményeket, ezek a hurut (levesízesítőt) az ángádzsabur (egyfajta ünnepi leves), a bozsonyica (pácolt-füstölt kecskecomb), a piláf (mazsolás rizsétel) és a dáláuzi (újévi mézes csemege).

1888-ban az Arménia hasábjain magyar nyelven közölték egy keleti örmény utazó beszámolóját erdélyi látogatásáról. A meglepetés erejéig hatott ez a beszámoló, ui. a Teleki által említett ételeken kívül további ételnevek szerepelnek benne. Így kezdődött meg az örménynek gon-

dolt ételek teljes körű számbavétele a századvégén. Az Arménia Az örmény konyha címmel már a következő évben közöl cikket, melyben szerzője 39 örmény ételt vett számba. A latin betűkkel nyomtatott örmény ételneveknél bizonyos mellékjeleket kellett alkalmazni a hangyás hű visszaadása végett. Az Arménia ezután többször közöl kiegészítéseket az örmény nemzeti étekről, sőt Az örmény konyha kézikönyve címmel háztartási tanácsadó rovatot is indít.

Az örmény nemzeti étkek kánonját Szongott Kristóf közölte A magyarországi örmények ethnographiájában. Itt 40 étel nevét, mibenlétét és evésének alkalmait sorolja fel. A könyv ugyan magyar nyelvű, de az ételek nevei latin és örmény betűkkel egyaránt szerepelnek lapjain. (Néhány étel nevét azonban már Szongott is csak magyarul tudta közölni.)

Az örmény konyha jellegzetessége, hogy valamennyi leves és sok egyéb étel is savanyú (savanyított húisleves töltött tésztával, böjtös savanyú laskaleves, savanyú pacalleves disznógyomorból, malacaprólék savanyú lében, borsmentás savanyú mártás, olajos metélt fokhagymás ecettel öntözve stb). További jellemzők: a tésztaátka sokféle töltelékkel szokásos módon vízben főzve és zsírban kisütve; a céklalevél sajátos használata (palacsinta céklalevéllel töltve). Mindhárom említett jellemző jellegzetesen kelet-európai. Feltűnik még a borsmenta a forró és pörkölt méz erőteljes igénybevétele. A kecskekülönlegességek a szattyánkészítő mesterséggel kapcsolatosak (hagymával töltött kecskesült, kecskehússal töltött kecskegyomor sült). Levelekbe – a csavart húsos vagy böjtös ételek mintájára – zöldségeket is szoktak tölteni.

A századforduló után a nemzeti étkek sorsa csak közvetett forrásokból ismert. Az 1930-as években többször is megjelent Novák Mária szakácskönyve, amely a szerző szerint 1183 „erdélyi, magyar és francia” receptet tartalmaz. Az örmény ételek kánonjából 18-at közöl, de többnyire már csak magyar elnevezéssel.

1943-ban Tarisznyás Györgyi budapesti egyetemi disszertációjában vizsgálta az örmény karácsonyt. Erdélyi adatközlőkkel levelezve gyűjtötte anyagát. Az adventi, a karácsonyi és az újévi ünnep ételeit érintve megtudhatjuk, hogy a hagyományos területeken jóval több örmény ételt ismertek, mint a Novák Mária-féle szakácskönyv, de a megelőző ötven év alatt a közismert ételek száma megfeleződött.

Az 1970-es években Tarisznyás Márton írt az erdélyi ételekről. Akkoriban mintegy 8 örmény specialitás és 6 örmény ételnév volt még használatos az örmény-magyaroknál. Nála két újabb mézes csemege bukkan fel, ún. a böjti mézes búza és a mézes rántotta. Tarisznyás szerint az utolsó 100 évben negyven fölöttiről mintegy 5-6 %-ra csökkent az „élő” örmény specialitások száma.

A kiköltözött örmények táplálkozási szokásait vizsgálva a dolgozat szerzője Budapesten élő örmény-magyaroknál tudakozódott. A

nagyszülői generációra koncentrálnak, állapítja meg, hogy ők még mindig ismernek örmény ételeket, s van aki még készíti is őket, hurut, ángándzsábur, dáláuzi. Ha pedig az örmény ételek régebbi kánonját idézik nekik, további ételekre is élénken reagálnak, mondván, hogy ma is csinálják, de nem tudták, hogy azok örmény specialitások. Egy családban, melyben századfordulón született anya a második világháború alatt az erdélyi örmény települések valamelyikéről jött át, még előfordul a sütés után mézbe mártogatott fánk, valamint a halva és a főtt, illetve patogatott kukorica mézzel fogyasztása.

A 45 év körüli generáció a hurutot és a vele készült levest jól ismeri, de már alig csinálja. Gyermekként ettek még ángándzsáburt (fülleves huruttal savanyított húsleves, amelybe emberi fülcimpa alakra formált nagyon kicsi tésztatáskák vannak hússal töltve), de ezt már egyáltalán nem készítik. A következő nemzedék ezért már egyáltalán nem ismeri ezeket az ételeket.

Az erdélyi örmények körében is ez a három étel maradt fenn, és ez a három került be a Révai lexikonba is.

A hurut (bonyolult és hosszadalmas eljárással zsíros tejből készített, petrezselyemmel dúsított savanyú ételízestítő) ma Erdély-szerte a legismertebb örmény jelkép, bár inkább csak az örmény környezetet tekinti annak, csakúgy mint a dáláuzit (mézből készült, dióval, mákkal kevert grillázs). Miután újévi ajándékként a dáláuzinak szerencsehozó szerepe is volt, maguk az örmények is jelképüknek választották.

Az erdélyi örmények régi anyagi kultúrájából az ételek maradtak fenn legtovább. Történelmi léptékben nagyon rövid idő alatt belőlük is tulajdonképpen csak hírmondók lettek. Néhány étel jelképes szerepet is kapott. A generációváltások szerepét az örmény településeken nem sikerült megvizsgálni. A kiköltözöttek négy utolsó generációjában a maradék örmény ételek helyzete generációnként változott-változik. Ha a tendencia nem fordul pozitíva az eljövendő generációban egyetlen örmény étel emléke sem fog élni. Az örmény származás tudata azonban – szerencsére – igen az örmény családnevekben és a vallásban egyaránt.

Kisbán Eszter: Örmények: ételek, jelképek Erdélyben és Magyarországon. = Ethnographia, 103, évf. 1992. 1-2. sz. 1-27. p.

Kovács Olga

A közép- és kelet-európai népek és országok kapcsolatai

A történelmi szorításában: a magyar szlovák kapcsolatok múltja, jelene és jövője

1992 novemberében a fenti témában nemzetközi konferenciát tartottak a holland fővárosban. A szervezés teendőit két holland műhely, a Clingendael Nemzetközi Intézet és a Groningeni Egyetem Közép- és Kelet-Európai Kutató Osztálya vállalta magára.

A konferencia fontosabb tanulmányait a továbbiakban részletesen ismertetjük, itt az EBESZ kisebbségi biztosának, Max van der Stoelnek bevezetőjét és a kötet három szerkesztőjének előzetes összegzését foglaljuk össze. Az EBESZ főbiztosa szerint a kisebbségekkel kapcsolatos kérdések igen nagy jelentőségűek az európai államok közti kapcsolatok, de általánosságban az európai biztonság szempontjából is.

E felismerés jegyében az elmúlt időszakban mind az ENSZ, mind pedig az EBESZ és az Európa Tanács számos fontos dokumentumot fogadott el. A multilaterális egyezmények mellett fontosak a kétoldalú kapcsolatok is, hisz gyakorta az egyik ország nemzeti kisebbsége egy másik állam többségi nemzete.

A gyakorlat azt mutatja, hogy eddig nem kellő eredmények születtek a kétoldali kapcsolatok normális fejlesztésében, ezért kell nemzetközi testületeknek is állást foglalniuk, esetenként konkrét ügyeket megvizsgálniuk. Ez a felismerés vezetett az EBESZ keretében oda, hogy létrehozták a kisebbségi főbiztos intézményét. Egy pártatlan harmadik fél két fél konfliktusa vagy akár ilyen konfliktus veszélye esetén is pozitív hatást tud kifejteni. E független harmadik fél úgy tud közvetíteni, hogy mindkét másik fél pártatlannak fogadja el.

A Magyarország és Szlovákia közti kapcsolatokban számottevő szerephez jut a rendkívül komplex kisebbségi kérdéskör. Több évszázados együttélés után érzékeny mai kérdések megoldását segítheti elő, ha kellően tájékozottak vagyunk a konkrét problémák gyakorta felettébb bonyolult háttere dolgában.

A Clingendael Intézet által szervezett konferencia anyagait magában foglaló tanulmánykötetet szerzői közt vannak magyar, szlovák, holland, és osztrák szakértők.

A kötet szerkesztői – R. Aspelangh, H. Renner és H. van der Meulen – kiemelik, hogy Magyarország határain két éven belül négy új önálló állam jelent meg. (Horvátország, Szlovénia, Szlovákia és Ukrajna). Az új egyébként nem ismeretlent jelent, hisz ezekkel a szomszédokkal a magyarok évszázadok óta együtt élnek. A mai Szlovákia például a Magyar Királyság, később az Osztrák-magyar Monarchia részét

képezte, s csak Csehszlovákia első világháborút követő létrejötte változtatta meg a helyzetet.

A cseh-szlovák szövetség történelmi léptékkal mérve – miután már a második világháború idején is megszakadt – elég rövid életű volt.

A mai magyar-szlovák kapcsolatok – enyhén szólva – nem optimálisak. Szlovákiában kerekén 560 ezer magyar él, miközben Magyarországon is van, jóllehet számszerűleg csekélyebb, szlovák kisebbség. A budapesti kormány szerint a szlovákiai magyar kisebbség helyzete sok kívánnivalót hagy maga után, míg a szlovák vezetés azon a véleményen van, hogy az általuk biztosított lehetőségek jóval felette vannak annak, amit a magyarországi szlovákok kapnak.

Meglehetősen éles vitakérésnek számít a két ország közt a bős-nagymarosi vízerőmű problémája is, miután a közvélemény nyomására a magyar kormány 1989-ben beszüntette a nagymarosi vízlépcső építését, majd 1992-ben egyoldalúan felmondta a kétoldalú szerződést.

A magyar-szlovák konfliktusok nem a kommunizmus bukásakor kezdődtek, ui. hosszú történelmi múltra tekintenek vissza. A prágai történész Jan Kren a német-cseh kapcsolatokat „konfliktus-közösségnek” minősítette, s e kifejezés bizonyos joggal átvihető a magyar-szlovák kapcsolatokra is. Szükséges, hogy e konfliktusos ügyekről német nyelven is szó essék, hisz a cseh-német kérdéssel ellentétben erről alig lehet valamit érdemben olvasni nyugati nyelveken.

Im historischen Würgegriff. Die Beziehungen zwischen Ungarn und der Slowakei in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. Hrsg. von. R. Aspelangh, H. Renner, Hans van der Meulen. Baden-Baden, 1994, Nomos Verl. 9-12. p.

Sonnevend Péter

A magyar-szlovák viszony és a szlovákiai magyar kisebbség helyzetének alakulása 1989 után

Az MSZMP reformtörekvései és a csehszlovák kommunista elit végletes ortodoxiája közt feszítő ellentét különösen kiéleződött három 1989-es magyar döntés nyomán. Az MSZMP Központi Bizottsága februárban elvi hozzájárulását adta a többpártrendszer bevezetéséhez, nyáron átszakadt a vasfüggöny, októberben pedig a magyar párt lemondott a kommunizmusról és szociáldemokrata irányultságú Magyar Szocialista Párttá alakult át. Ráadásul Dubček és más prominens ellenzékiek a magyar televízió szereplői lettek.

Amagyar-szlovák viszony teherbírását ekkor, de később is különösen próbára tette a bős-nagymaros vízi erőmű építéséről való magyar lemondás.

Szent-Iványi Ágnes szerint e politikai háttér tudatában is a fő probléma a szlovák-magyar viszonyban, hogy nincs világos koncepció – már huzamos ideje – a szlovákság mibenlétéről. A szlovákok a közel háromnegyed százados szlovák-cseh együttélésből azt hozzák ki, hogy az a csehek számára főként előnyökkel járt, amiből annyi kétségtelen tény, hogy a csehek csaknem mindvégig gazdaságilag és politikailag domináns jelleggel rendelkeztek. A visszaszorított szlovák lét a diktatúra után könnyen válthatott át féktelen nacionalizmusra, egy teljesen határtalan szlovák központú világképre.

Az 1989 őszi „bársonyos forradalom” után kialakuló viszonyok nem voltak kedvezőtlenek a magyar kisebbség (600 ezer fő) számára. A Szlovák Nemzeti Tanácsban a magyar képviselő 14 helyet mondhatott a magáénak. Ezért nem véletlen, hogy a magyarok egyáltalán nem lelkesedtek a szlovákok egy részének önálló államra törő politikája iránt. A magyarok szerint a csehek bizonyos mértékig fékezni tudták a szlovák nemzeti radikalizmust.

1992. júniusában a szlovák parlamenti választást V. Mečiar pártja nyerte, azé a Mečiaré, aki azzal utasította vissza a magyarok önrendelkezési igényeit, hogy a magyarok lakta területeken él még 1,2 millió szlovák. Ez azonban a tényleges helyzet ferde beállítása, hiszen a magyar kisebbség a déli határ menti mintegy 60 kilométer széles sávban rendelkezik 435 olyan faluval, ahol részarányuk meghaladja az 50%-ot. Mečiar győzelme után rögtön kétségessé lett a forradalom után megalkotott nyelvtörvény további sorsa (e törvény értelmében a helyi igazgatás szintjén a kisebbség nyelve korlátozástól mentesen érvényesülhetett). Az 1992. szeptemberi szlovák alkotmány nyomán azonban kétségek ébredtek még kívülállóknál is, hogy demokratikus lesz-e további szlovák fejlődési út. Másrészt szlovák oldalról is voltak kétségek a magyarországi politika tekintetében, s Antall miniszterelnök összmagyarságot képviselő szemlélete némely körökben csaknem pánikot váltott ki, hogy mikor fogják a magyarok a határ megváltoztatásának igényét felvetni. A két ország gazdasági kapcsolatai is igen szerények ezidőtájt (Magyarország 5%-kal részesedik Szlovákia külkereskedelmi mérlegében). Éveken keresztül nem sikerült konstruktív vitaszintre eljutni Bős dolgában.

A szlovákiai magyar kisebbség elégedetlenségével szemben áll a hivatalos szlovák nézet, mely szerint országuk kisebbségi politikája európai mércével mérve is példás. Milan Zemko hivatkozik egy felmérésre, mely az 1991-1992-es iskolai év adatait foglalja össze: 299 magyar és 105 vegyes nyelvű óvoda van, 264 magyar és 28 vegyes tannyelvű iskolában tanul a magyar gyerekek 75,9%-a, s hasonló arányt biztosít a

11 magyar és 8 vegyes gimnázium is stb. ANyitrai Pedagógiai Főiskolán ugyanezen évben a magyar részlegén 386 magyar főiskolás tanult. Zemko adatai szerint a járási és területi önkormányzati hivatalok személyzete körében 9,5%-ot ér el a magyarok aránya. Ugyanakkor a magyar kisebbség politikai képviselői minél szélesebb körű kulturális, illetőleg területi autonómiára tartanak igényt. Ezzel azonban Zemkonak olyan problémája van, hogy a javasolt magyar területen kívül maradna 100 ezer magyar nemzetiségű, míg a magyar autonómia-terület lakója lenne épp 100 ezer szlovák, azaz ott ők lennének kisebbségi helyzetben. Ezért véleménye szerint jobb megmaradni a helyi önkormányzatok szintjén. Zemko vitatkozik egyes magyar kisebbségi politikusok szereplésével is, különösen „könnyelműnek” minősíti Duray Miklósnak általa „horrorviziót” szuggeraló nézeteit.

Magyarországi nézeteket foglal össze Entz Géza írása, aki szerint a demokratikus átalakulást nem követte áttörés a szlovákiai nemzetiségi-kisebbségi politikában. Különösen aggályosnak tartja a „vegyes” tan nyelvű iskolák forszírozását célzó szlovák oktatáspolitikai törekvéseket, valamint azt, hogy a felsőoktatásban a magyar diákok annyira lakossági számarány alatt vannak. A magyar pártok koalíciója (Együttélés + Magyar Kereszténydemokrata Párt) a legutóbbi választásokon 7,42%-ot kapott, s ezzel bekerült mind szövetségi, mind pedig a szlovák parlamentbe. Ezért elég megdöbbenő hatást váltott ki V. Mečiarnak 1992. szeptember 29-i nyilatkozata, melynek keretében a parlamenti helyekkel rendelkező magyar koalíció legitimitását megkérdőjelezte.

Összefoglalóan megkockáztatható az állítás, hogy a szlovák politikai elit még nem döntötte el egyértelműen, mennyire kíván az európai normákhoz igazodva valóban az Európai Unióba jutni, s mennyire működnek még a nomenklatura elvei a politikai gyakorlatban. Kívülről az európai szervek figyelmissége vagy netán könnyelműbb magatartása is hatással lehet ezen alapkérdés tisztázására.

Szent-Iványi Ágnes: *Die Minderheitenfrage und ihr Einfluss auf die Politik von Bratislava und Budapest: 1989 bis 1992.* Zemko, Milan: *Der Zerfall der Tschechoslowakei, die slowakisch-ungarischen Beziehungen und die Lage der ungarischen Minderheit in der Slowakei.* + Entz Géza: *Die Wirkung der Auflösung der Tschechoslowakei auf die slowakisch-ungarischen Verhältnisse und auf die Lage der ungarischen Minderheit in der Slowakei = Im historischen Würgegriff.* Baden-Baden, 1984. 79-85, 87-96, 97-100. p.

Sonnevend Péter

A szimbolikus politika csapdái a cseh-német viszonyban

Az évről-évre megrendezett szudétanémet napok lármás eseményei a rendszerváltás előtt mindig kapóra jöttek a tömbhöz tartozó Csehszlovákiának: keresve se találtak volna jobb hivatkozást a „nyugati-veszély” ellen oltalmazó politika igazolására, mint éppen az egykor kitelepített, elűzött németek revans-szólamait. Ebből a szempontból teljesen közömbös volt az, hogy a jelszavak mögött jó ideje az égvilágon semmiféle politikai realitás nem rejtett, ui. a rendezvények lényegében a bajor tartományi belpolitika keresztély-szociális vonulatának rituáléjába illeszkedtek az éppen aktuális tartományi vagy helyhatósági választások és egyéb események környékén. A szudétanémet „jogok” követelése az Adenauer-korszak után már semmiképp sem tartozott az NSZK felső szintű politikájához: szimbolikus politika volt, s ekként él tovább ma is.

Az 1989 utáni európaizált helyzet fíntora, hogy az új szuverenitás viszonyai között cseh oldalról korántsem olyan egyszerű a viszonyulás ehhez a belnémet „szimbolikához”, mint a zárt barát-ellenség klisék korszakában volt. A cseh fültanú nem érzékeli a hangok német belpolitikai jelentését, és egy csábítóan demokratizált polgári rendszer és egy hidegháborús ízü riogató Németszág-képe keveredik össze benne. Az utóbbinak ingerült visszhangja támad, majd erre a német sajtóból is elhangzik a viszont válasz: „cseh nacionalizmus”!

A megkövesedett előítéletek továbbélésének kitűnő táptalaja ez az új keletű csalódás; esetenként mérgezi a két nemzet viszonyát, és fölöslegesen zavarja a fejlődőképes gazdasági, kulturális együttműködés mindennapjait. A közös vállalkozások és a nagy számban beépült német alapítványok gyanakvóvá tett közreműködői azonnal „hálátlan csehekről” beszélnek, ha a gyakorlati kérdésekben vitára kerül sor. Az áthallások miatt a csehek is érzékenyek, csak másképpen. Gyakran a kedvetlenség és az arrogancia kerekedik felül a kétoldalú politikai eszmecseréken is, a legfelső szintű (gyér) tárgyalásokat leszámítva. Pedig elegendő idő telt már el ahhoz, hogy még a „szudétanémet kérdést” is tárgyilagosan, érzékenykedés nélkül tárják fel, és mának szóló tanulságokat vonjanak le a problémából.

Mindezek alapján elmondható, hogy a rendszerváltás óta igencsak kérdéses a szudétanémet verbális irredenta napi belpolitikai eszközként való felhasználása, és kétséges politikailag szimbolikusnak minősítése, mert ténylegesen kihat a határ túloldalán is öntörvényűen működő politikára. Az így okozott zavar új formában élesztheti fel a múltbeli konfliktusokat. A szudétanémet körök kemény magjának is bölcsebbnek kellene lennie, és Havel elnöknek az egykori kitelepítéseket elítélő szavait előremutató gesztusként értelmezhetné. Ehelyett azonban „beismerés-

nek” fogják fel, még erőteljesebben követelve a kártalanítást és a beneši dekrétumok visszavonását.

A cseh „érzékenységet” illetően illenék figyelembe venni egyébként azt a nem elhanyagolható körülményt is, hogy egy törékeny és nehéz múltú kisállam áll szemben Németország aránytalanul nagyobb gazdasági és politikai súlyával, illetve a németességgel mint történelmileg túlsúlyos környezettel.

Havel elnök 1995. február 17-én a Károly-Egyetemen tartott beszédében alapvető megállapításokat tett a cseh-német együttélés és szomszédság múltjáról-jelenéről, félreérthetetlen üzenettel Németország irányába a szudétanémet kérdéssel kapcsolatban is. (E beszéd teljes szövege ugyanebben a folyóirat számban!) Áttekintve a cseh nemzet és a németesség sok évszázados, gyakran nehéz tapasztalatokat hátrahagyó kapcsolatát („a németek a mi sorsunk...”) rámutat, hogy a müncheni egyezmény, amely Csehszlovákia feldarabolását lehetővé tette, nem kétoldalú cseh-német megegyezés volt, hanem európai hatalmi közreműködéssel érvényesített diktátum, s így a belőle fakadó további következmények, a beneši dekrétumot is beleértve, nem kezelhetők szűken a mai Csehország, illetve a mai Németország kétoldalú ügyeként. A tényállásnak erre a megvilágítására érdemi válasz nem érkezett.

A két állam háború utáni jogvitájának felfogva a kérdést, mint ezt a szudétanémet szervezetek teszik, oda jutnánk, hogy a szudétanémet haza „joga” újra területi igényként manifesztálódna. A nevezettek ugyan beérnék kártalanítással is, ami természetesen csak kölcsönösen merülhet fel. És mit változtatna ez a helyzeten, a kétoldalú sérelmeken? A németek háború végi kényszerkitelepítése a két nép – korábban részint békes, részint ütköző – együttélésében az ellehetetlenülésért talán a csehek is, de a németek mindenképpen felelősek. Ezt a felelősséget mindkét oldalon fel kell tární, hogy letisztult emlékezet őrizze végre a történeteket és a tanulságokat. A tanulságok között főképp azon kortársak emlékezete ne menjen feledésbe, akik a zajló események közepette – mindkét oldalon – síkra tudtak szállni a közös jövőért, bár kisebbségben maradtak.

Wagnerová, Alena: Tücken der symbolischer Politik – Deutschechische Irritationen. = Blätter für deutsche und internationale Politik, 40. vol. 1995. 4. no.

Komáromi Sándor

Kisebbségi politika

Az európai kisebbségvédelem biztonságpolitikai aspektusai, különös tekintettel a magyar-szlovák kapcsolatokra

H. van der Meulen, a Glingendael Kutatóintézet lengyel szakértője az EBEÉ kisebbségvédelmi nézeteit foglalja össze, s összevetésül a magyarországi megközelítésekre is kitér. Úgy látja, hogy Közép- és Kelet-Európában a nemzet fogalmát hajlamosak főként nyelvi és „faji” alapon értelmezni, míg a nagyobb nyugati államokban (pl. Nagy-Britannia) épp az állam járult hozzá a nemzeti tényezők (angolok, skótok, walesiek) konszolidálásához. E (bizonyára nem kétségbevonhatatlan) állítás forrásként az 1848-as Frankfurti Parlamenthez nyúl vissza, amely köztudomásúlag meghirdette minden német összetartozását, függetlenül az államhatároktól. Az ehhez hasonló megnyilatkozások – szerző itt emlékeztet Antall miniszterelnök emlékezetes vallomására, miszerint ő lélekben mind a 15 millió magyart kívánja képviselni – nem egyszer rivaldat váltanak ki az adott nemzetek más államban élő részei kapcsán az ottani többségi nemzet részről (így Antall József nyilatkozatára román és csehszlovák kritikák hangzottak el). Magyar tényezők (például: az 1992-es Helsinkai Konferencián Gyarmati nagykövet) nem ritkán emlékeztetnek a trianoni békeszerződésnek az etnikai határoktól eltérő dik-tátumaira.

Az EBEÉ a nyolcvanas évek második felétől intenzíven foglalkozik az európai kisebbségek kérdéseivel. Több ország (NSZK, Kanada) lépett fel azért, hogy a más államban élő kisebbségek kérdésének nagyobb figyelmet kell szentelni, míg velük szemben más államok – például: Franciaország, Spanyolország, Bulgária – aggodalmukat fejezték ki az ilyen megközelítések okán (nyilvánvalóan féltve saját országuk belső kohézióját). Az EBEÉ keretében folyó viták főbb témái már az 1975-ös záró okmány kidolgozásakor is komoly nézetkülönbségekhez vezettek. A záró okmányban olvasható alapelvek körében találjuk a kisebbségekre vonatkozó nyolcadikat, amelyet nem könnyű összefüggéseiben értelmezni. Nem tisztázott ugyanis, mit kell érteni nemzeten és mit (csak) nemzetiségen. Maga a népek önrendelkezési joga is viszonylag nemrég lett elismerve a nemzetközi jog szintjén (voltaképpen először az ENSZ 1970-es közgyűlésén, ahol az államok közti baráti kapcsolatokról és együttműködésről hoztak határozatot). Ha az önrendelkezés elvét akár csak gondolatban kiterjesztenék a nemzeti kisebbségekre, akkor számos nemzetiség előtt talán autonómiát, de azután bizonyára az anyanemzethez való kapcsolódást igényelné (Koszovó esetében ez vitathatatlanul bekövetkezne). A kilencvenes évek eleje mindenesetre „feladta a leckét”: megvalósult a

német egység, a balti népek az önrendelkezés jogára hivatkozva kivívták önállóságukat.

Az EBEÉ keretében az eddigi érdemi állásfoglalások (az 1977–1978-as belgrádi utótalálkozótól kezdve az 1985-ös ottawai emberjogi konferenciáig) elsősorban a létező nemzetiségek saját identitásának megóvását ismerték el, tartották támogatandónak. Az autonómiára vonatkozó igények és elgondolások heves vitákhoz vezettek. Mindenesetre az 1990 júniusában tartott koppenhágai konferencia az emberi dimenziókról olyan állásfoglalást hozott, melynek értelmében (ld. 32. cikkely) a kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van saját nyelvük használatához, oktatási, kulturális és vallási intézmények létrehozásához, s ezen intézmények működtetéséhez igényelhetik az állam megfelelő támogatását. Ugyancsak joguk van a fennálló határokon átnyúló kapcsolatok építésére, anyanyelven történő információkeresésre és cserére. E találkozon a magyar delegátusok rendre olyan javalatokkal léptek fel, hogy az egyéni szinten garantált jogok csoport- vagy kollektíva szintjén is érvényesüljenek. A koppenhágai dokumentum 35. paragrafusa annyit rögzít, hogy a résztvevő államok „tudomásul veszik” az olyan erőfeszítéseket, amelyek a kisebbségek identitásának védelmére lakóhelyi, vagy autonómia-igazgatást teremtenek. Az e kérdés körüli feszültségek különösen élesen kerültek napirendre a következő, 1991 júliusában tartott genfi találkozon. Az olyan jellegű megnyilatkozásokra, hogy a kisebbségek helyzete nem kizárólag helyi, hanem nemzetközi védelmet is kell biztosítani velük kapcsolatban, a török delegáció azzal állt elő, hogy csak érvényes nemzetközi szerződésekben megnevezett kisebbségeket lehet nemzeti kisebbségeknek minősíteni. 1992-ben az újabb helsinki értekezleten azután olyan döntés született, hogy létre kell hoznia az EBEÉ kisebbségvédelmi főbiztosának intézményét.

Mindebből látható, hogy az EBEÉ – kemény viták dacára és közepette – több vonatkozásban jelentős előrelépést könyvelhet el a kisebbségvédelem kérdéskörében. Maradt ugyanakkor jócskán tisztázni való. Maga a „kisebbség” fogalma, annak mindenki számára elfogadható meghatározása sem sikerült, s olyannyira problematikusnak tűnik, hogy Entz Géza, a magyar delegáció vezetője a genfi találkozon azt javasolta, hogy nem látszik célszerűnek erről vitatkozni, inkább gyakorlatias kérdésekre fordítsák az energiákat. A fogalmi tisztázás mellett a legalapvetőbb vitakérdés a kollektív jogok elismerése. Ez annyira nem egyértelmű, hogy például Franciaország és Belgium gyökeresen másként vélekedik róluk, akárcsak Románia és Magyarország. Az 1848-as Frankfurti Parlamentnek azon meghatározása és célkitűzése, hogy „aki németül beszél, németnek kell maradnia”, máig sokirányú viták forrása. Magyarország oly módon kíván befolyást szerezni, hogy egy-

oldalúan olyan belső törvényt alkot, amelynek értelmében a kisebbségek államalkotó tényezővé válnak, s kiterjedt autonómiát élveznek. A genfi találkozóan a Pentagonálé országai a hozzájuk csatlakozó Lengyelországgal együtt azt javasolták, hogy a kisebbségek identitásával kapcsolatban az államnak ne csupán óvó, hanem támogató szerepe is legyen.

H. van der Meulen úgy véli, hogy a helsinki folyamat most olyan mérföldkőhöz ért, amikor a jogok szélesítésének erősen csökken az esélye, hisz a „frontok” megmerevülni látszanak. Ezért indokolt az eddig elért megegyezések betartásának ellenőrzésére áthelyezni a hangsúlyt. A szerző úgy vélekedik, hogy a közel két évtizedes helsinki folyamat keretében az EBEÉ kellően figyelmeztette a tagállamokat a nemzeti kisebbségek valós jogaira s egyben a kisebbségeket a szeparatizmus irányába történő elmozdulás veszélyeire.

P. Zatlkaj rövid tájékoztatást ad a szlovák biztonságpolitikának Magyarországra vonatkozatható elveiről és folyamatairól. Két érdemi tényező leszögezésével indul a szerző gondolatmenete. Meghatározó jelentőségű, hogy a korábbi Varsói Szerződés (utódlás nélkül) megszűnt, s így jelenleg az egyik állam sem rendelkezik biztonsági garanciákkal. Másodsor: az eddig „szőnyeg alatt” tartott problémák most felszínre kerülnek, és bizonyára aktualizálódnak. Márpedig a szlovák-magyar múlt nem kevés problematikus tényezőt mutat fel. Legfontosabbnak a szerző azt tartja, hogy a fennálló határokat senki se kérdőjelezze meg, minthogy azok „hosszas elemzések”(?) eredményei, s egyben „etnikai, stratégiai, gazdasági és közlekedéstechnikai érdekeken” nyugszanak. A magyarokban kedvező külpolitikai konstellációra várva felmerülhet egyszer, hogy a szlovákiai magyarokra hivatkozva területi követelést támasszanak. Eközben mindként országnak kurrens és távlati érdeke, hogy egyenjogú partnerként oldja meg a felmerülő kérdéseket, s olyan nemzetközi garanciákra tegyen szert, amelyek mindenkor békés megoldáshoz vezetnek. A szerző szerint Szlovákia a nemzetközi normákat betartja a területén élő kisebbségek vonatkozásában.

A szlovák biztonságpolitika számol a hadsereg védelmi képességeivel. Az érvényes szerződések 1997-ig az ország haderejének létszámát maximum 46 ezer 667 főben állapítják meg. A légierő 229 géppel rendelkezhet (ebből 114 harci repülőgép). 1995-ig Szlovákia a kívánatos szintre csökkenti harci gépeinek számát, majd öt bázison helyezi el őket (Kassa, Eperjes, Pöstyén stb.)

Theo van den Doel, holland biztonságpolitikai szakértő szerint a (cseh)szlovák és magyar fél közti biztonsági helyzetre nagy befolyást gyakorolnak a nemzetközi szervezetek, főleg a NATO és az EBEE. A Nyugat-Európai Unió is kész arra, hogy erősítse a kelet-európai államokkal a kapcsolatokat. A voltaképpen kelet-európai országok (az egykori Jugoszlávia és Románia) mellett a közép-európaiak is okozhat-

nak gondokat, aggodalmakat. Önmagában egy tetemes örökség felosztása is viszályok forrásul szolgálhat.

A régió országai 1989 óta számos kritikus kérdéssel szembesülnek. A gazdasági teljesítmény visszaesik, s ettől nem függetlenül csökkennek a régióon belüli gazdasági kapcsolatok. Mindenki a Nyugat felé igyekszik kitörni. A visegrádi együttműködés egyszerre kívánja pótolni a megszűnt biztonságpolitikai garanciákat, s újjáéleszteni a gazdasági kooperációt. 1991-1992-ben mind Csehszlovákiában, mind pedig Magyarországon éves szinten 20-20 % körüli arányban esett vissza a nemzeti össztermék. Csehszlovákián belül a nyugati tőkebefektetések 95 %-a Csehországba kerül, így a Szlovákia kilátásai kevésbé kedvezőek. Magyarországon a gazdaság rekonstrukcióját célzó terv 1994-re stabilizálódást ígér. Magyarország a határon túl élő három milliós nemzetiség számára szeretne kellő biztonsági garanciákat kapni, s ebbe beleérti a kisebbségi jogok érvényesítését is. A nemzetközi fejlődés, a mind kiterjedtebb kooperáció és az európai integráció azt ígéri, hogy a határok átjárhatósága leveszi napirendről a határkérdést.

Cseh-szlovák viszonylatban három konfliktusforrással kell szembenézni. Elsősorban a közös tulajdon felosztása, azután a hadsereg kétéváltásztása és végül a hatalom érvényesítése a két ország részben. A német-csehszlovák szerződést a csehek ratifikálták, ám a szlovákok még nem.

A magyar-szlovák viszony feszültségei még a kettős monarchia idejéből kelteződnek, az akkori kisebbségi politika, s annak mai tükörképe vet fel számos nehezen megoldható kérdést. Más a két ország viszonyulása a keleti szomszédokhoz is (Ukrajna, Oroszország). Szlovákia hajlamos arra, hogy kellő nyugati támogatás hiányában Ukrajna, Románia vagy Szerbia felől igényeljen segítséget.

A szlovák-magyar biztonságpolitika hármasszlopra épülhet: lehetőleg stabil kétoldali kapcsolatok és a hozzájuk szükséges szerződések megkötése; regionális összefüggést fejlesztő struktúrák létrehozása és működtetése, végül teljes integráció Nyugat-Európához politikai, gazdasági és biztonsági téren egyaránt. Az 1991-es csehszlovák-magyar katonai egyezmény jó irányba mutatott. Regionális szinten a visegrádi együttműködés rejt magában sokirányú lehetőségeket (polgárok és intézmények közti együttműködés, regionális infrastruktúra fejlesztése, a nyugati integrációra való közös felkészülés, kisebbségvédelmi erőfeszítések, kisebb régiók közti erőteljesebb együttműködés kiépítése). Az Európai Unióval kötött társulási szerződések a későbbi integrációra való felkészüléshez lépcsőfokul szolgálhatnak.

A csehszlovák állam szétesése növelte a közép-európai régió instabilitását. A történelmi örökség okán a helyi nacionalizmusok könnyen lángot vethetnek. Ez azonban elkerülhető, ha minden érdekelt fél kerüli

a konfrontációt. Lengyelország is vállalhat érdemi közvetítő szerepet a felmerülő konfliktusok minél konstruktívabb megoldása végett. Ha Ausztria vagy Szlovénia belépne a visegrádi együttműködésbe, az is segíthetné a pozitív kibontakozást.

Meulen, Hans van der: Die KSZE, der Schutz der Minderheiten und einige ungarische Auffassungen. + Zatlkaj, Pavol: Die sicherheitspolitik der Slowakei in Bezug auf Ungarn. + Doel, Theo van den: Die Zukunft der sicherheitspolitischen Zusammenarbeit zwischen der Tschechischen Republik, der Slowakei und Ungarn. = Im historischen Würgegriff. Baden-Baden, 1984. 121-129., 131-133., 135-145. p.

Sonnevend Péter

Kisebbségellenes szélsőjobboldali terrorizmus Európában

A Terrorism and Political Violence c. negyedéves folyóirat különszámot szentelt az 1980-as és főleg 90-es évek Európájában egyre gyakoribbá váló szélsőjobboldali terrorcselekmények vizsgálatának. A kötet tanulmányai a témának szentelt 1994. augusztus 19-20-ai berlini tanácskozás előadásai alapján készültek.

A bevezető tanulmány találóan mutat rá, hogy míg a második világháborút követő évtizedekben a lázadó (antikolonialista, nemzeti felszabadító, szeparatista és egyéb tiltakozó) mozgalmak baloldali ideológiákra és szövetségesekre támaszkodtak egyfajta univerzalista szemlélet jegyében, addig a 80-as évek vége s különösen a kommunista rendszer összeomlása óta mind a nemzeti, mind az ifjúsági lázadó-tiltakozó mozgalmak a nép és a közös származás partikuláris fogalmai felé fordultak, amelyek a jobboldali, sőt a fasiszta ideológiák jellegzetes fogalomtáborába tartoznak. Főleg Európában nőtt meg az idegengyűlölő szélsőjobboldali pártok támogatottsága. Gyakoriak lettek a menekültek és más kisebbségek elleni támadások, és ezzel párhuzamosan erősödik a militáns vallási szekták és más fundamentalista mozgalmak tevékenysége.

A jobboldali szélsőségesek felfogásának közös eleme (Willem Heitmeyer meghatározása szerint) az, hogy természet adta ténynek tekintik az emberek közti egyenlőtlenséget és elfogadható cselekvési formának az erőszakot. Ezen túlmenően változatos nézetrendszereket találunk köreikben, az ateizmustól a vallási fanatizmusig, a tekintélyelvűségtől a militáns nacionalizmuson, antikommunizmuson és antiliberalizmuson át a rasszizmusig és antiszemitizmusig.

Sok elemző a szélsőjobboldal erőszakkultuszát reagálásként értelmezi, mégpedig a társadalmi folyamatok előidézte változásokra adott válaszként és sajátos magyarázatként. Az egyes csoportokra negatíván ható változásokat a külső és belső ellenség (tehát a felforgató kisebbségek és a gyenge kormányzat, illetve a külső támadók és belső szövetségeseik, a nemzetárulók) összeesküvésének eredményeként lehet beállítani, majd a következő fázisban – eszkalációs folyamatként – ezeket az ellenségeket démonizálva (ördögivé torzítva) és az általuk képviselt veszélyt túrheteren fenyegetésként feltüntetve kialakulhat az a hangulat és helyzet, amelyben az erőszakhullámot akár a legkisebb vélt vagy valódi incidens is kirobbanthatja. Ugyanakkor a felelőssé tett – többnyire kisebbségi – csoportot bűnbaknak megtéve a legkülönbélebb gondok egyszerű magyarázatára és megoldására is rá lehet mutatni.

A kötet egyik meghatározó tanulmányában fejt ki elméletét Ehud Sprinck jeruzsálemi professzor. Felfogásának lényege: a jobboldali radikalizmus kialakulását a megosztott vagy kettős delegitimálás folyamataként (a legitimálás fordítottjaként, illetve elveszítéseként) lehet modellezni. A jobboldal szemében az ellenszenve tárgyát képező csoport vagy elveszítette legitim jogait, vagy már eleve alacsonyabb rendű, tehát megérdemli a jogkorlátozással járó helyzetet, illetve az elűzést, esetleg az elpusztítást. Erőszakhoz csak akkor folyamodik a jobboldali radikalizmus, ha fokozódik bizonytalanság- vagy félelemérzete. Ezzel egyidejűleg pedig rendszerint szembekerül az állami hatóságokkal, a kormányzattal is. A gyengeséggel, a fenyegető veszély elleni határozott fellépés elmulasztásával, sőt cinkossággal és árulással vádolt kormányzat ilyen módon szintén elveszíti legitimitását.

A bűnbak kisebbséggel szövetkezők természetesen a többséghez tartoznak, de ez nem csökkenti delegitimálásuk fokát, hiszen árulóknak bizonyultak. Rájuk találta ki annak idején a fasiszta ideológia a „szellemi zsidó” fogalmát, amely napjaink Közép- és Kelet-Európájának némely államában újraéledt. Ez a magyarázata a néha értetlenül szemlélt „zsidók nélküli antiszemitizmus” jelenségének.

A terrorizmus megértése lehetetlen az ún. „pre-terrorista” cselekmények, azaz a politikai erőszak formáinak körébe sorolható támadások, a garázdaság, vandalizmus és fenyegetések vizsgálata nélkül, hiszen maga a terrorizmus is emberek meghatározott csoportjainak megfélemlítése végett politikai céllal rendszeresen alkalmazott erőszakként vagy azzal való fenyegetésként definiálható. Az utóbbi évek nyugat-európai zavargásai különösen szemléletes példáit szolgáltatják az ilyen erőszakos magatartásnak, amely a terrorizmus közvetlen előzménye.

A fentiek alapján a jobboldali szélsőségesek ellenségképe négy alapvető csoportba osztható. Egyrészt kormányzati (establishment) el-

lenségekre, másrészt nem kormányzati (non-establishment) ellenségekre, és mindkét csoport tovább osztható saját, illetve nem saját etnikumhoz tartozókra. Így rajzolódik ki: 1. a kormányzati saját etnikumú (tisztviselők, politikusok, értelmiség, szakértők), 2. a kormányzati más etnikumú (zsidók, „félzsidók”), 3. a nem kormányzati saját etnikumú (baloldaliak, kommunisták, homoszexuálisok, kábítószeresek), 4. a nem kormányzati más etnikumú (etnikai kisebbségek, bevándorlók, menekültek, külföldiek, afrikaiak stb.) csoport.

A jellemzően faji tisztaságot és hagyományhűséget hirdető szélsőjobboldali szervezetek világképe és jelszókészlete különös internacionalizmusról árulkodik, hiszen nagyon sokban emlékeztet egyik a másikára Amerikától Dél-Afrikáig. Könnyen igazolhatók e vonatkozásokban a napjainkban rendkívül gyorsan terjedő átvételek és kölcsönhatások is. A valláshoz való viszonyulást tekintve a nyugat- és észak-európai csoportok világi beállítottságúak, míg az amerikai, dél-európai, közel- és távol-keleti, dél-afrikai szélsőjobb szorosan kötődik az ultrakonzervatív fundamentalista vallási irányzatokhoz.

Az erőszakos és terrorcselekményeket elkövető egyének gyakran kerülnek szembe a törvénnyel köztörvényes bűncselekmények miatt is. Ennek több magyarázata született, így pl. az, hogy a jobboldali bandák módot adnak az erőszakhoz vonzódó típusoknak hajlamaik kiélésére, ráadásul ezt mindjárt jóvá is írják a bűnbakként, tehát büntetendőként feltüntetett kisebbségek pusztja jelenlétével. Az sem mellékes, ami az utóbbi években sok helyen lejátszódott, és voltaképpen katalizátora lett a szélsőjobboldali csoportok fellendülésének. Az eredetileg periférikus és mindenki által gyanakvással kezelt agresszív bandák hirtelen megértéssel, rokonszenvvel és támogatással találkoztak a lakosság jelentős rétegeiben, amikor garázdaságukat az „idegenek” ellen fordították. Ezek a korábban kitzasztott, büntetett, megbélyegzett fiatalok váratlanul úgy érezhették, hogy a szélesebb, őket támogató lakossági rétegek érdekeit képviselik, s ez új identitással és önérzettel ruházta fel őket.

A jobboldali (skinhead és neonáci) erőszak- és terrorhullám nem lebecsülhető voltát igazolja Peter Merkl dolgozata, amely áttekintést ad az utóbbi időszak amerikai és nyugat-európai, főleg németországi kisebbségellenes atrocitásairól. Németországban 1991-ben 1100, a következő évben 1800 ilyen támadást jelentettek, s ebben nincsenek benne a hírhedt gyújtogatások (mint Hoyerwerda 1991-ben és Rostock-Lichtenhagen 1992-ben). A külföldiek elleni támadások havi néhány esetről 1991-ben hirtelen havi több tucatra, majd 100 fölé emelkedtek. A támadások nem korlátozódnak a bevándorlókra: orosz katonák, német homoszexuálisok, rokkantak, baloldaliak és anarchisták egyaránt szerepeltek a célpontok között. Az 1992-es támadások 17 halálos áldozata közül 6 német hajléktalan volt. A szimbolikus célpontok között vannak

háborús és baloldali szellemű emlékművek, továbbá zsidó temetők, zsinagógák és más emlékhelyek.

Merkl párhuzamba állítja az erőszakhullámot a nyugat-európai szélsőjobboldal pártjainak feltűnően javuló választási szereplésével. Németországban a republikánusok, Franciaországban a Nemzeti Front, Angliában a Brit Nemzeti Párt, Ausztriában a Szabadságpárt, Olaszországban a neofasiszta Nemzeti Szövetség sorozatos sikereket ért el a helyhatósági, illetve parlamenti választásokon az utóbbi öt évben. Közép- és Kelet-Európában pedig a kommunista utódpartok mellett (s helyenként azok keretén belül) a radikálisan kisebbségellenes jobboldali és nacionalista szervezetek tömeges támogatást élveznek, sőt a kormányzati szerephez is jutottak (pl. a Vatra Romániában, a Nemzeti Párt Szlovákiában, a Szocialista Párt Szerbiában, Zsirinovszkij liberális demokratái Oroszországban).

Bjorgo, Tore: Terror from the Extreme Right. Introduction + Spriznak, Ehud; Merkl, Peter H.: Radical Right Parties in Europe and Anti-Foreign Violence: A Comparative Essay. = Terrorism and Political Violence, 7. vol. 1995. 1. no. 1-16., 96-118. p.

Balla Kálmán

Mire volna jó a kisebbségi jogok európai szabványa? (Egy szlovák vélemény)

A kisebbségi jogok két világháború közötti védelmi rendszere gyakorlatilag hamar összeomlott. A német és a japán ambíciók a kisebbségvédelem helyett mindinkább a területi hódítást helyzeték előtérbe agresszív leleményük, a „völkisch” elv érvényesítése örvén.

„Az ENSZ, a Népszövetség utódszervezete – fejti ki szerzőnk, mindezenre tanult a fenti kudarcból, amikor is tevékenységének alapjául az összes jogi alany és minden állam számára kötelezően az Emberi jogok nemzetközi nyilatkozatát teszi meg. Ezáltal benne feleslegessé vált a többségi és a kisebbségi állampolgárok megkülönböztetése. Valamiféle kisebbségvédelmi szabvány követelése Európában korántsem csak az alapvető emberi jogok optikájának elhagyását jelentené, hanem magával hozná a kisebbségi problematika politikai szabvánnyá tételének kockázatát is, mégpedig olyan dokumentumok készítésének formájában, amelyek összeurópaiaknak adják ki magukat, miközben valójában partikuláris (nemzeti) érdekeket fejtenek ki. És máris megindult ez a folyamat”.

Minderről olyan „nemzetközi” szervezetek tanúskodnak, mint a veszélyeztetett nyelvek és kultúrák védelmében szorgoskodó AIDLCM, a kisebbségekért és a regionalitásért síkra szálló INTEREG. A szóban forgó két szervezetet egyaránt az európai etnikai közösségek szervezete, az UFCE irányítja, melyet a nyugati államokban senki nem vesz komolyan, bár felszólalási joga van az Európa Tanácsban. Ha történetesen erre a szervezetre bíznák a kisebbségi jogok rendszeres figyelemmel kísérését és betartatását, végső következményként Szlovákia az Európa Tanács mandátum-területévé válnék. Hasonlóképpen: a kisebbségi és veszélyeztetett nyelvek kartájához való csatlakozás azt jelenthetné, hogy pl. a magyar nyelv veszélyeztetett nyelv volna.

Az állampolgári és a nemzetiségi elv szembeállítása helytelen. A kisebbségi kérdés elsősorban a belső jogi kérdés, és a kisebbségi jogok biztosításának primer előfeltétele az állampolgárság. Az állam kisebbségei fennmaradásának támogatásáért joggal várja el, hogy e kisebbségek lojálisak legyenek iránta. Eközben azonban, mégpedig legitim módon, a kisebbségek szociális, gazdasági és kulturális integrációjára is törekedni kell, feltéve, hogy mindez nem erőszakos asszimilációval megy végbe.

Noha – mint az előbbiekből kitetszik – nincs és a feltételek változatossága folytán nem lehet európai kisebbségvédelmi szabvány, csak sikertelen mesterkedések fordulnak elő létrehozásával kapcsolatban, Szlovákia – több más államhoz hasonlóan – mégis úgy tett, mintha lenne. A hozzá való igazodás szerepel a kormány programnyilatkozatában is. A szlovák küldöttek ennek megfelelően a budapesti EBEÉ/EBESZ csúcsértekezleten ilyen feltételezésen alapuló, egyébként el nem fogadott dokumentumot terjesztettek elő. Ez a korábbi fejtegetések ismeretében – szerzőnk szerint – igencsak úttévesztés, tévút.

A nemzetiségek kezelésében az állampolgári elvet egy másik tetszetős elvért, a reciprocitás elvéért sem szabad feladni, még ha bizonyos rövid távú előnyökkel kecsegtet is alkalmazása. Különösen nem szabad ezt tenni olyan állammal szemben, amelyben következetesen érvényesül az állampolgári elv.

A kisebbségi politika ilyen értelmű internacionalizálása mint a szlovák külpolitika egyik összetevője, nem csak hogy nem eredeti ötlet, hanem járható utat sem kínál, s ezért minél előbb át kellene értékelni a szlovák állam magatartását e téren.

Sivák dolgozatából kitűnik, hogy annak három címzettje van: a szlovák állam, a szlovákiai magyar kisebbség és a Magyar Köztársaság.

Sivák, Jozef: Európsky štandard menšinových práv? = Slovanské pohl'ady, IV + III. roč. 1995. 7-8. no. 147-149. p.

Futula Tibor

Sajátos vázlat a román nemzet múltjáról és jelenéről

Sajátos – katolikus szemléletű és a latinitás (nyugat-európaiság) egyetemességét hangsúlyozó – vázlatot olvashat a román nép/nemzet történetéről a lengyel Więź közönsége. Szerzője, Emil Marinescu, a kis létszámú román katolikusok elitjéhez tartozik, amely főként konvertitákból áll. Egyébként matematikus és publicista. 1989-ig az ellenállásban is tevékenykedett. Jelenleg a kulturális-vallási rendeltetésű Nenițescu alapítvány kurátora. (Az alapítvány diplomata, filozófus és költő névadójáról tudni kell, hogy sztálini börtönevei alatt katolizált.)

A hajdani dákok és géták legfőbb istensége Zalmoxis volt, aki a derűs és fénylő égben uralkodott. Ellene volt minden zimánkónak, viharak és jégesőnek, azaz mindannak, ami a derűt és a fényességet időlegesen elnyeli. Innen eredeztethető a mai románság harmóniára és kiegyensúlyozottságra törekvése.

A dákok „történelmi története” akkor kezdődik, amikor földjüket a római légiók hódították meg. Ennek története márványba vésve látható Traianus oszlopán. Noha a római katonai jelenlét viszonylag rövid ideig (106-272) tartott, eltörölhetetlen nyomokat hagyott a románok történetében. Mindenekelőtt a nyelv kialakulása szempontjából volt döntő. Ekkor dőlt el: a dákok nyelve a szláv hatás ellenére román nyelv marad. Nem kevésbé fontos az a civilizatórikus fejlődés (építkezések, bányászat, útépités stb.), amely a római uralom másfél évszázada alatt bekövetkezett.

A dák provinciában sokféle mesterséget és szociális réteget (pl. veteránok) képviselve, a római birodalom szinte minden nációja ígéretes új otthonra lelt. Ezért a románok már történelmük hajnalán megszokták a „másságot”, s egészen a 20. század közepéig hiányzott belőlük a xenofóbia, aminek az antiszemita nyomás vetett bizonyos mértékig véget.

Bár a kereszténység a légiók jelenléte idején még nem volt legális vallás, terjedését maguk a katonák segítették elő. Ennek számos emléke a mai nyelvben is megtalálható. a provincia feladása után sem az erdélyi dák-római „világ” nem szűnik meg, sem a kereszténység nem szorul többé vissza. Viszont különféle idegen támadások miatt a románság „viszszavonul” a világtörténet színpadáról, s ez majdnem 800 évig tart. Ekkor a hallgatás és a tűrés tartotta életben a román etnikumot, az „ahogy lehet” magatartás gyengesége és creje. E tulajdonságok ugyancsak nemzeti jellemzők lettek. (Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fegyveres ellenállás szelleme kiveszett volna a térség népességéből. Anonymus pl. az erdélyi szlávok és románok ellenállását méltatja a magyarok terjeszkedése közben.)

A továbbiakban Marinescu a románok történetéből azokat a mozzanatokat emeli ki, amelyek kapcsolatban álltak a katolicizmussal, mint-

egy bizonyítani akarva, hogy a románság „tüdejének” egyik fele pravoszláv, a másik pedig katolikus. Ennek során a tatárjárás előtti és utáni katolikus missziók félsíkereiről beszél a Kárpátokon túli területeken, ahol is az elit itt-ott katolizál, de a „misera plebs” túlnyomórészt pravoszláv marad. Ebben a lengyel és magyar királyság aspirációival szembeni ellenérzések is szerepet játszottak.

Mindazonáltal néhány település körül katolikus szigetek maradtak fenn Moldvában. Róluk szerzőnk a következőket írja: „E népesség eredete... a történelem ködébe veszett. Nehéz ui. felderíteni, hogy a szóban forgó települések nyelve egészen a legutóbbi háborúig miért volt magyar, miközben népviseletük román jellegű volt. Nagyon valószínű, hogy e népesség magyarok, székelyek, románok és a hajdani kunok maradékainak keveredéséből keletkezett. Ezen felül vannak olyan települések is e térségben, amelyeknek közvetlen román eredetét a történészek egyértelműen bebizonyították. Manapság Moldova katolikus népességéről a magyarok és a románok egyaránt vitatkoznak, ami hiábavaló erőfeszítés, minthogy eddig senkinek sem sikerült felderítenie eredetét. Akár így, akár úgy: a parasztok többségét románnak és római katolikusnak veszik, felháborítva ezzel azokat, akik a magyarsággal azonosítják a katolikuságot. Eltekintve az időbeli távolságtól, az, amit itt a legfontosabb, a katolikus vallás fennmaradása. Ez a vallás, lévén kulturális tény, híveinek tartós azonosságtudatot kölcsönzött... Ez a népesség napjainkban a román nyelvű római katolikus egyház gerince.

Mindemellett azonban továbbra is létezik a katolikusokkal szembeni hivatalos bizalmatlanság. Még ma is gyakran azonosítják őket a magyarokkal. Ám a Kárpátokon inneni téveszme a Kárpátokon túl is megtalálja a maga megfelelőit: a magyarok számára, akár csak a pravoszláv hierarchia vélekedése szerint, ebben az országban minden katolikus kétségtelenül magyar származású. A két véglet találkozik, és ami összeköti őket egymással, az a felebarát szeretetével kapcsolatos kötelezettségről való megfélemlítés, ami katolikus, azaz egyetemes szeretet.”

Egyébként az egyetemes keresztény szeretetre utaló példák a román történelemben is szép számmal fordulnak elő mindkét oldalon. A szerző szerint egyaránt „Krisztus bajnokának” tekinthető a katolikus Hunyadi János, aki román nemesi családból származik, illetve a pravoszláv Ștefan cel Mare (ur. 1457-1504) és az ugyancsak pravoszláv öreg Mircea.

A vallási hovatartozásnak ökumenikus kezelésére és a nemzeti elé helyezésére törekedve (pl. igen jellemzően ír így: A kommunizmus következményei ellen vívott küzdelemben „a katolikus és a pravoszláv egyháznak szorososan kooperálni kell... Sokkal jobban, mint másutt, a román egyháznak be kell bizonyítania, hogy a katolicizmus a nemzeti szempontok fölött áll, legyenek azok bármennyire is jogosak”) sem

hogy szerzőnk kétséget afelől, hogy különösen fontosnak és örvendetesnek tartja az erdélyi románok elszakadását a pravoszláv egyháztól, illetve a görög katolikus egyházba történt tömörülését. Szerinte ez tette lehetővé a románok immár tömeges belépését Európába. S ennek az egyháznak köszönhető a nyelv román nyelvcsaládba való tartozásának újra felfedezése (Micu Klein), aminek fontosságát nem lehet túlbecsülni a nemzet emancipálódása szempontjából.

Marinescu Erdélyről értekezve ismét Anonymustól kölcsönzi mondanivalója címét: de bonitate terrae Transilvaniae. Ennek jegyében meglehetősen „érzékeny” jellemzést ad róla. Íme: „Erdély a latin Nyugat és az osztrák császárság, a középkori német civilizáció, a reformáció és ellenreformáció, a román kultúra és érzékenység, a magyar kultúra, a zsidó kereskedelem és ipar tökéletes szintézise; ez a föld egyben számos olyan idegen vendéglátója, mint pl. az örményeké, akik iszonyatos üldözések elől menekültek többször is ide, új hazát találva maguknak”. Még rosszallásait is objektíven – mondhatni: szelíden – adja elő. Ekként: „Azok a Lipót császár biztosította privilégiumok, amelyek a románokat a császárság teljes jogú polgáraivá tették, más nemzetek, így a németek, a magyarok és a székelyek elitjeinek elégedetlenségét váltották ki. A románoknak egészen a 20. századig küzdeniük kellett a császár adta, de teljesen soha nem respektált jogaikért. Az első világháború végén, 1918 december elsején a Gyulafehérvárott 1228 erdélyi küldött ki- mondta Erdély Romániához való csatlakozását.”

Románia egyes városai különféle időszakokban más városoknál intenzívebben törekedtek az Európa felé történő ablaknyitásra. A két világháború között – osztrák- zsidó kultúrája révén – ilyen szerepet játszott a ma Ukrajnához tartozó Csernovici, nemzetközi kikötőjének köszönhetően Galac és – mindjárt meglátjuk miért – Temesvár. Az okról szerzőnk a következőket szögezi le: „Amikor Temesvár Ceaușescu ellen elsőként szállt síkra, felvetődött a kérdés: ugyan mi készítette ezt a várost elsőként a szabadság felé. Temesvár a román Bánát központja, ahol szerb, német (a németek és elzásziak a 18. században települtek ide), román, magyar, horvát és cseh hatások találkoznak egymással. E nemzetiségek mindegyike békében élt itt, és a többiekhez képest mutatkozó másságukat egymás kölcsönös gazdagítására használták fel.”

Szerzőnk nem titkolja örömét, amikor arról szól, hogy „az első világháború után Románia valójában a ‘világszínpadra’ lép. Hosszú és lassú érlelődés után sikerül neki a három legfontosabb, évszázadokon át külön-külön létező provincia egyesítése. Dinamikus áramlatok táplálják az országot, s a két világháború közötti időszakban kiváló tehetségek szöknek szárbá a tudomány valamennyi ágazatában. A két világháború közötti időszak történelmünk legjelesebb időszakának tekinthető. Miközben Románia egységes, egyszersmind nyitott Európára is.”

Ezt az „aranykort” követi a második világháború utáni időszak, a történelem terrorja (ennek kialakulásában Churchill cinizmusa is ludas). A kommunisták mindent megtettek annak érdekében, hogy megszüntessék az ország szárnyalását, és Romániát Kalibán színvonalára süllyessék. Uralkodásuk anyagi és szellemi veszteségeit mindmáig nem sikerült teljes mértékben számbavenni.

Sok áldozat és kín készítette elő 1989. december 21-ét, a véres és kegyetlen rezsim bukását. Ma azt kell tapasztalni, hogy a kommunizmus legtragikusabb következménye a lelkiismeret megromlása. „Személyek, akikről nem is lehetett feltételezni, hogy kollaboránsok voltak, mára kiderül róluk, hogy nem tudtak ellenállni a kísértésnek vagy a félelemnek. Az értelmiségnek az a nagyobb része, amely megőrizte méltóságának legalább a minimumát, hallgatása révén szintén együttműködő volt. A régi nomenklatúra számos tagja manapság a legantikommunistább megnyilatkozások szerzőjének bizonyul, mint-hogy a hírnév, a pénz és a hatalom utáni vágy ma még kordában tartja az értelmet.

Marinescu azt ajánlja, hogy a románok szakítása a múlttal legyen legalább olyan mély és kiterjedt, mint a németeké volt. Fel kell ébreszteni a társadalom felelősségérzetét az elkövetett bűnök miatt, azaz – szerzőnk katolicizmusának stílusában – bűnbánatot kell tartani.

Marinescu, Emil: Rumunia miedzy lekiem a nadzieja = Wiesz, 38. rok, 1995. 9. no. 79-102. p.

Futula Tibor

Nemzeti vagy tudományos alapon hozható-e létre Romániában a polgári társadalom? Kritikai megjegyzések a magyarság körében kialakult álláspontokhoz

Szerzőnk román nyelvű dolgozatában valójában az RMDSZ és értelmiségi hívei, valamint a csíkszeredai szociológusok közötti nézetkülönbségeket tárja fel. Eközben meglehetősen átfogó kritikáját adja az RMDSZ „környéki” nézeteknek és gyakorlatnak, de nem felelkezik meg a „csíkszeredaiak” állításain belüli ellentmondások kimutatásáról sem.

Noha a magyar kisebbség politikai és kulturális szervezeteiben a „tolarencia”, „pluralizmus”, „párbeszéd” és „demokrácia” fogalma igen frekventált retorikai elem, az egység gondolatához és érvényesítéséhez

való görcsös ragaszkodás miatt e szervezetekben megsérültek a demokrácia normái. E tekintetben nem szolgál mentségül az a látszólag állandó veszély sem, amelyben a nemzeti kisebbség – értelmisége artikulációjában – úgy érzi, hogy elveszíti jogait, intézményeit és nyelvét. A radikális fellépések mindmáig nem hoztak eredményeket, sőt: azáltal, hogy egyes irreális tervek meghiúsultak, a korábbi felhalmozódott károkat szaporították. Az önsajnálattal és az áldozattal nyilvánítás a magyarok esetében már-már legfontosabb részévé vált az identitásalkotásnak, mondhatni: kisebbségi alapeszmévé fajult.

1989-ig a romániai magyar kisebbség szellemi és ideológiai egysége (látszólag) nem volt kétséges, ugyanis a cenzúra lehetetlenné tette a viták kialakulását, a vélemények nyilvános polarizálódását. Egyébként a „jó magyar” (értelmiségi) becsületes volt és bátor, erejét-tehetségét a „nép szolgálatába” állította. Az utóbbi 70 évben, híven a populista vagy aufkärista hagyományokhoz, az erdélyi értelmiség egyértelműen a „nép” képviselőjének tartotta magát. Látásmódjában az általa képviselt népre az ipari társadalom előtti állapot volt a jellemző. Ez egyszersmind azt is jelentette, hogy a fogalomba az egész nemzeti kisebbséget egységes tömbként lehetett beleérteni. Az egy tömbben való gondolkodás érdektévesztéssel járt: az értelmiség érdekei és a nép érdekei egységes egészet alkottak. Ezért az értelmiség a népnek egyaránt lehet politikusa, tanítója és papja.

Napjainkban az erdélyi nemzeti értelmiség hitvallása a következő: a magyar közösség az, amelyben megtestesülnek és újjászületnek a nemzeti értékek. Így ez a közösség egyszerre érték és értékhordozó, egy változatlan, nem asszimiláló nemzeti identitás alapja. Az egység és a harmonikus közösség – ez a nemzeti érdekek és értékek jelképe, illetve a személyi identitásnak is lényegi eleme. A kultúra mint hagyomány és folytonosság ezen a talajon fejlődik. Csakhogy mindezt a kommunista diktatúra közbejötté időlegesen megszakasztotta. Az értelmiség kötelessége most, hogy segítse a közösség megújulását. E célok szervezeti letéteményese az RMDSZ, amely tulajdonképpen az egész magyarság érdekeit képviseli.

Szerzőnk szerint az RMDSZ nem akar semmiféle „forradalmat” sem felülről lefelé, sem lentől fölfelé, célja a stabil érdekképviselet. A társadalom újrastrukturálásával az RMDSZ nem kíván foglalkozni. E sajátos status quonak felel meg Erdélyben a néprajz támogatása. Ez a néprajz „gyűjtögető életmódot” folytat, és megelégszik az „értékek megmentésével”.

A nemzeti kisebbségről, jövőjével kapcsolatos tervekről, ezen belül az értelmiség szerepéről vallott fenti nézetek a demokratikus és polgári társadalom kiépülésének „hagyománytiszteelő” útját képviselték abban a vitában, amelyet a csíkszeredai szociológusok robbantottak ki amiatt,

hogy 1989 decembere után a romániai magyar kulturális nomenklatura nemcsak megőrizte erejét, hanem jórészt politikai erőt is generált belőle.

A csoport romániai magyar politikai és kulturális intézményeknek címzett kritikája voltaképpen a kezdeti évben, azaz 1990-ben kulminált. Gondolatrendszerük alapdokumentumát a Kisebbségkutatás 1991/1992. évi 3. száma kellő részletességgel referálta (233–236. p.), s benne azóta is a modernizáció kérdésköre kap központi szerepet. (A Kisebbségkutatás több munkájukról később is, e számban is közölt referátumot.)

A kutató kollektíva kritikáját Lőrincz megértően fogadja, és nagyjából-egészéből át is veszi. A kölcsönvett bírálat azonban csak „kifutópályául” szolgált egy új „tan” megfogalmazása számára, amely tudományos alapon javasolja a polgári társadalom létrehozását és működését. A fiatal szociológusokból álló munkacsoport a néprajz kivételezett kezelését támadva, mindenekelőtt azt az állítást cáfolta, hogy a kommunista uralom alatt a polgári társadalom szétesett volna. Szerintük e társadalom csírái túléltek az utóbbi ötven évet. Ha nem is intézményi szinten, de a köznapok megnyilvánulásaiban mindenesetre. Ebben az értelmezésben „a polgári társadalom a hétköznapi élet önszerveződő részecskéiből tevődik össze, azokból, amelyek kívül rekedtek a hatalmi erők és a hivatalos közvélemény határain.”

Ebből következik – vallja a csíkszeredai csoport, hogy a fejlett polgári társadalom sem alakulhat ki felülről, bár az önszerveződés bekövetkeztéhez valamilyen „mozgató” kell. Az ilyen személy, ellentétben a hagyományos értelmiségivel, ismeri a konkrét közösséget, amelyben dolgozik, tiszteli annak tagjait, értékeit és szokásait, és – talán a legfontosabb ismérvként – visszautasítja, hogy e közösség vezetője legyen. Másként szólva: szerintük a polgári társadalom létrehozásának egyetlen eszköze az antropológia és az antropológia szempontjait elismerő tudományok köre.

A polgári társadalom kialakításának folyamatában csupán a tudományos eredmények hasznosíthatók, az ideológiai közbeavatkozását nem szabad megengedni.

A „csíkszeredaiak”, miközben új nézőpontokat kínáltak fel a közvélemény számára, maguk is több ismeretelméleti és nem kellő tájékozottságból adódó botlást követtek el. Egyes nyugati antropológusok és politológusok (Ernest Gellner, Hannah Arendt, Andrew Arato, Jean Cohen stb.) véleményét teljesen figyelmen kívül hagyták, inkább csak a kelet-európai „kontesztálók” (Adam Michnik, Jacek Kuroń, Konrad György, Václav Havel) hatása érezhető mondanivalójukban. Összességében ezért elméletük egyik-másik vonatkozását nem tudták meggyőzően kifejteni, aminek következménye esetenként az antropológia szerepének félreértése és túlbecsülése lett.

Lőrinc, József D.: *Construirea societății civile: pe baze naționale sau științifice? O polamica în cultura maghiară din România.* = *Polis*, 1994. I. no. 123-131. p.

Eisele Piroska Olga

Miként és ki szította a jugoszláv „örökösödési háború” tüzét?

Várható volt, hogy előbb-utóbb valaki kérdőre vonja a jugoszláv tagköztársaságokat elismerő politikai erőket, szinte őket téve meg a véres háború felelőseinek. A meglepő csak az, hogy erre egy kanadai egyetem biztonsággkutató intézetének munkatársa vállalkozik.

Jacobsen szerint 1991-1992-ben már-már morális imperatívusként fogták fel egyes nemzetközi tényezők a szovjet és jugoszláv tagköztársaságok függetlenségi törekvéseinek jóváhagyását. Jugoszlávia esetében ehhez a nemzetközi joggal sem számoló „kényszeres” cselekvéshez járult a horvátok remekbe szabott, érzelmi húrokat célzó propaganda tevékenysége.

Az új államok függetlenségét elismerő hatalmak még azt sem vették figyelembe, hogy a szlovén, horvát, bosnyák és macedón köztársaságok azon alapfeltétellel sem rendelkeznek, hogy saját (felség) területük felett egyértelmű ellenőrzést gyakoroljanak. Nem is beszélve a helsinki záróokmányról, mely szentesítette a létező európai határokat, s ezek megváltoztatását az érintettek jóváhagyásától tette függővé. Már pedig ilyesmit Jacobsen szerint a jugoszláv szövetségi állam sohasem fogalmazott meg.

Az önrendelkezést forszírozó tagköztársaságok az addigi határokat tekintették természetes örökségüknek, s persze e közben az önrendelkezést nem adták meg a területükön létező kisebbségeknek. Sőt Horvátország olyan súlyos politikai hibákat, sőt bűnöket követett el, hogy belekényszerítette a szerbeket a polgárháborúba. A bosnyák politikai vezetés jellemzését csak annyival végzi el szerzőnk, hogy Izetbegovic elnök barátságban volt Khomeini ajatollahal. A Carrington-féle felosztási terv aláírását ráadásul Izetbegović W. Zimmerman amerikai nagykövet támogatását élvezve tagadta meg, s ezzel nemet mondott minden értelmes kompromisszumra.

A jugoszláv tagköztársaságok jövőjének eldöntését nagyban befolyásolta az egységesülő Németország Horvátországot támogató állásponjtja. A németeknek sikerült rávenniük az Európai Uniót a függetlenségre vágyók önrendelkezési jogának elismerésére, a Bush

vezette amerikai adminisztráció pedig csak követte Európát. Asaját szerepét kereső vagy arra ébredő német politika mellett ugyanis döntően esett latba az amerikai megfontolás, hogy erősítsék kapcsolataikat az iszlám világgal, s ehhez épp jól jött a bosnyák vonal.

Nem elhanyagolható a médiák szereplése sem. A New York Times tudósítója ontotta a faxokat a legfrissebb történésekről, de ezenközben alig törődött a kiegyensúlyozott tájékoztatással.

A nagypolitikai tévedések sora is elég hosszú. Jacobsen szerint a Szerbia elleni embargó indokául felhozott boszniai jugoszláv katonai szerepvállalás nem valós tényeken alapul, hisz Szerbia szerinte visszavonta csapatait Boszniából. A szankciók pedig lepusztították a szerb ipart, megfosztva nyersanyagaitól és piacától. Ezzel a nyugati orientáltságú(!) Milosevic elnök ellenében megerősödtek a fundamentalista erők. Így a fundamentalizmus – a horvát és bosnyák példát követve – most azután Szerbiában is tért hódíthatott.

Jacobsen legérdekesebb megállapítása talán az, hogy a jugoszláv szövetségi hadsereg túlerejéről szóló állítások is alaptalanok, hisz a titoista területvédelmi doktrína jegyében országszerte erős decentralizált erők jöttek létre. Ráadásul szerzőnk szerint a jugoszláv hadsereg s annak vezetése is sok etnikumból tevődött össze, így aligha lehet szerb beállítottságú.

Hamis és főleg egyoldalú a szerbek erőszakoskodásáról szóló beszámolók javarésze is: a nők megerőszakolása minden háborúban meg-esik, s itt sem csak az egyik fél cselekedte ezt meg, hiszen Jacobsen a saját szemével győződött meg a másik fél bűneiről is. Jacobsen szerint még M. Albright amerikai ENSZ-nagykövet is elfogult a szerbekkel szemben, ő csak a háborús bűneiket hajlandó meglátni.

A New York Times, a Newsweek, a Washington Post, a francia L'Express és L'Obsvateur nem egyszer közölt szerbek elleni vádaskodó képanyagot, miközben objektív szakértők többször felismerték, hogy a képek voltaképpen horvát vagy bosnyák bűnökről számolnak be, tehát valódi hamisítások esete forog fenn.

Egykor W. Wilson elnök támogatta a szerb önrendelkezést. Ma, ha a szerbek egy államban szeretnének élni, ezt „Nagy-Szerbiát” célzó imperializmusnak bélyegzik meg, Jacobsen szerint teljesen alaptalanul. A Bosznia-Hercegovina felosztása kapcsán elhangzó olyan vádak sem igazak, hogy a szerbek többet követelnek népességi részarányuknál, minthogy a szerb lakosság döntően földművelő, míg a bosnyákok inkább városiak, s különben sem lehet „ez is egy hektár, az is egy hektár” alapon azonossági jelet tenni a Szahara egy egysége és a Manhattané között.

Jacobsen számára a mai horvát állam az usztasa fasiszta hagyományok folytatója. Ezért ember- és szerbellenes, ezért nem szabad hagyani

érdekeinek érvényesülését – fejezi be sajátos eszmefuttatását C. G. Jacobsen Kanadából egy Jugoszláviában megjelenő angol nyelvű folyóirat hasábjain.

Jacobsen, Carl. G.: The Yugoslav Successor War: Did We Fan the Flames? = Review of International Affairs, 46. vol. 1995. 1033. no. 5-9. P.

Sonnevend Péter

Jugoszlávia – avagy az együttélés kényszere

A volt Jugoszláviában a nemzeti kérdés megoldására igazában sosem merülhetett fel az etnikai értelemben vett nemzetállam gondolata mint termékeny lehetőség. Etnikailag homogén egységeket e területen ui. sem áttelepítéssel, sem az etnikai tisztogatások erőszakos válfajaival nem lehet létrehozni. Ebben a mostani háborúban valójában kettős stratégiáról volt szó: egyrészt elfoglalni és ellenőrizni azokat a területeket, ahol a magukat egy nemzethez tartozónak vallók élnek, másrészt homogenizálni a más nemzethez tartozó népcsoportokat. Ez a koncepció a katonailag legerősebb és a legnagyobb lélekszámmal rendelkező nemzetnek kedvez.

Terméketlen volna arról vitatkozni, hogy a nevezett területen szerbek, horvátok és muzulmánok élnek-e vagy pedig egy délszláv nép részei, mivel „a nemzet olyan személyek csoportja, akik azzal a tudattal rendelkeznek, hogy ők egy nemzethez tartoznak”. A „nép” fogalmával szemben a „nemzet” politikai öntudattal rendelkezik és azzal a kollektív akarattal, hogy „saját országa legyen”. Azok a nemzetek, amelyek „politikailag csak rövid ideje alkotmányosodtak, hajlamosak rá, hogy legitimitásukat minden érintkezés letagadásával, a történelem következetes újraértékelésével támasszák alá”. A 90-es évek Jugoszláviájában pontosan ez a jelenség figyelhető meg.

Minden kísérlet, amely Jugoszlávia népeinél figyelmen kívül hagyta a magas hőfokú nemzeti identitást, kudarcot vallott. Ezért bármiféle jugoszláv vagy illír nemzeteszme pályafutása, még ha csak konföderáció formájában vetődik is fel, kilátástalan.

Akik a jugoszláv háború kirobbanásának a fő okozóit keresik, hamar azonosítani szokták őket a szerb nacionalistákkal. („Minden, ami az egykori Jugoszláviában történt, egyenes és elkerülhetetlen következménye a szerb nacionalizmus messianisztikus jellegének” – nyilatkozta Vlatko Sekulović szerb ellenzéki politikus.) Pedig a szlovéneket és a horvátokat is súlyos felelőség terheli, amiért tekintet

nélkül a következményekre, hátat fordítottak Jugoszláviának, és nem számoltak Szerbia ellenreakcióival. (Horvátország például érzéketlennek mutatkozott a szerb kisebbség iránt). Az együttélés korábbi formáját Bosznia-Hercegovina lehetetlennek nyilvánította – sőt tömeggyilkosságokkal és kulturális javak megsemmisítésével azzá is tette. Végül is egy szerb és egy horvát nemzetállamtól való félelmükben arra következtetésre jutottak, hogy Boszniát most már muzulmán államként kell megőrizniük. Ez a helyzet a béketárgyalásokat is súlyos dilemma elé állította: vajon az „állami képződmény” területi integritását tartsák-e szem előtt vagy a népek önrendelkezési jogát.

A nemzeti identitás mint rendező elv ugyanúgy megvalósíthatatlan, mint ahogy a kulturális identitás érvényesítése is számtalan akadályba ütközik. A kulturális és oktatási intézmények fenntartását és támogatását a másik ország területén elszórtan élő nemzettársak számára jószerevével elképzelni is bajos.

A hajdani Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban az etnikai problémákat nyolcadik évtizede nem sikerült megoldani, mert az ott lakók nemzeti identifikációs igényeit „vagy abszolutizálták vagy negligálták.” Az etnikailag meghatározott nemzetállamról azonban egyszer s mindenkorra le kell mondani Európának ebben a térségében is. Helyette a személyes önrendelkezés jogát kellene erősíteni. Ez valószínűleg nem az az út, amely az örök békéhez vezet, de talán alternatívát jelent az örök háborúval szemben.

Schubert, Markus: Jugoslawien oder der Zwang de Zusammenlebens. = Blätter für Deutsche und Internationale Politik, 40. vol. 1995. 7. no. 778-783. p.

Lukáts János

Úton az újfajta jugoszláv egység felé?

Hogyan teremthető meg az egykori Jugoszlávia ellenségekké vált népeinek a békéje? A béke mit nyújt nekik és mire kényszeríti őket, hogyan lesznek képesek élni ezekkel a lehetőségekkel és kényszerekkel?

Az egykori Jugoszlávia háborús konfliktusa már hosszú ideje a különböző európai és Európán kívüli hatalmai érdekek „túszá”; az „igazságos béke” is főként az ő érdekeik szerint való. De hogyan szolgálhatja egy ország belháborúja idegen hatalmak érdekeit, amelyben az egyik fél nyilvánvalóan legyőzi a másikat? Ennek „jogossága” nem más, mint valamelyik (értsd: a győztes) fél érdekeire és véleményére tett érvé-

nyességi pecsét. Az ilyen magatartás azonban oda vezet, hogy a vesztes fél később lehetőleg katonai potenciáljainak megerősítésével kíván érvényt szerezni saját háttérbe szorult érdekeinek, tehát a frontok „meghosszabbodnak”.

A külföldi hatalmak békeközvetítő szerepéből mára más lett; valójában ők lettek „a háború végének az urai”. Az egymással ellenségessé lett felek korántsem a konszenzusra törekednek, hanem az új külföldi béke-urak kegyeinek a megnyerésére.

A korábbi béketervek több okból is eredménytelenek voltak. Mindvégig hangoztatták azt a metafizikus elvet, amely szerint „mindenki egyformán győztes és legyőzött”, amellyel gyakorlatilag semmire sem jutottak. Ezenkívül nem vették komolyan a több éves háborúskodás kiváltó okait és következményeit sem. Az állásfoglalások megfogalmazása olyan volt, hogy mindenki a saját tetszése szerint értelmezhetette őket. Nem oldották meg azokat a személyes kérdéseket sem, amelyek szerint az emberek az egyik faluban-utcában „hősök”, a másikban viszont „háborús bűnösök”.

A politikai egyetértés valamennyi kerete, az „igazságos béke” megteremtésének a lehetősége láthatóan kimerült. A cikk egyetlen kivételt ismer el, azt hogy a boszniai és a horvátországi szerbek alkotmányos képviselő nélkül maradtak, s ez Szerbiához való kapcsolódásukat lehetetleníti el. A külföldi diplomácia vezetői és a „háború hazai urai” egyaránt olyan sakkhúzásokat igyekeztek megtenni, amelyek valamiféle új jugoszláv közösség kialakulását célozzák.

A jugoszláv ügy tehát ismét visszatért a kezdetekhez. Fennáll a lehetősége, hogy egy konföderatív Jugoszlávia újjáformálódjék – végül is mindegy, hogy Szlovénia és Macedónia részvételével vagy anélkül.

Franjo Tudjman már 1995 tavaszán kiszivárogtatta a közvélemény számára, hogy a külföldi diplomácia megnyugvással tekintene valamiféle új Jugoszlávia létrejöttére. Maga Tudjman ennek ellenére „magas fokon tartotta a nemzeti hőmérsékletet”, mert éppen az ő ellenzése az, amely az új jugoszláv egységet belülről sürgeti. Azt jelenti ez, hogy az új Jugoszláviát éppen Horvátország vezetné? Ehhez azonban előbb el kell oszlatni Horvátországnak a katonai vereség emlékét, így ui. a közvélemény nem fogadja el az újabb szövetségnek még a gondolatát sem, annál is kevésbé, mert a „felkelő szerbeket” ellenőrzés alatt akarja tudni. Ugyanakkor területcserék is elképzelhetők (illetve kívánatosak volnának), továbbá Szlavónia és a horvátországi Krajina, illetve Dubrovnik helyzetének a rendezése – szemben a tengeri szabad kijárat biztosításával a szerbek számára. A háború utolsó szakaszában előfordultak hadműveletek mindkét oldalon, amelyeket a legkisebb ellenállás sem kísért, és – nyilván szándékosan – semmiféle nyilvánosságot sem kaptak a tömegkommunikációs eszközökben.

Egy lehetséges új Jugoszlávia létrejötte Horvátország belső rendjének alakulásától is függ. Tudjman politikai értékét nagyban növelné, ha a horvátországi szerbek számára valamiféle politikai engedményt tenne, amely az ország föderatív egysége felé mutatna (még ha ezt a státuszt nem viselné nyilvánosan, mert Tudjman vereséggént könyvelné el). Milošević ezzel párhuzamosan arról akarja meggyőzni a szerb közvéleményt, hogy ő éppen az új jugoszláv közösség eszméjének megvalósításán fáradozik, a szerb és a montenegrói testvériség alapjára helyezkedve. És hogy milyen engedményekre hajlandó Milošević? Egyelőre leküzdhetetlen akadályt jelent neki a boszniai szerbek helyzete és Radovan Karadžić, aki a keményvonalas szószólója és érdekeinek támogatója. Ideológiáját alátámasztja az a szélsőséges muzulmán álláspont, amelyet nyíltan vagy a színpalak mögött Izetbegović támogat, illetve legalábbis képvisel. Tehát a palei szerbek Izetbegović politikai tevékenységével indokolják a boszniai szerb „állam” vagy minimálisan az „önállóság” szükségességét. Karadžić mozgástere azonban így is igen szűk: a Republika Srpska aligha lesz független és elismert állam a „formális és időben korlátozott” Bosznia-Hercegovinán belül.

Milošević valamilyen alkalomra vár, hogy a boszniai szerbeket megnyerje magának. Ilyennek látszik Karadžić súlyos veresége és a nagyszámú áldozat a civil lakosság köréből.

Ha Milošević is új Jugoszláviát akarna létrehozni, ez Szerbia belső rendjét nem kevésbé érintené: elsősorban Koszovó és a Vajdaság autonómiájának kérdését vetné fel komoly formában, továbbá a túlnyomórészt muzulmánok lakta Dél-Szerbia helyzetét.

Egy esetleges új jugoszláv egység az egész Balkán számára a konfliktusok kezelésének a modellje lehet. Amint az egykori Jugoszlávia népei úgy érzik, hogy egyenlő elbánás alá esnek, nem szenvednek diszkriminációt a többi volt jugoszláv néphez képest, mások pedig nem privilegizáltak többé, bizonyosan hajlandók lesznek ez irányban engedményeket tenni.

*Vuković, Zeljko: Balkan – Auf dem Weg zu einen neuen Jugoslawien?
= Die Neue Gesellschaft, 42. vol. 1995. 7. no. 585-591. p.*

Lukáts János

Észak-Írország: felekezeti vagy nemzetiségi konfliktus?

Az Ethnic and Racial Studies e témának szentelt különszámában nyolc tanulmány elemzi az észak-írországi konfliktus háttérét és lefolyását abból az alkalomból, hogy a fegyveres összetűzések kirobbanása után éppen 25 évvel, 1994-ben létrejött a katolikus és protestáns szervezetek által egyaránt vállalt és betartott tűzszünet. Az IRA (Ír Köztársasági Hadsereg) augusztus 31-én éjfélről egyoldalú fegyvernyugvást hirdetett, s azt október 13-án követte a protestáns harci szervezetek (UVF és UDA) közös parancsnoksága.

A különszámot bevezető tanulmány az azóta is tartó „hideg béke” létrejöttének okait, majd a kibontakozás lehetséges modelljeit elemzi. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a fegyvernyugvás olyan holtpontra vezetett, amelyhez az eddig erőltetett megoldások eredménytelenségének belátása vezette a konfliktusban érintett feleket – anélkül, hogy a további fejleményekről vallott elképzeléseik közeledtek volna egymáshoz. A negyedszázad elteltével újra beköszöntő béke azonban alkalmat ad egyrészt a tárgyalásokra, másrészt a történetek higgadt elemzésére is.

Az álláspontok korábbi mereven ellenséges volta az 1985-ös angol-ír kormánymegállapodás nyomán kezdett enyhülni. Ez első ízben biztosította a tanácskozási, véleménynyilvánítási jogot a dublini kormánynak az Észak-Írországot érintő valamennyi kérdésben. Az eszmecsere kereteit a megállapodásban megalapozott kétoldalú kormányközi értekezlet intézménye képezte. A hosszú út vezetett a két kormányfő 1993. december 15-ei Downing Street-i közös nyilatkozatához, amely a fegyverszünet közvetlen előzménye lett.

Az IRA politikai szárnyának, az Észak-Írországbán Sinn Féin néven működő pártnak a viszonyulása kulcsfontosságú volt a két kormánykezdeményezéseinek jövőjére nézve. A párt azonban nem csak azért fogadta kedvezően a fejleményeket, mert a közös nyilatkozat elismerte az ír nemzet önrendelkezési jogát, továbbá a Sinn Féint mint legitim politikai tényezőt, amellyel tárgyalásokat kell folytatni. A háttérben – mint a választási eredmények elemzése igazolja – valójában a fegyveres harcot hirdető nacionalisták iránti rokonszenv állandó csökkenése áll. Jóllehet az utóbbi 25 évben a tartományban megtartott választásokon folyamatosan nőtt a nemzeti (alig 20%-ról 1994-re már 40% közelébe emelkedett), ennek haszonélvezője a mérsékelt SDLP (szociáldemokrata párt) volt, míg a Sinn Féin 10% körül stagnált, a katolikus táboron belüli súlya tehát jelentékenyen csökkent.

A jövőt illetően a szociológiai és demográfiai trendek három előrejelzést tesznek lehetővé. Az első prognózis szerint folytatódik a – kulturális értelemben vett – katolikus lakosság évtizedek óta tartó gyarapodása. A két közösség aránya – elhanyagolva a kisszámú nem

keresztény csoportokat – jelenleg mintegy 53:43 a protestánsok javára, tehát igen kiegyensúlyozott, és ez tovább módosul a katolikusok kedvezőbb demográfiai mutatóinak köszönhetően. A béke is ezt a folyamatot erősíti, hiszen megszűnhet a katolikusok elvándorlása az Ír Köztársaságba.

A második előrejelzés szerint a katolikus pártok tovább növelik szavazataik arányát a közeljövőben. A protestánsok eddig biztos többsége fokozatosan elolvadhat, s ez enyhítheti korábbi merev elutasító magatartásukat a katolikusok kollektív jogaira vonatkozó igényekkel és az Írországhoz való viszonytal kapcsolatban. Végül az előző kettő által jelzett irányzatot erősíti a harmadik prognózis is, amely szerint a protestáns (unionista) pártok szavazóbázisa csökkenni fog, s ez a táboron belüli ellentétekhez és szakadásokhoz vezethet.

A szerző véleménye szerint a katolikus nacionalisták kötődése az Ír Köztársasághoz, illetve a protestánsoké a brit államhoz egyértelművé teszi, hogy nemzeti konfliktusról van szó. A két közösség többé-kevésbé kiegyensúlyozott arányát tekintve csak olyan kibontakozás képzelhető el, amelynek intézményes kereteit mindkét csoport képes magáénak vallani.

Az új intézményes kereteknek négy dolgot kell szavatolniuk a két közösség tagjai számára: 1. biztonságot (alkotmányos, jogi és közbiztonsági értelemben); 2. elismertséget (nemzeti identitás, kultúra, jelképek, polgári egyenrangúság); 3. autonómiát (közösségi önkormányzatot az oktatás, felekezeti ügyek, nyelvhasználat, civil szervezetek terén); 4. egyenlőséget (a többség potenciális diktátuma elleni biztosítékokat az egyéni és kollektív jogok védelmében).

Három lehetséges modellt vázol fel a szerző a jövő megoldási módokat elemezve. Az első lenne a leoptimalisabb, és szerencsére ezt az utat jelölik ki az angol és az ír kormány bejelentett, de még részleteiben kidolgozásra és a felek általi elfogadásra váró keretegyezményének alapelvei is. Ez a kettős védelem modellje: nem jelöli ki Észak-Írország jövőjét egyik állam keretében sem, de egyik megoldást sem zárja ki. Eltörölné az eddigi kizárólagos igénybejelentéseket (az ír alkotmány, illetve a jelenlegi megosztást létrehozó 1920-as brit törvény módosításával), és szavatolná mindkét közösségnek ugyanazon egyéni és kollektív jogokat, bármely állami fennhatóság esetére. (Tehát ha – demokratikus módon, többségi akarattal – ír fennhatóság jön létre, akkor a protestánsoknak, ha brit főhatalom marad, akkor a katolikusoknak.)

A második lehetőség kevésbé reális, inkább teoretikus jellegű. A megosztott szuverenitás (fennhatóság) megvalósítása a két kormány és a tartomány lakosságának igen kifinomult együttműködését feltételezi. A lényeg itt is a két közösség saját kollektív jogainak szavatolása lenne, tekintet nélkül az állami fennhatóságra és a közjogi rendezés részleteire. Legvalószínűbbnek a harmadik verzió tűnt, egészen a legutóbbi időszak

reménykeltő enyhüléséig: a közvetlen brit kormányzás folytatódása, amely a tartományi törvényhozás 1972-es feloszlata óta van hatályban.

A különszám egyik további tanulmánya részletes eseménytörténeti elemzéssel szolgál a konfliktus 25 évét áttekintve. Az elemzés célja egy alapvető dilemma megválaszolása: nemzeti vagy felekezeti konfliktusnak minősítendő-e az ulsteri polgárháborús időszak?

A szerző a konfliktus eseményeit és fordulóit egyfajta mennyiségi, statisztikai vizsgálatnak vetette alá. A fegyveres akciók és az áldozatok számának alakulását – amely feltűnő párhuzamosságot mutatott a nacionalisták, illetve az unionisták oldalán – együtt vizsgálta a politikai háttérrel, a tárgyalásoknak vagy azok kilátásainak alakulásával. Az eredmény közvetlen összefüggést mutatott, ami azt is jelenti, hogy a politikai erőszak mindkét oldalon tudatosan alkalmazott eszköznek tekinthető. Az észak-írországi konfliktus valódi gyökerei nem felekezeti fanatizmusban és indulatokban keresendők, hanem a két közösségnek, illetve azok vezető csoportjainak (elitjének) politikai aspirációiban. Ez pedig olyan jelenség, amely a nemzeti (nacionalista) mozgalmak legsajátosabb jellemzője. Az egymással ellentétes célokat – az egyik, illetve másik közösség dominanciáját – azonos területen megvalósítani törekvő nacionalizmusok a XIX. és a XX. század krónikus válságainak táplálói lettek. A zsidó-palesztin, a görög-török és számos egyéb elhúzódó válság mellé kell tehát sorolnunk a két ulsteri közösség ellenségeskedését is, azzal, hogy nyelvileg azonos, de kulturálisan és nemzeti identitásukban különböző nemzeti kollektívumokról van szó.

O'Leary, Brendan: *Introduction: Reflection on a cold peace.* +
O'Duffy, Breandan: *Violence in Northern Ireland 1969-1994: sectarian or ethno-national? = Ethnic and Racial Studies, 18. vol. 1995. 4. no. October 1995. 695-714, 741-772. p.*

Balla Kálmán

Kisebbségi jog

Újabb nyelvtörvény Szlovákiában

A független Szlovákia parlamentje, a Nemzeti Tanács a múlt év november 15-én megszavazta a Szlovák Köztársaság államnyelvéről szóló, 270/1995. sz. törvényt, amely 1996. január 1-jével hatályba lépett, miután a köztársasági elnök is aláírta. A törvény már előkészítése során nemzetközi viszonylatban is élénk érdeklődést váltott ki, noha sokáig nem volt ismeretes a tervezet szövege. A végszavazásra kiélezett

helyzetben került sor, hiszen a magyar kormány és több EU-tagállam pozsonyi képviselője mellett az Európa Parlament határozata is aggodalmát fejezte ki a törvényjavaslat emberi és kisebbségi jogokat korlátozó szakaszai miatt.

Az újabb nyelvtörvény éppen öt évvel a korábbi után született: az autonóm Szlovák Nemzeti Tanács 1990. október 15-én fogadta el a korábbi (Szlovákia hivatalos nyelvéről szóló, 428/1990. sz.) nyelvtörvényt. Ennek viszonylagos pozitívuma volt, hogy törvényessé tette – noha csak szóbeli ügyintézésben –, a kisebbségi nyelv hivatali használatát is mindazonokon a településeken, ahol a kisebbség számaránya eléri a 20%-ot. (A limit megállapításában a törvény az első Csehszlovák Köztársaságban hatályos szabályozást követte.) További megnyugtató vonása volt a korábbi törvénynek, hogy az nem tért ki az oktatás, kultúra és a sajtó nyelvére, tehát azokban nem okozott változást a korábbi állapotokhoz képest. Ezek a mozzanatok idézték elő az akkori törvényhozás magyar képviselőinek megosztottságát a szavazás során. Többségük megszavazta a törvényt, mivel ellenkező esetben az alternatív (korlátozóbb, szellemében a mostani törvény előzményének tekinthető) javaslat kapott volna többséget. A korábbi törvény tehát a magyar – akkoriban részben a kormánykoalícióhoz tartozó – képviselők támogatásával születhetett meg. Jellemző az idők változására, hogy 1990-ben is, most is Mečiar miniszterelnök volt a végül elfogadott kormányjavaslat legfőbb szorgalmazója, az akkor elvetett radikális nemzeti ellenjavaslat azonban a most megszavazott kormány-előterjesztésnél jóval kedvezőbb volt az emberi és kisebbségi jogok szempontjából nézve.

Visszatekintve mindazonáltal megállapítható, hogy az 1990-es nyelvtörvény (amelyet az akkori liberális-kereszténydemokrata kormányzat az erősödő nacionalista hangulatkeltést csillapítandó terjesztett elő) a kisebbségek, főleg a magyarság nyelvhasználatának feltételeit nem rontotta, igaz, nem is javította az 1989-es fordulat előtti időszakhoz képest. Abban is megmaradt a folytonosság a korábbi rendszerrel e tekintetben, hogy a fennálló és folytatódó kisebbségi nyelvhasználati gyakorlat továbbra is törvényi szabályozás és garanciák nélkül maradt. A hivatalos nyelvről szóló törvény ugyanis csak a hivatali nyelvhasználat és a hivatalos feliratok kérdésével foglalkozott.

Ez a szabályozatlanság az újabb államnyelvtörvény megszületésével sem változott lényegét tekintve. E törvény egyik negatívuma, hogy teljes mértékben hatályon kívül helyezte elődjét, így a hivatali nyelvhasználattal kapcsolatos 20%-os arányszámot is eltörölte. Magának a törvénynek a korlátozó intézkedéseivel kapcsolatban előre kell bocsátani, hogy részben a törvényjavaslat kiváltotta tiltakozások, részben pedig az ellenzéki pártok összesen 162 módosító indítványának eredményeként néhány ponton kedvezően módosult az eredeti szöveg. Az

ellenzéki pártok egy része éppen erre hivatkozva szavazta meg végül a nyelvtörvényt. Kivételt csak a tartózkodást választó kereszténydemokrata frakció és a nemmel szavazó magyar pártkoalíció képezett. Az elfogadott ellenzéki módosítások egy része eredetileg a magyar pártok indítványa volt, ám az ő előterjesztésükben azokat kivétel nélkül elvetette a parlamenti többség. Az enyhítések azonban nem változtatnak a kifogásolható szakaszok jogkorlátozó voltán.

A törvény az állampolgárok közti érintkezés általános eszközének minősíti a szlovák nyelvet, amely elsőbbséget élvez az állam területén használt többi nyelvvel szemben. Kimondja (az enyhítések példájaként), hogy sem az egyházak liturgikus nyelveinek, sem a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok nyelveinek használatát nem szabályozza, s ezzel kapcsolatban az egyházak külön előírásaira, illetve a kisebbségi nyelvek használatáról szóló külön törvényekre utal. Ez a kitétel az egyik forrása a törvény elleni kifogásoknak, hiszen ilyen jogszabályoknak még tervezete sem született meg. A liturgikus nyelvekre vonatkozó szakasz viszont továbbra is lehetővé teszi a kisebbségek nyelvének a használatát az egyházi szertartásokon, illetve más felekezeti keretek közt.

Az államnyelv definíciójával kapcsolatban a törvény a nyelvészeti szakintézetek javaslata alapján a kulturális minisztérium által kihirdetendő, tehát egyelőre jogilag nem létező egyfajta nyelvi normára utal. Ez a szakasz feltehetőleg gondokat okoz majd a szlovák nyelv anyanyelvi használóinak is, hiszen az élő köznyelv aligha ragadható meg és rögzíthető a törvény betűjének rendelkezéseivel, s a gyakorlatban nyilván alkalmazhatatlan jogszabály – hiszen az minden nyelvi megnyilvánulás fölött törvényességi felügyeletet követel meg – nemigen lesz több deklaratív előírásnál. Itt főleg a sajtó- és szólásszabadságot biztosító alkotmányos, illetve törvényes garanciákkal képezhető el ütközés akár a jogi gyakorlatban, akár egy alkotmányossági vizsgálat során.

A hivatalos érintkezésben az államnyelvet teszi kötelezővé a törvény, mégpedig mindennemű kivétel nélkül. Csehszlovákia korábbi történetében csak 1945 és 1948 között, a teljes jogfosztás idején volt példa hasonló korlátozásra a nyelvhasználatban. További korlátozás, amely nyilván a kisebbségek esetében jelent csak megszorítást, hogy közjogi szervnél végzendő (azaz közalkalmazotti és köztisztviselői) munkakörben az alkalmazás feltétele az államnyelv megfelelő szintű ismeretének igazolása szóban és írásban. Ez a közelebről meg nem határozott igazolás, ha csak kisebbségekkel szemben alkalmazzák, alkotmányossági és emberi jogi panaszok forrása lehet a törvénnyel kapcsolatban. A hivatalos iratok, feliratok és beadványok is csak államnyelven készülhetnek a törvény szerint, ám ez eddig sem volt másként. Az eddigiekhez képest viszont új korlátozás, hogy az önkormányzati testületek ülésain kötelező az államnyelv használata, tekintet nélkül a

jelenlevők nemzetiségére vagy megegyezésére. A községi krónikákra külön kitér a törvény, mondván, hogy az esetleges más nyelvű változat csak az államnyelvről készült fordítás lehet.

A hatályos szlovák alkotmány 34. szakasza rögzíti a kisebbségek jogát az anyanyelvükön történő hivatalos érintkezésre a törvény keretein belül. Ugyanez a szakasz előírja a kisebbségek nyelvhasználatát szabályozó törvény megalkotását. Mindkét kitételrel ütköznek az új nyelvtörvény idézett rendelkezései.

Az oktatásban – mint eddig – kötelező az államnyelv oktatása minden alap- és középiskolában. A törvény azonban (ez az enyhítések további példája) más nyelveket is elismer oktatási és vizsgáztatási nyelvként, külön szabályozásra utalva (ez konkrétan az érvényes oktatási törvény, amely rögzíti a nemzetiségi iskolarendszer létét). A más, így a magyar nyelvű tankönyvek használatát ugyancsak megengedi a törvény. Korlátozásnak minősíthető, hogy minden dokumentációt államnyelven kell vezetni az oktatásban: ez a szakasz szűkítő értelmezésekre is módot ad, amelyek komolyan visszavethetik a nemzetiségi oktatást. A megszorítások (a dokumentáció nyelvének kivételével) nem vonatkoznak a felsőoktatásra.

Az írott és elektronikus sajtóra vonatkozó előírások a nemzeti kisebbségek nyelvén megjelenő vagy sugárzott sajtótermékekre nem vonatkoznak, a törvény itt külön előírásokra utal. Tény viszont, hogy pl. az ezzel kapcsolatban hivatkozott hatályos sajtótörvény nem tesz említést a nemzetiségi nyelvű sajtó kiadásáról, e téren tehát marad a szabályozatlanság, ami aggodalomra adhat okot a nyelvtörvényhez kapcsolódó szankciókra gondolva.

A kulturális célú kiadványok csak fordításként tartalmazhatnak más nyelvű szövegeket. A nemzetiségi kulturális rendezvényeken előadhatók „eredeti szövegű zeneművek”, de a kísérőszövegnek (konferálásnak) először államnyelven kell elhangoznia. A bírósági és közigazgatási peres eljárásban a büntető és a polgári perrendtartás eddigi előírásai maradnak hatályban, amelyek biztosítják a kisebbségi nyelvhasználatát meghatározott feltételek mellett. Szűk keretek közt teszi lehetővé a törvény az egészségügyben a más (nem államnyelvi) nyelvhasználatot: a személyzet ilyen nyelven is érintkezhet az államnyelvet nem ismerő pácienssel.

Meg kell jegyezni, hogy a szűkkeblű kivételek a kulturális rendezvények, a bíróságok és közigazgatási hatóságok, valamint az egészségügy tekintetében csak a szóbeli megnyilvánulásokra vonatkoznak. Az írásos anyagok e területeken is, akárcsak a törvényben felsorolt más szférákban (fegyveres testületek, munkahelyek és gazdasági élet, szolgáltatások) csak államnyelven készülhetnek.

A törvény betartásának ellenőrzése a kulturális minisztérium hatásköre. Szankcióként pénzbírságokat állapít meg, amelyek összege

jóval meghaladja az egyéb (pl. közlekedési) kihágások estében kiszabható összegeket. Az egyes szakaszokat megsértő közületek (jogi személyek) 250, illetve 500 ezer korona (mintegy 1,25, illetve 2,5 millió Ft), az egyéni vállalkozók pedig 50 ezer korona (mintegy 250 ezer Ft) felső határig sújthatók pénzbírsággal. A szankciók hatályba lépésének időpontja kitolódott ugyan 1997. január 1-jéig, ez azonban nem csökkenti az aggodalmakat aziránt, hogy nemzetiségi intézmények anyagi tönkretételére használható fel ez a rendelkezés, hiszen a törvény rendelkezései általában inkább pontatlanok, ami önkényes értelmezést tesz lehetővé a megszegésükkel kapcsolatban is.

A bevezető indoklással szemben nyelvtörvény megalkotásának aktuálpolitikai (s nem kulturális) indíttatását alátámasztja az a tény, hogy a szankciók (különösen a számonkérhető nyelvi norma képlékenységére gondolva) különösen alkalmasak ellenzéki sajtóorgánumok anyagi tönkretételére vagy ezzel való fenyegetésére (egyfajta állami „nyelvrendőrség” részéről).

A nyelvtörvény elfogadásával távolról sem alakult ki ellentmondásmentes helyzet a kisebbségi nyelvhasználat kérdéseiben, sőt az eddiginél zavarosabb lett a helyzetkép. Egyfelől a korábbi nyelvtörvény mellett más korábbi (és az új jogszabályhoz képest kedvezőbb) törvények is hatályukat veszítették időközben. Ilyen mindenekelőtt az 1992 végéig is hatályos csehszlovák föderatív alkotmányhoz kapcsolódó 144/1968. sz. alkotmánytörvény (sarkalatos, azaz négyötödös törvény), amely a nemzetiségek helyzetét állampárti ideológiával körítve és törvényekkel sohasem konkretizálva ugyan, mégis alkotmányos biztosítékokkal alátámasztva szabályozta. A szlovák függetlenség kikiáltásával hasonló sorsra jutott az 1991-ben ugyancsak föderatív alkotmánytörvényként elfogadott ún. Emberi jogok és szabadságjogok alapokmánya, amely individuális emberi jogi megközelítésben és későbbi törvényi konkretizálásra utalva ugyan, de szavatolta a kisebbséghez tartozó polgárok jogegyenlőségét.

Másfelől hatályban maradtak a szlovák alkotmány említett újabb, valamint a Büntető és Polgári perrendtartás régebbi keletű rendelkezései, amelyek, mint utaltunk rá, ütköznek az újabb nyelvtörvény betűjével és szellemével. Ebbe a sorba tartozik az a két törvény is, amelyek kisebbségi szempontból kedvező rendelkezései részben az Európa Tanács befolyásának köszönhetik megszületésüket (a kedvezőbb belpolitikai helyzet s egy józanabb kormánykoalíció mellett). Az egyik az anyakönyvezésről szóló, 154/1994. sz. törvény, amely – 1920 óta első ízben – lehetővé tette, hogy a szlovákiai magyar személynevek, továbbá a női családnevek eredeti, anyanyelvi formájukban anyakönyvezhetők és minden személyi és egyéb hivatalos iratban így használhatók, kivéve a szlovák köznyelvi kontextust, amelyben minden

női névhez sajátos -ová, á képző járul. A másik a 191/1994. sz. törvény a községek nemzetiségi nyelven történő megjelöléséről, amellyel a kisebbségeknek ugyancsak évtizedes kívánsága valósult meg: településeik anyanyelvi nevének törvényes használata a helységnévtáblákon. A törvényalkotás átgondolatlanságára jellemző mozzanat, hogy ennek a törvénynek a révén mégis hatályban maradt (legalábbis a névtáblák vonatkozásában) a 20%-os kisebbségi lakosságárány előírása, amelyet az újabb nyelvtörvény időközben eltörölt.

Az új nyelvtörvény sorsa még nem zárult le. Egyrészt elképzelhető egy alkotmánybírósági felülvizsgálati eljárás kezdeményezése (a köztársasági elnök vagy legalább 30 képviselő részéről), amelynek nyomán a jogszabály bizonyos szakaszait módosíthatják vagy megsemmisíthetik. Másrészt az előzményekből nyilvánvaló, hogy a pillanatnyi belpolitikai erőviszonyok tették lehetővé a törvény ilyen formában való előkészítését és megszavazását, tehát ezek változása (konkrétan a kormánykoalíció módosulása vagy felbomlása) a mindmáig figyelmen kívül hagyott bel- és külföldi bírálatok bizonyos fokú akceptálásához vezethet.

További változást idézhet elő a törvény értelmezésében és alkalmazásában a jogi környezet változása. Itt három aktus jöhet belátható időn belül számításba, igaz, mindhárom a szlovák törvényhozás hatáskörébe tartozik: 1. a regionális és kisebbségi nyelvek európai chartájának elfogadása és ratifikálása; 2. a már aláírt (és az Európa Tanács 1201-es ajánlását elfogadó) magyar-szlovák alapszerződés ratifikálása; 3. a kisebbségi nyelvek használatát szabályozó (s a mostani nyelvtörvény által kilátásba helyezett) szlovák törvény előkészítése és megalkotása. Alkotmányossági szempontból fontos mozzanat, hogy a szlovák alkotmány 11. szakaszában elismeri a nemzetközi gyakorlat általános alapelvét, miszerint az emberi jogok és szabadságjogok kérdéseiben a nemzetközi jog körébe sorolható elfogadott és ratifikált jogszabályok előnyt élveznek a hazai hatályúakkal szemben, amennyiben az említett jogok bővebb terjedelmét szavatolják. Ugyanakkor politikai realitás marad, hogy az újabb és a korábbinál korlátozóbb nyelvtörvény elfogadását a mai szlovák kormánykoalíció egyik tagja (a kulturális tárca is felügyelő SNS, azaz Szlovák Nemzeti Párt) erőltette. A mai koalíció változatlan összetételű fennállása alatt tehát legalábbis nehéz lesz olyan nemzetközi egyezményeket és szerződéseket ratifikálni, amelyek rendelkezései nyíltan ellentmondanak az újabb nyelvtörvényből következő jogkorlátozó intézkedéseknek.

A szlovák belpolitikában komoly feszültséget keltő jogszabály – az egyik tartózkodó ellenzéki kereszténydemokrata képviselő szavait idézve – megosztotta a szlovákokat és egyesítette a magyarokat. Nem a szlovák és a magyar, hanem a szlovák ellenzéki és kormánypárti

képviselők közt folyt a legélesebb szóváltás, és ez a megosztottság érvényesül a szlovák értelmiség körében is. A magyar kisebbség politikai képviseletének felelőssége és feladata, hogy a kialakult helyzetben igenis benne rejlő kapcsolat- és bizalomerősítési lehetőségeket megragadják, s ezáltal olyan együttműködést alakítsanak ki a szlovák közelet erre hajló, ma ellenzékben levő részével, amelynek alapjai 1989-92 között már megteremtődtek. Enélkül jámbor óhaj marad a megbékélés és kibontakozás. Ehhez persze túl kell lépni az üldözöttség bénító közérzetén, a sérelmek és a kiszolgáltatottság hangoztatásán. Első lépésként az újabb nyelvtörvény alapos, szakmailag európai színvonalú, tárgyilagos elemzése kínálkozik, amely a téma nemzetközi porondon való felvetésének elengedhetetlen feltétele.

270. *Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 15. novembra 1995. o štátnom jazyku Slovenskej republiky = Zbierka zákonov, 1995. 89. no. 1999-2002. p.*

Balla Kálmán

Kisebbségi jogok Románia alkotmányában

A jogi kérdés a kisebbségi problematika talán legfajsúlyosabb területe. Különösen azzá lett térségünkben, ahol a demokratikus átalakítás nélkülözhetetlen kelléke a jogrendszer gyökeres átépítése. Ennek során elemi erővel kerül felszínre a kérdés: vajon az elmúlt öt évben született jogszabályok (különösen az alaptörvények) megfelelnek-e a kisebbségek jogos igényeinek és a demokrácia követelményeinek.

A Magyar Kisebbség 1995. évi 2. számában – Takács Imre vitaindító tanulmányára reflektálva – Kukorelli István magyarországi alkotmányjogász, az 1991. évi román alkotmány elemzését végzi el a kisebbségi jogok érvényesülése szempontjából; Podhrádszky László ügyvéd, a román parlament képviselője áttekintést ad a romániai alkotmányozás genealógiájáról 1866-tól 1991-ig; Tóth Sándor, a Bolyai Egyetem nyugalmazott filozófiaprofesszora pedig az „egységes és oszthatatlan” állameszmény kritikáját nyújtja az olvasónak. E szövegeket szerencsésen egészíti ki Nagy Lajos 1944-ben már megjelent alkotmányjogi elemzése, valamint – a Dokumentumok rovatban – a gyulafehérvári határozatok és Románia 1923., 1938. és 1991. évi alkotmányának szövege.

Terjedelmi okokból a továbbiakban csak Kukorelli István és Tóth Sándor írását ismertetjük.

Kukorelli István előljáróban leszögezi, hogy az új kelet-európai demokráciák alkotmányai két forrásból táplálkoztak: az európai alkotmányozás eszmevilágából és a nemzeti fejlődés hagyományából. Az

1991. évi román alkotmány magán viseli a francia alkotmányozás eszmerendszerének hatását, viszont a sajátos hagyomány, „a szerzetlen... fejlődés, a megkésett nemzettéválás, ...a politikai kultúra alacsony volta...” torzulásokat okozott mind a szemléletben, mind a szövegezésben.

Kétségtelen: az 1991. évi alkotmány szakított a diktatúrával, „amit a párt vezető szerepe, az állami tulajdon és a redisztribúció, a hatalom egysége, a szovjet mintájú néptanácsi rendszer” jellemezett.

A kérdés az, hogy az új alkotmányozási rendszert terhelik-e, s ha igen, mi módon és mértékben a megelőző korszak ballasztjai. Nos, a hét címből és 152 paragrafusból álló alaptörvény nem törekszik a túlszabályozásra; két súlyponti tárgya: az alapvető polgári jogok (43 paragrafus) és a kormányzati rendszer (70 paragrafus), miközben aránytalanul kevés figyelmet szentel az önkormányzati rendszernek és a bíróságoknak. Továbbá: a bekezdések csupán egyharmada taglalja az alapjogokat, a többi lényegében az állami szervezettel foglalkozik.

Az Általános elvek alatt található a szuverenitás-elmélet klasszikus triászainak, a területnek, a népességnek és a főhatalomnak a definíciója. Az államterületnél, az állam jellegénél, az állampolgári jogoknál egyaránt vissza-visszatér az állam oszthatatlanságának fogalma, ami implicite kizár minden tényleges autonómiát, önkormányzatiságot.

A negyedik szakasz nem vesz tudomást a pozitív diszkriminációról, a hatodik szakasz pedig megfélemezik a kisebbségek kollektív jogairól. Általában is: az alaptörvény nyíltan vállalja a nemzetállami eszmét.

Hangsúlyosan szerepelnek a szövegben az individuális jogok, viszont alig esik szó a fő társadalmi szerveződési elveket garantáló jogokról, az egyesülési és a nemzetiségi szabadságról

Az alapjogok között a nemzetállam oszthatatlanságának elve ugyan csak rögzítésre kerül, mégpedig olyannyira, hogy a szöveg kimondja: azok a pártok vagy szervezetek, amelyek az állam integritása ellen lépnek fel, nem alkotmányosak (azaz nem tekinthetők legitimnek).

Az alaptörvény legterjedelmesebb része (3. cím) a közhatalom egészének a szabályozására vállalkozik. Az államelnök csak a parlament bizalmi szavazata után nevezheti ki a végrehajtó hatalmat; a kormánnyal szembeni bizalmatlansági indítványt már a képviselők és szenátorok egynegyede is kezdeményezheti.

A parlament hatásköre több fejezetben is túlsúlyosnak tűnik, (pl. az államfői jogok, az alkotmánybíróság hatásköre szempontjából). A népszuverenitás- „fetisizmusban” a francia hatás érhető tetten.

Az alkotmány egységes közigazgatásról rendelkezik. A szintén francia eredetű prefektusi rendszerben az önkormányzatok nem alkotnak önálló hatalmi ágat; szerepük az egységes és oszthatatlan állam akaratának megvalósításában merül ki.

Az alaptörvény szinte mostohagyerekként kezeli a bíróságokat. Nincs kifejtve pl. a védelemhez való jog, s nem szól a szöveg a bírói szervezet alapjairól sem. (NB: az anyanyelvhasználat jogának gyakorlása csak a büntető eljárásban ingyenes.)

Az alkotmánybíróság hatásköre erőtlen a parlamenttel szemben; lényegében egyszeri vétójoggal ruházzák fel a „jogállam koronáját.”

Az elemzés summázata: az alaptörvény centralisztikus államfelfogást tükröz, és benne az államhatalom megosztásának csupán egy kezdetleges formája szerepel. Az alkotmány egyértelműen kiáll a nemzetállami eszme mellett, s noha a szövegben előfordul az autonómia fogalma, ám egészének szellemisége érintetlen mind az állami, mind a szélesebb társadalmi autonómiák elvétől, s teljes egészében negligálja a nemzetiségi autonómia fogalmát.

Takács Imre vitaindító megállapításával egyetértve Tóth Sándor is kifejti: Románia alkotmányai mindenkor a francia mintát követték. A mintakövetők az 1793. évi köztársasági alaptörvényből merítettek az- zal, hogy a felségjogot a királyról a nép egészére ruházták át. Szentségként kezelik a „klasszikus féligazságot”, amely szerint az álla- mot az állampolgárok összessége alkotja, következésképp a szabadság- jogoknak mind forrása, mind alanya az egyes ember. A teljesebb igaz- ság: a társadalom nem az individuumok amorf tömege, hanem egy sajátosan tagolt, sokféle közösségből álló formáció. Az alkotmánynak így nem csak az individuumot kell – kellene – államalkotónak tekinte- nie, de a társadalom szerveződéseit, közösségeit is. Nem pusztán nem- zeti, etnikai kisebbségi jogokról van szó; a probléma ennél sokkal átfo- góbb: „... az etatizmus, a fenyegető állami túlhatalom problémája ez” (vö. Szeffő Gyula Valahol utat veszítettünk c. nevezetes művével – a szerk.).

Az állam „nemzeti” jelzője anakronizmus Kelet- és Közép- Európában, s az volt 200 évvel ezelőtt a mintaként tekintett Francia- országban is: az ország 83 megyéjéből csupán 15 volt tisztán francia; a 15 millióra becsült népesség 20%-a volt csak francia anyanyelvű.

Az „egységes és oszthatatlan” állameszme jegyében az állam – min- denre kiterjedő hálózata útján – maga alá gyűri a regionális vagy egyéb alapon szervezett közösségi autonómiákat. Történelmileg tekintve a dol- got, midőn az arisztokráciától való félelmükben a jakobinusok a közpon- tosított államformát választották, az ancien regime-nek a lényegét mentették át a polgári társadalomba.

Tóth Sándor úgy látja, hogy az 1868. évi magyarországi nemzetisé- gi törvény szintén „fából vaskarika”, minthogy benne az egységes és oszthatatlan politikai nemzet fogalma voltaképpen különböző nyelvű és kultúrájú nemzeteket kényszerít egybe. „(Az elv) inkoherenciája kriti- ka után kiált... Amelyet egy olyan valóság kényszerített ki, amilyen a franciákat egyáltalán nem zavarta.” A megoldást a decentralizáció, a

föderalizmus, az autonómiák kiépítése adhatta volna térségünkben. S itt szerzőnk nemcsak az ausztromarxistákra, Otto Bauerre, Karl Rennerre és a polgári radikális Jászi Oszkára hivatkozik, de konstruktív példaként Ferenc Ferdinánd Dunai Monarchia koncepciójára is.

Ami pedig az „egységes és oszthatatlan” formula „nemzeti” jelzőjét illeti, annak pusztán manipulatív szerepe van, elkendőzendő az antidemokratikus erőközpontként működő elnyomó állam hatalmi törekvéseit – fejezi be gondolatmenetét Tóth Sándor.

Kukorelli István: Románia alkotmányáról. = Magyar Kisebbség, ú.s. l. évf. 1995. 2. sz. 3-7. p.

Tóth Sándor: A francia típusú polgári alkotmányok retrográd alapjairól. = u. ott, 19-29. p.

Cholnoky Győző

A nemzetiségi kérdésről

Christoph Pan, az Európai Népcsoportok Föderális Uniójának elnöke, dél-tiroli egyetemi tanár abból indul ki, hogy a múlt században a normává vált nemzetállam felfogása ma is, még az 1989-es változások után is uralkodó. Pedig Európában mintegy 70 nyelv és etnikum van 36 államban, amelyek közül 31 nemzetállamnak tekinti magát. Öt van, amely soknemzetiségű, de közülük csak Belgium és Svájc állt ellen a nemzetállami gondolatnak.

A nemzetállamok létrejötte nem tudta megakadályozni azt, hogy csupán Anglia, Spanyolország és Norvégia az az állam, amelynek névadó nemzetei közül senki sem él más államban. Portugália az egyetlen állam, amelyben nincsenek nemzetiségek, a többiben vannak.

Európa népeinek mintegy fele tudott nemzetállamot alapítani, átlagosan 4 millió feletti lélekszámmal, de vannak kivételek is (litvánok, lettek stb.) Végül van egy 7,3 milliós etnikum, amelynek nincs saját állama, a katalán. A kb. 750 millió európai lakosból 650 saját államában él, 100 millió pedig kisebbségben. Csak 31 nyelv számít nemzeti, vagyis államnyelvnek. Viszont minden nemzetállamban átlag 5 nemzetiség él.

A nemzetiségek nem élvezhetik az ötven éve megszabott általános emberi jogokat, hiszen a demokrácia a többségi elven alapszik, s ebből az következik, hogy a nemzeti kisebbségek ebből kimaradnak. Ahogy abból is, ami a többség számára természetes, hogy saját nyelven szólhat, elvégre ez is emberi jog. Ez a diszkriminálás tilalmával is szembenáll.

Az egyetlen megoldás csak az egész rendszer alapvető korrekciója. Ha ez nem történik meg, akkor sokféle alakulhatnak ki olyan konfliktusok, mint a volt Jugoszlávia területén. Négy év óta folynak tárgyalások, de még mindig nem jött létre kötelező megoldás. Az eddig elfogadott előírások csak az amúgy is már meglévő rendszabályokat rögzítik. Van pl. új rendelkezés arról, hogy a kisebbségek tagjai a magánéletben használhatják saját nyelvüket, de azt az emberi jogok kapcsán már 50 éve kimondták. Van visszalépés is, 1984-ben kimondták, hogy a kisebbségek tagjai saját nyelvük szerint használhatják neveiket és utóneveiket, de rögtön azt is hozzátették, hogy a többség ezt saját fonetikai átírásában teheti kötelezővé.

Az emberi alapjogok közé tartozik, hogy konfliktusok megoldásában mindkét fél részt vehessen, de a kisebbségek ebből is kimaradnak, hiszen a kormányok egyoldalúan döntenek. Néhány állam ellenállása lehetlenné teszi konszenzus elérését. A vezető nyugat-európai nagyhatalmak saját érdekeiktől vezetettve állnak ellen a megoldásnak, de ezzel akadályozzák a közép- és kelet-európai ügyek megnyugtató rendezését.

Az utóbbi évek megmutatták, hogy az államközösség Európában nem tudja szavatolni az alapjogok betartását, büntetni megsértésüket, de lehet, hogy nem is akarja. Erőszakkal megszállt területek mindmáig megszállás alatt maradnak. A konfliktusok fegyveres kitérője után nagyobb engedményekre hajlandók, pedig kisebbségek el is lehetett volna kerülni az összecsapásokat. Az erőszak destabilizáló szerepe csak hátrányára van az új Európának.

Az Európai Népcsoportok Föderális Uniója 1994-ben már át is dolgozta a nemzeti kisebbségekre vonatkozó tervezetét. A benne javasolt előírások nagy többsége egyes államok kétoldalú szerződéseiben már megtalálható, de összeurópai hatályosság nélkül. Mintegy 60 ilyen dokumentum létezik.

A megoldás csak az lehet, hogy a kormányok partnerként fogadják el a nemzetiségeket. A nemzeti öntudat nem más, mint az egyén azonosulása nemzete nyelvével és kultúrájával. A meglévő 70 nyelv mellett ezt értékmentes orientációs eszköznek kellene elfogadni. El kell utasítani persze ennek kétoldalú elfajulását, mind a nacionalizmust, mind a nemzeti nihilizmust. Meg kellene kísérelni elérni valamiféle legnagyobb közös osztót, amelyben legalábbis bizonyos számú állam meg tudna állapodni, nyitva hagyva a lehetőséget, hogy ehhez később mások is csatlakozzanak. Az európai béke és stabilitás magtartása megérné ezt a kísérletet.

Mellékletben a szerző közöl egy kimutatást a nemzeti kisebbségek arányáról államonként. Portugáliában nincs kisebbség. 10% alatt van a kisebbségek aránya a következő államokban: Albánia, Dánia, Németország, Finnország, Franciaország, Görögország, Nagybritannia,

Írország, Olaszország, Norvégia, Ausztria, Lengyelország, Svédország, Csehország, Magyarország. 10-20% közt: Bulgária, Litvánia, Hollandia, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Törökország. 20-30%: Horvátország, Spanyolország, Ukrajna, Belorusszia. 30-40% : Észtország, Jugoszlávia (Szerbia és Montenegro), Macedónia, Moldávia. 40-50%: Lettország. Soknemzetiségű államok: Belgium, Bosznia-Hercegovina, Oroszország, Svájc. Egy másik kimutatás abszolút számokban és százalékosan mutatja meg az egyes államok többségi és kisebbségi arányait. Lettországban a lettek csak 52,5 %-ot tesznek ki, de Moldáviában és Macedóniában is csak 64% fölött van az államalkotó nemzet aránya. Oroszországban ez az arány 82%.

Pan, Christoph: Darlegung zur Nationalitätenfrage. = Europa Ethnica, 52. Jg. 1995. 2-3 no. 81-88. p.

Niederhauser Emil

Nemzeti és etnikai kisebbségek története A magyar kisebbség helyzete Csehszlovákiában 1945 és 1989 között

Popély Gyula és Jozef Jablonický párhuzamos írása közel fél évszázadot fog át, de a téma jellegéből adódóan részletesen mindkét szerző az 1945-től kezdődő rendezést vizsgálja, kellő figyelmet szentelve a drámai eseményeknek.

Aszlovák szerző idézi az 1944 augusztusi szlovák felkelés felhívását, mely szerint az „áruló kormány magyar és német csapatok bevonásával igyekezett megbüntetni a szlovák népet azért, mert a szlovák katonák elutasították, hogy a testvéri orosz nép és szövetségesei ellen harcoljanak”. Jablonický is megállapítja, hogy ez részigazság, hisz Horthy nem küldte csapatait a felkelők ellen. Mindenesetre a háború utáni viszonyok kialakítását a győztes és legyőzött megkülönböztetésére építették.

Popély szerint a kassai kormányprogram lényegét tekintve tisztán cseh és szlovák államot irányzott elő, amihez meg kellett szabadulni mind a német, mind a magyar kisebbségtől. A németek vonatkozásában a potsdami nagyhatalmi döntés felhatalmazást adott, ám a magyarokra ezt a nagyhatalmak nem akarták kiterjeszteni. Közben az 1938 után a felső-magyarországi területre áttelepült 30 ezer magyart a csehszlovák állam minden további nélkül kiutasította. Ezzel nyitányát vette a

szlovákiai magyar kisebbség általános jogfosztása. A magyaroktól való megszabadulásra három lehetőség jött számításba, úm. a kiűzés, a cseh vidékekre történő kényszertelepítés és a reszlovakizálás. A kialakított lakosságcsere keretében 70 ezer embernek kellett megválnia megszokott lakhelyétől, s hozzájuk csatlakozott még mintegy öt ezer értelmiségi az üldöztetéstől való félelmében. További ötven ezer magyart cseh vidékre vittek. A Národná obroda, a Szlovák Nemzeti Tanács orgánuma ezt írta 1946 novemberében: „Jogunk van ahhoz, hogy a magyarokat aszszimiláljuk s nemzetállamot hozzunk létre. A magyarokat az egész ország területén szét kell szórunk”.

Morálisan a reszlovakizálási kampány volt a legnehezebben elviselhető. Beneš elnök már 1945-ben megvonta a magyaroktól az állampolgársági jogokat. Gyakorlatilag bármely pillanatban elérhetett valakit a kitelepítés vagy kényszermunkára történő elhurcolás. Jablonický is említi olyan konkrét tény, hogy 1945 áprilisában az akkori honvédelmi miniszter, Ludvík Slovoda (aki 1968-ban államelnök lett) kidolgozta a magya-roknak Kassáról történő teljes körű kilakoltatását. Beneš pedig 1945. május 9-én Pozsonyban mondta: „Népünk nem tud többé a németekkel és magyarokkal egy országban élni”. J Lettrich, a Demokrata Párt képviselője pedig így foglalta össze törekvésüket: „A németek és a ma-gyarok menjenek oda, ahová a szívük kívánja.” Magyarok nem léphettek be politikai pártba.

A prágai kormány 1945. szeptemberi döntése értelmében a nemzetiségi tannyelvű iskolák nem kezdhették meg működésüket. 1946. elején J. Masaryk külügyminiszter leszögezte, hogy az „az állam nem ismer el semmilyen nemzetiségi jogot, s így azon magyaroknak a gyermekei, akik az országban maradnak szlovák iskolába kell hogy járjanak”.

A reszlovakizálás Popély szerint alapjában hamis premisszából indult ki, mikor a következő program megvalósítására vállalkozott: „Reszlovakizálás fogalma alatt azt kell érteni, hogy a szlovák nemzet mindazt vissza köteles szerezni, ami eredetileg hozzá tartozott, de időközben kemény harcok közepette elveszett számára.” Minden szlovákiai magyarnak „önkéntes” nyilatkozatot kellett tennie nemzeti hovatartozásáról. Az abszurd méretű nyomás hatására több mint 400 ezer magyar nyújtott be reszlovakizálási kérelmet, melyek felét 1947-ig jóváhagyták a hivatalos szervek, s erről írásos bizonyítványt is kiállítottak. Jablonický utal a Szlovák Kommunista Párt 1950-ben készült összegzésére, mely szerint 135 ezer 317 reszlovakizálási kérelem született (összesen 410 820 személyre), s a jóváhagyás végül közel 363 ezer embert érintett. Ugyanakkor nagyszámú településnek adtak vado-natúj szlovák nevet, például Bős község neve Gabčíkovo lett (az ellenállás mártírjaként elhunyt Jozef Gabčík ejtőernyősről). A szlovákiai magyarság teljes felszámolására irányuló szándék a későbbiekben az

európai helyzet megváltozása következtében mégsem valósult meg.

1947-ben ugyanis a Szovjetunió és korábbi nyugati szövetségesei közt a hidegháború olyan mértéket ért el, hogy Sztálin a meghódított országok mielőbbi teljes bolsevizálását akarta megvalósítani. Ebbe a képbe azonban nem fért bele semmiféle destabilizáló körülmény. Ennek ellenére az 1848 májusi parlamenti választásokon a nem reszlovakizált magyarok nem vehettek részt. Végre 1948 őszén rendezték a magyar nemzetiség helyzetét. A magyarok ekkortól kapták vissza állampolgári és politikai jogukat, jóllehet az éppen az 1948-ban elfogadott kommunista alkotmány bevezetője szinte a kassai kormányprogramot idézve állapítja meg: „Államunk olyan nemzetállammá fejlődik, amely megszabadul az ellenséges elemektől”. 1948 szeptemberében nyíltak meg a magyar iskolák, s egyidejűleg a kitelepítések is abbamaradtak. 1949 májusától a csehországi kényszermunkára elhurcoltak szintén hazatérhettek szlovákiai otthonaikba.

1949. április 16-án aláírták a magyar-csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést, amely a tipikus „testvéri” kapcsolatok megteremtését irányozta elő, természetesen a szovjet fennhatóság alatt.

Az 1950. március 1-én tartott első háború utáni népszámláláskor 367 733 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A későbbi népszámlálások alapján lehet csak igazán tudni, mennyire a reális szint alatti ez a szám.

Jablonický felteszi a kérdést, vajon a magyar történelemben oly jelentős 56-os események milyen visszhangra találtak a szlovákiai magyarok körében? A korabeli szlovák pártértékelések szerint a magyar nemzetiségű állampolgárok „túlnyomó része” a párt irányvonalához hű maradt, ám Jablonický szerint „a valóságban ez egészen másként festett” (de nem részletezi e másságot, sajnós).

Az 1969-es „prágai tavasz” idején a csehszlovákiai magyarok az antitotalitáriánus megújulás hívei voltak. Popély idézi a Csemadok 1968 márciusában elfogadott programját, amely bizonyos önrendelkezési jogokat követelt a megújulás keretében. Szlovák oldalról ekkor felhangzott a revansizmus vádja, s a korábbi kitelepítési kormánybiztos, Daniel Okáli pedig leszögezte, hogy a kassai kormányprogram változatlanul érvényben van, a magyarok eltávolítását bármikor folytatni lehet. A szovjet tankok letiporták a megújulást, s az ősz folyamán elfogadott, bizonyos vonatkozásban új elemeket hozó alkotmány is csak általánosságban tér ki arra, hogy a „Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös állama a cseheknek és szlovákoknak, valamint a köztársaság területén élő nemzetiségeknek”, ám a nemzetiségek semmilyen kollektív jogokat nem kaptak.

A következő évtizedek alatt a keményvonalas politikai vezetés a ma-

gyarokkal szemben is kimutatta foga fehéjét: 1977-78-ban olyan oktatási program készült, amelynek következtében pár éven belül megszüntethették volna minden szinten a magyar tannyelvű iskoláztatást. Ennek a veszélynek hatására 1978 áprilisában a magyar kisebbség jogvédő bizottság létrehozására szánta el magát. E bizottság az év májusában készítette el A magyar iskolák megszüntetése Szlovákiában című anyagát. Az eredetileg az oktatási veszélyre való reagálás szándékával létrehozott bizottság a következő évtizedben még további 58 illegális dokumentumot produkált, és juttatott ki az országból. A bizottság megtalálta a kapcsolatot a „Charta77”-csoporthoz is. Az államhatalom természetesen minden eszközt bevetett a házkutatástól az elbocsátásokon keresztül a letartóztatásig. E sorsra jutott Duray Miklós is, akiért J. Jablonický 1984. június 28-án levelet intézett a szlovák kormány fejéhez. Ismerősei csodálkozó kérdésére pedig olyan magyarázatot adott e meglepő lépésére, hogy nem lehet örökké a hajdani elmagyarosításra hivatkozva elutasítani a magyarok jogos követeléseit. Jablonický szerint a múlt feldolgozása vezethet el a jelen és jövő helyes irányainak meghatározásához.

1989 novemberében végre összeomlott az a rendszer, amely elveszített minden támogatást. Az emberekben hatalmas remények ébredtek, hogy miután közös erővel sikerült lerombolni a diktatúra erődítményeit, valódi demokratikus átalakulás veheti kezdetét, amely egyben a népek és nemzetek-nemzetiségek közt is tényleges emberi kapcsolatokhoz vezethet el.

Popély Gyula: Die ungarische Minderheit in der Tschechoslowakei von 1945. bis 1989.

Jablonický, Jozef: Die Tschechoslowakei und die ungarische Minderheit von 1945 bis 1989. = Im historischen Würgegriff...

Baden-Baden, 1984. 61-66. und 67-73. p.

Sonnevend Péter

A magyar - (cseh)szlovák kapcsolatok a két világháború közti időszakban szlovák és magyar szemszögből

Juraj Fabian és Molnár Imre tanulmányának ismertetését a címeznél kell kezdeni: Fabian az 1918-1945 közti magyar-szlovák, míg Molnár a csehszlovák-magyar kapcsolatok tárgyalását ígéri.

Fabian publikációja 11 könyvoldalt tesz ki, s ebből közel öt oldal a Trianon előtti fél évszázadról szól (a szlovákság céljai, „nagy magyar” álmok, Jászi törekvései stb.), amelyben magyarországi nemzetiségek

léte a szerzőt helótasorsra emlékezteti. Ehhez viszonyítva a cseh-szlovákiai nemzetiségi létkörülmények olyannyira kedvezőek voltak, hogy hozzájuk fogható csak évtizeddel később irányzott elő az EBEE a koppenhágai dokumentumban. E haladó csehszlovák rendszer ellen áskálódott a magyar vezetés, miközben Fabian szerint a magyar politikai törekvéseknek szemernyi köze sem volt a határon túli magyarok érdekeinek valós védelméhez. Szerinte a Horthy-rezsim agresszív magatartása váltotta ki a kisantant védelmi célzatú összefogását. Mindközben Masaryk elnök és M. Hodža, a „nagy szlovák államférfi” a közép-európai népek minél szélesebb körű összefogását igyekezett elősegíteni. Hodža összhangot szeretett volna teremteni a politikai síkon kibontakozó kooperáció és gazdasági érdekek érvényesítése közt, általánosságban pedig a kívánatos együttműködést „civilizációs” kérdésnek tekintette, ezért különösen meghatározó szerepet szánt a vezető értelmiségek egymásra találásának.

E nemes szándékokat söpörte el a bécsi diktátum, Ribbentrop és Ciano közös műve, melynek következtében 10 ezer km² területen 850 ezer cseh és szlovák került magyar uralom alá. Az a döntés a magyarokat csak időlegesen elégítette ki: ennek bizonyítására Fabian idézi Kozma Miklósnak Horthyhoz írott bizalmas feljegyzését a kívánatos hosszú távú határvonalról, melynek a Kárpátokat kell követnie. A magyar vezetés folyton intrikált a szlovákok ellen Hitlernél, igaz, Tiso sem maradt adósa (beárulva a magyarokat a nyugati kapcsolatok miatt, továbbá a zsidók iránti „felettebb enyhe” bánásmód okán). A magyarok nyilvános propaganda manővereik keretében különösen élesen támadták Beneš és londoni emigráns kormányát, benne látva a cseh-szlovák kontinuitás zálogát, s ezzel a magyar érdekek fő veszélyeztetőjét a másik táborban.

Szlovákiában 1944 nyarára az ellenzék a demokrácia védelmében fegyveres harcot vállalt a náci Németország és belső szálláscsinálói ellen. A fegyveres felkelés augusztusban kezdődött, s hamarosan kiterjedt Szlovákia területének egyharmadára. A felkelés déli határai október közepéig relatíve biztonságban voltak, minthogy Horthy nem kívánt támadni (sőt, Moszkvába indított parlamentereit, így Faragho tábornokot is a felkelés területéről tudta kijuttatni), ám az október 15-i békeproklamáció bukását követően a nyilas uralom a szlovák felkelést is végveszélybe sodorta. Ugyanis ekkor indult meg a német offenzíva magyar területről.

1943-1944-ben a magyar politikai vezetés megpróbált Nyugat felé tájékozódni, ám azon próbálkozásai, hogy a „nagy magyar” érdekeket elfogadtassa, irreálisnak bizonyultak. A szerző idézi A. Dulles akkori feljegyzését, aki szerint: „ha a magyarok azt hiszik, hogy ilyen eszmék a tárgyalások alapjául szolgálhatnak, akkor még nagyon sokat kell ta-

nulniuk". Fabian utal ugyanakkor Kádár Gyula magyar vezérkari ezredes és Čatlóš szlovák hadügyminiszter 1944 eleji tapogatózó kapcsolatfelvételére, melynek végső célja a németektől való mielőbbi eltávolodás lehetett volna, ám mielőtt a tettekre sor kerülhetett volna, a németek megszállták Magyarországot, s Kádár ezredest elhurcolta a Gestapo.

Molnár is összefoglalja a Trianonhoz vezető magyar utat, megállapítva, hogy Jásziék kétségbeesett manőverei 1919 elején már nem seghettek, így hiába ígért a magyar parlament 1919. március 12-i ülésén autonómiát „Tótországnak”. Ennek előtte ősszel Jászi kétszer is tárgyalt Hodzával, kérve az etnikai határok figyelembe vételét a demarkációs vonal meghatározásakor. Végső soron a prágai vezetés seperte le Hodža bizonyos mértékű hajlandóságát az asztalról, mint ahogy nem járt eredménnyel Supka Géza prágai közvetítése, illetve Jan C. Smuts, dél-afrikai miniszterelnök ilyen célzatú próbálkozása sem.

A cseh politikai elitnek sikerült a századfordulótól kezdve eredményes propagandát folytatnia a fennálló rend ellen, úgy mutatva be a monarchia valóságát a nyugati szimpatizánsok körében, hogy míg az osztrákok a cseheket, addig a magyarok a szlovákokat nyomják el. E bűnöket tetézte, hogy a monarchiát tették egyértelműen és kizárólagosan felelőssé a németekkel együtt viselt világháborúért. A cseh propaganda hátsó és nem is hátsó céljai a cseh impérium kiépítésének megalapozására irányultak, ők kívánták minél délebbre, a magyar etnikumba hasítva megállapítani a határokat, aminek káros és nehezen elhárítható hatásai mai napig érvényesülnek a szlovák-magyar kapcsolatokban.

Ugyanakkor a csehszlovák vezetés kétségtelenül nagyvonalúbban és ügyesebben kezelte a kisebbségi kérdést, mint akármelyik más kelet-közép-európai állam. Ezzel együtt még 1936-ban is volt 84 olyan magyar többségű falu Szlovákiában, ahol nem működött magyar iskola. Ekkoriban az egész Felvidéken öt magyar középiskola létezett, ugyanakkor felsőfokú képzést a magyar anyanyelvűeknek nem biztosítottak. S nem ismerték el a magyarországi diplomát sem Csehszlovákiában.

A cseh elit hosszú időn keresztül általában tagadta a szlovák nemzet önálló létezését, még Masaryk elnök is odanyilatkozott 1921-ben (!), hogy „szlovák nemzet nem létezik, azt csak a magyar propaganda találta ki”. A csehek sem a pittsburghi szerződést, sem a szlovákok 1918-as túrócszentmártoni kiáltványának sorsukra vonatkozó szándékát nem teljesítették, nem jöhetett létre szlovák politikai autonómia államjogi szinten a csehszlovák államban. Ez is hozzájárult a nemzeti-nemzetiségi feszültségek ébrenmaradásához, a csehszlovák állam belső instabilitásához.

A húszas-harmincas években volt néhány erőtlen próbálkozás a magyar-csehszlovák határvonal szerény mértékű kiigazítására, ám ezek egytől-egyig eredménytelenek maradtak. Az 1938-as bécsi döntőbíráskodás előtt Hitler felkínálta egész Szlovákiát Horthynak, ő azonban azal utasította ezt vissza, hogy kizárólag magyarlakta területekre tart igényt. Az sem közismert, hogy a szlovák felkelés idején a Führer a magyar haderőre számított, ám Lakatos miniszterelnök – Horthy egyetértésével – kitért ez elől. Ahogy Fabian is megállapította, október közepéig a felkelés léte ennek is köszönhető.

A két világháború közti Csehszlovákia biztosított számos jogot az ottani magyar kisebbségnek, miközben a magyarországi szlovákok számára mi sem változott Trianon után, sőt a határok okán elvesztették az eleven kapcsolatokat a felsőmagyarországi, most már külföldi tömbbel. A régió kis nemzetei, a keleti német expanzió közös áldozatai lettek, nem találván meg egymáshoz az utat. Ugyanakkor a mai történetírás egyre inkább képes felismerni, hogy a népek önrendelkezési jogainak tényleges figyelembe vétele nélkül kialakított trianoni határok nem elhanyagolható módon járultak hozzá az újabb világháború kibombolásának megalapozásához, s így közvetve tagadhatatlan felelősség terheli e határok létrehozóit is.

Fabian, Juraj: Die ungarisch-slowakischen Beziehungen zwischen 1918 und 1945.

Molnár Imre: Die tschechoslowakisch-ungarischen Beziehungen zwischen den beiden Weltkriegen. = Im historischen Würgegriff. Baden-Baden, 1994. 31-41; 43-47. p.

Sonnevend Péter

A szlovákság helyzete a monarchia felbomlásáig: pro és kontra

Szarka László (MTA Történettudományi Intézet) és Dušan Kováč (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete) egymás mellé helyezett tanulmányai nagyjából ugyanarról szólnak: milyen volt a szlovákság sorsa a magyar uralom alatt.

Az 1918. május 24-én megtartott titkos turócszentmártoni tanácskozáson Andrej Hlinka, a szlovák katolikusok képviselője, így foglalt állást: „...mi a csehszlovák orientáció hívei vagyunk. A magyarokkal az ezeréves házasság nem sikerült. El kell válnunk egymástól”. Kováč arról értekezik, hogy miért, miként sikerült félre a „házasság” a magyarokkal. A történelmi visszatekintés alapján azt állítja, hogy a

soknemzetiségű magyar állam a XIX. századig mindenkinek „házat-hazát” jelentett. Azaz ekkor, a XIX. században alakult át a soknemzetiségű Magyarország „magyar” állammá, bár addig is voltak a nemesség körében olyan elméletek, melyek a „natio hungaricá”-ból a „hungaricá”-t hangsúlyozták, s a szlovákokat igyekeztek lejáratni, például azzal, hogy Szvatopluk egy fehér lóért adta volna el népét és hazáját. E kezdetek után a XIX. század elején erősödik fel az a törekvés, hogy az országon belül a magyarság kivételes helyzetbe jusson. Elsőként a magyar nyelvnek a latin, illetve a német nyelv helyére való tétele jelezte az új törekvést. A század első harmadában a magyarok olyan politikai célokat tűztek maguk elé, hogy megvalósítsák Magyarországnak kizárólagosan magyar jellegét. Márpedig ezzel a régi Magyarország eltűnését készítették elő. E szándékokkal szembeszegülve a szlovákok a század első felében autonómia-követeléssel álltak elő (saját parlament, saját törvénykezés). Kifejlett formában e nézetrendszert hozta a magyar országgyűlés tudtára Ludovít Štúr 1848 májusában. A magyar vezetőknek, élükön Kossuthal, túl sok volt a forradalmi követelésből. Štúr, Hurban és Hodža ellen ezért letartóztatási parancsot adtak ki. Kováč számára Kossuth föderációs terve is hibás premisszán, a magyar határok változtathatatlanságán alapult, s ráadásul el is késett.

Kováč szerint a „szlovákok Bécsben is csalódtak”, azaz Ferenc József a magyarok leverése után már nem érzett késztetést arra, hogy a szlovákság jogairól gondoskodjék. „Ameddig a magyarok ellen szövetségesre volt szüksége, addig azonban üres ígéreteket tett”. A magyar ügy bukása után a bécsi irányítás mégis lehetővé tette, hogy létrejöjjön a szlovák anyanyelvű iskolarendszer és a Matica slovenská. 1861-ben S. M. Daxner a Szlovákok memoranduma című felterjesztésében így fogalmazott: „Mi, szlovákok oly mértékben ismerjük el a magyar államot, amilyen mértékben mi benne elismerésre találunk”. Ezt Kováč szerint úgy kell értelmezni, hogy akkor a szlovákság kulturális és területi autonómiára tartott igényt Magyarország keretein belül, s ez a politika 1914-ig tartott. 1914-1918 közt ment végbe az áttérés a daxneri állásponttól a Hlinka-féle.

A kettős monarchia magyar része nem adott lehetőséget a szlovák nemzeti létre; az iskolák, a Matica mind be lettek tiltva. A magyar vezetés a liberális béccsel ellentétben folyton centralizált. Az erőszakos asszimiláció nem csupán a szlovákokat sújtotta, hisz ennek esett áldozatul, Kováč szerint két millió német is. E magyarosítás a századfordulón érte el tetőpontját, hogy azután az 1907-es Lex Apponyi-ba torkolljon, mely egyfajta új analfabetizmust okozott az anyanyelvet veszítő szlovákság körében. A katolikus egyház magyar nyelvű hitoktatása pedig vallási analfabetizmushoz vezetett.

Szarka a fél évszázados dualista monarchia időszakára koncentrál.

1918-ban szerinte a soknemzetiségű Magyarország északi részében szlovák régió létezett, ahol 16 megyében éltek úgy szlovákok, hogy az összes magyarországi szlovák 80%-a itt lakott, miközben e 16 megyében a lakosságnak mintegy negyedét tették ki a magyarok és a németek. A fennmaradó 20% szlovák a XVIII. századi telepítést követve Pest körül, a Nagy-Alföldön, valamint a Bácskában és Bánatban volt található. 1880-1910 között a népszámlálások szerint az ország lakossága (kerekítve) 14-ről 18 millióra növekedett. E soknemzetiségű lakosságot a magyar politikai vezetés az „egységes magyar politikai nemzet” meghatározásban foglalta össze, s a századforduló körül különösen arra törekedett, hogy nyelvileg minél nagyobb mértékben asszimilálja. Ezzel szemben a nemzetiségek saját szervezetei az autonómia programját fogalmazták meg. A szlovákok által lakott északi megyék lakosságát különös erővel vonzotta a főváros körül dinamikus fejlődő ipari övezet ahová tíz- és százvezrek települtek át.

A városba kerülés egyben a (természetes) asszimilációt is jelentette. A szlovák nemzeti mozgalom így elsősorban a paraszti rétegekben talált bázisra. A század elején a magyar politikai vezetés a „pánszlávizmus”, azaz a szlovák nemzeti mozgalom gyengítése végett külön gazdaságfejlesztő programokat dolgozott ki, amelyekbe egyaránt beletartozott az ipar- és vasútfejlesztés, de a nemzetiségi részvétel megnehezítésével. A vidéki ipartelepítés egyben azt is jelentette, hogy oda több magyar vezető és munkás költözött át, így a magyar nemzetiségűek számának növekedése épp a nemzetiségi területeken volt a legerőteljesebb (itt harminc év alatt 122%, ellentétben az országos 15%-kal). Az asszimiláció kimutathatóan a városokra korlátozódott. A földművesek körében a kétnyelvűség e harminc évben a 10%-os szintről nem egészen 5%-kal növekedett, míg városokban 27-ről 49%-ra (az egész szlovákságra kivetítve ez az érték 20%, a németeknél viszont 40%).

1870-ben megszüntették a három szlovák tannyelvű gimnáziumot, s a következő évtizedben a szlovák általános iskolai oktatás is drámaian visszaesett. 1913-1914-re csak az elemi iskolák egyötöde maradt meg szlovák tannyelvűnek. Ennek következtében a századfordulón már alig volt értelmiségi utánpótlása a szlovákságnak: a szlovák régióban a négyötödös lakossági többségen belül az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott 140 ezer emberből mindössze 13,7% volt szlovák anyanyelvű (az államigazgatásban csupán 3,2%, a bíróságokon 5,4%, az oktatásban 4,9%).

Fél évszázad alatt a magyar nyelvi asszimiláció összesen két millió embert érintett: 700 ezer zsidót, 600 ezer németet és mintegy 400 ezer szlovákot. Az asszimiláció városi méreteit jól jellemzi, hogy olyan városban is, mint a nem iparosodó Kőrmöcbánya, a magyarok száma a korábbi háromszorosára nőtt, míg a németeké 60, a szlovákoké pedig

30%-kal csökkent. 15 megyében a szlovákok összlétszáma harminc év alatt 2,1%-kal, de ezen belül a városokban 16,5%-kal esett vissza. Ezen adatok ugyanakkor nem igazolják azt az állítást, hogy ekkor már az „egységes magyar nemzetállam” megvalósítására került volna sor. A szlovákság száma stagnált, de az akkori szlovák vezetők nem ebben láttak igazi veszélyt. Elsődleges veszélyként azt fogalmazták meg, hogy megszűnik a kompakt szlovák régió a Felvidéken. Ez valóban célja volt a magyar vezetésnek is, lett légyen szó a főispánokról vagy a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület tényleges szándékairól. Ezek valóban tenni akartak az általuk veszélyesnek minősített pánszláv zóna fennmaradása ellen. Természetesen, a szlovák nemzeti mozgalom ennek minden lehetséges eszközzel ellenállt, nehezítette azonban dolgát, hogy nem volt szellemi központja (Turócszentmárton annyira nem felelt meg e célra, hogy a szlovák politikai vezetők más nemzetiségi elitekkel együtt a magyar fővárost szemelték ki e célra a század elején).

A magyarországi fejlődésnek a kiegyezéstől alapvetően megoldatlan problémája volt a nemzetiségi politika. Az 1968-as nemzetiségi törvény disztributív szemlélete a politikai gyakorlatban hamarosan restriktív és diszkriminatív tendenciává változott. Ezzel együtt végső soron az állapítható meg, hogy e fél évszázadban a régióért folytatott „küzdelem” egyik szembenálló erő céljának teljesülését sem hozta meg, sem a kiadványokban már felbukkanó „Slovensko”-ét, sem pedig a magyarrá alakítandó Felvidékét. 1918 végén pedig már nem volt elég az öngazgatást kínálni a föderatívva átalakítandó államban: a fejlődés a (kisebb) nemzetállamok létrejöttéhez vezetett.

Szarka László: Die slowakische nationale Entwicklung und die ungarische Regierungspolitik 1867-1918. + Kováč, Dušan: Die Slowakie als Teil von Ungarn. = Im historischen Würgegriff. Die Geziehungen zwischen Ungarn und der Slowakei in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. Baden-Baden, 1994. 13-20. und 21-29. p.

Sonnevend Péter

Közigazgatási változások Szlovákiában egykor és ma

A szlovák állam új területfelosztási terveit belföldön és külföldön egyaránt kitüntetett figyelem kíséri. A változások minden bizonnyal új életkereteket adnak a szlovákiai magyar kisebbségnek, s általában is – a geográfus szerző szavaival – „...a kormány és a parlament ezzel kapcsolatos döntése a nemzetközi közvélemény előtt látványosan fogja

tükrözni a demokrácia és a nacionalizmus szlovákiai párharcának állapotát, jelenlegi eredményét”.

A történelmi Magyarország megyerendszerének kialakítása már a 10. század végén megindult, s a 11. század végére felső-magyarországi várak köré szerveződött. (Ekkor Pozsony, Komárom és Esztergom megye túlnyomóan magyar, Sasvár, Trencsén és Ung zömmel szláv, a többi kevert lakosságú volt.)

A 13. század végétől a megyék határa viszonylag stabilnak mutatkozott Felső-Magyarországon egészen 1922-ig. Csupán két ízben került sor a magyar közigazgatás – rövid életű – átszervezésére: először II. József osztotta fel három kerületre az országrészt (nyitrai, besztercebányai, kassai); a második átalakításra pedig a Bach-korszakban került sor. Ekkor már nem érték be a megyék összevonásával, de több esetben határaikat is megváltoztatták: Nyitra megyét kettéosztották, Árvát Turóchoz, Tornát Abaújhoz, Esztergomot pedig Komáromhoz csatolták.

A kiegyezést követő gazdasági fellendülés tette világossá, hogy „a korábbi zúrzavaros feudális közigazgatás” akadály a fejlődésnek. 1871 és 1886 között felszámolták a feudális jogrendszer intézményeit: a mezővárosok egy részét rendezett tanácsú várossá (járási székhellyé) alakították, a szabad királyi városok többségét megfosztották rangjától, megszüntették a 16 szepesi város kiváltságos helyzetét. A megyehatárokat azonban lényegesen nem módosították, s általában sem hajtottak végre olyan változtatást a közigazgatási határok kijelölése során, ami hátrányos lett volna a dualizmus korabeli nemzetiségekre. (Igaz, az állam nem járult hozzá a megyehatároknak a szlovák-magyar nyelvhatárhoz való igazításához. Ti. az 1910. évi népszámlálás szerint a 16 felső-magyarországi megyéből 12 szlovák, 6 pedig magyar többségű volt.)

A trianoni békeszerződésben kijelölt magyar-csehszlovák határ „kettészelte” Komárom, Esztergom, Nógrád, Abaúj-Torna, és Zemplén megyét; Pozsony, Hont és Gömör megyéből egy kisebb részt hagyott Magyarországon; Győr megye egy darabját pedig Csehszlovákiához csatolta. Az összevonások révén létrejött megyék közül az 1921-es csehszlovák népszámlálás csupán Komárom megyében regisztrált magyar többséget, viszont a hírhedtté vált dél-szlovákiai adatfelvétel szerint a visszaélések ellenére is hivatalosan 17 járásban alkottak többséget a magyarok.

1923-ban megsemmisítették a hagyományos vármegyerendszert, helyette ún. nagymegyéket (Pozsony, Nyitra, Zólyom, Vág, Tátraalja, Kassa) hoztak létre. A magyarlakta peremterületből – Vág megye kivételével – minden megye kapott egy szakaszt; olyan régiókat egyesítettek, amelyek együvé tartozására soha nem volt példa (így került pl. Nyitra kötelékébe Párkány és Privigye). Az átalakítás célja: a magyar-

ság minél kevesebb megyében érje el a hivatalos anyanyelv használathoz szükséges minimális 20%-os arányt.

1928-ban megszüntették a nagymegyerendszert, s helyette tartományokat (Csehország, Morvaország, Szlovákia, Kárpátalja), a tartományokon belül pedig kétszintű (járási, községi) közigazgatást hoztak létre. Az 1931. évi népszámlálás már csak 13 magyar többségű járást regisztrált.

Az 1. bécsi döntéssel Magyarország közel 12 ezer km²-t kapott vissza, 88,1%-ban magyar nemzetiségű lakossal, miáltal Szlovákia az 1940-es népszámlálása egy viszonylag homogén népességű állam képét mutatta (84,9%-nyi szlovák lakossal).

A 2. világháború után, 1949. január 1-jei hatállyal Csehszlovákia gyakorlatilag az 1923 és 1928 közötti nagymegyerendszert állította vissza – Szlovákiában – 6 kerülettel és 90 járással. A zsolnai kivételével most is kapott minden kerület egy részt a déli magyarlakta határsávból, viszont ekkor emelkedett néhány magyar és ruszin többségű település járási székhely rangjára.

Az 1990-ig érvényes közigazgatási területfelosztási rendszer az 1960. évi reform révén jött létre. A nyugat-, közép- és kelet-szlovákiai kerület kiterjedését átlagosan kétszeresére növelték, minek következtében a magyarság aránya egyedül a nyugat-szlovákiai kerületben haladta meg némiképp az ominózus 20%-ot.

A járásek száma ekkor 32-re csökkent, így a 14 magyar többségű járásból mindössze kettő – a dunaszerdahelyi és a komáromi – maradt magyar többségűnek. A kerületi-nagyjárási rendszer igencsak emlékeztet II. József és Bach központosító „művére”. Pedig a lakosságnak ma, éppúgy mint hajdan, beláthatóbb, „emberi méretű”, stabil közigazgatási egységekre van – volna – szüksége.

Az 1990. évi 472. sz. törvény alapján végrehajtott újabb közigazgatási átalakítás révén csupán az 1960-ban létrehozott kerületek (krajok) szűntek meg; a nemzetiségek jogérvényesítését nehezítő nagyjárásek fennmaradtak. A közigazgatás területi decentralizációja jegyében viszont a járáseket és a járási jogú városokat 121 körzetre (obvodra) osztották fel. Kiterjedésüket tekintve ezek a körzetek az 1923-ig meglévő, illetve az 1949 és 1960 közötti járásekre hasonlítanak; közülük 17-ben a magyar lakosság volt többségben.

A korábbi centralizált területi beosztás sikertelenségének, az átalakítással kapcsolatos gazdasági és egyéb igényeknek hatására a Szlovák Nemzeti Tanács 1990-ben új közigazgatási-területi beosztási tervek elkészítéséről intézkedett. Ezt követően a közvélemény bevonásával széleskörű vita bontakozott ki az új rendszer alapelveiről.

A számos terv közül a Mečiar-kormány által támogatott „A” változat áll legközelebb az elfogadáshoz. A tervben nyolc régió szerepel,

egyenként 600-800 ezer lakossal. Feltűnő, hogy a régióközpontok közül őt az északnyugati területen fekszik, ott, ahol a legerősebb a kormánypárt támogatottsága. A nagyjárások határait a tervezők nem változtatták meg, a régiók területének meghatározása során viszont arra törekedtek, hogy a magyarság településterületét a lehető legtöbb régió között osszák fel. Így a 20%-os hivatalos nyelvhasználati arányt a magyarság csupán két régióban éri el. A dunaszerdahelyi járás pedig – a helyi lakosság érdekeit figyelmen kívül hagyva – a 70 kilométerre fekvő Nagyszombat alárendeltségébe kerülne.

Az ún. Minarovič-tervezet („B” változat) a több mint 900 éves megyerendszer visszaállítását tűzi ki célul (16 megye). Viszont a magyar-szlovák nyelvhatár övezetében fekvő területek domborzati adottságaihoz igazodva az itteni megyék domináns módon észak-déli kiterjedésűek, így Komárom megye kivételével mindenütt a szlovák etnikum kerülne többségbe. A „B” változat Szlovákia területét 72 járásra osztja fel, melyekből csupán 8 lenne magyar többségű, s nem adná vissza több magyar nyelvterületen fekvő város járási székhely rangját.

A „C” változat az Együttélés etnikai alapú tervezete. A terv két változattal, egy összefüggő, illetve három magyar többségű régióval számol. Az első esetben egy 8245,3 km² területű, a magyar államhatárhoz tapadó 824 ezer fős (61,5%-ban magyar lakosságú) régió jönne létre 24 várossal és 483 községgel. Földrajzi és etnikai szempontból ez az elképzelés igencsak emlékeztet az olaszországi Dél-Tirol autonóm tartomány helyzetére: az utóbbi is nyugat-keleti irányban nyúlik el az anyaországhoz illeszkedve, németajkú lakosainak aránya 64%, s legnagyobb városainak etnikai összetétele is hasonló a dél-szlovákiai városokéhoz.

A másik magyar variáns szerint három régió jönne létre Dél-Szlovákiában: 1. Nyugaton Pozsony és az Ipolyság között (63,1%-os magyar arány); 2. Középen Ipolyság és Kassa között (54,2%); 3. Keleten Dél-Zemplénben és az Ungvidéken (77,3%). A három régió 21 járásra tagolódna (17-ben magyar többséggel). Az etnikai elven kívül az összeállítók figyelembe vették a települések egymás közötti gazdasági-vonzáskörzeti kapcsolatait. A terv további erénye: a közigazgatási hatásköröket kellően alacsony szinten tartja. Kevésbé erős oldala viszont, hogy nem talált megfelelő megoldást a nyelvhatáron fekvő egyes etnikumú, de szlovák többségű városok regionális csatlakoztatására.

Kocsis Károly: Közigazgatási változások Szlovákiában. = Regio, 6. évf. 1995. 4. sz. 29-59. p.

Cholnoky Győző

Az erdélyi út (Krenner Miklós válogatott publicisztikája)

Krenner Miklós (1875-1968) – írói nevén Spectator – az erdélyi magyar értelmiség egyik prominens képviselője. Az Erdélyi Hírlap így méltatja: „a történelem tudósa, az írás művésze, ... óras szellemi képességekben és szerény... külsőségekben”. Neve valahogy mégis kikopott az utókor emlékezetéből. Méliusz József, Kántor Lajos, Balázs Sándor egybehangzóan méltatlanul elfeledett személyiségnek aposztrofálja, amit az is jelez, hogy sem hosszú és tevékeny életében, sem halála után nem jelent meg gyűjteményes kötet több mint ezer publikált írásából. Ezt a hiányt pótolta most a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Kulturális Egyesület válogatása közzétételével.

Mint oly sokan a kiváló magyarok közül, származását tekintve Krenner is messziről indult: apai ágon osztrák, anyai ágon osztrák-magyar-szlovák eredetű. Szülei a múlt század végén telepedtek meg Aradon, ő maga tanulmányait Kolozsvárt a bölcsészkaron folytatta. Húsz éves korában már belső munkatársa a kolozsvári Ellenzék c. lapnak; 1900-tól tanár Déván, majd Aradon a főreáliskolában. A kezdetektől megmutatkozott politikai elkötelezettsége: kiváló tanárként egyesületi életet szervezett, számos cikket írt közéleti és tudományos kérdésekről, ugyanakkor egyik vezéralakja lett a tanárság bérharcának.

Kisebbségi munkássága 1919. után (3 éves balkáni frontszolgálatból visszatérve) kezdődik. Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István mellett Krenner lett a kisebbségi sorsba szakadt magyarság politikai életének fő szervezője. Ettől az időtől kezdve használja a Spectator írói álnevet. S valóban, a szélekről szemlélte a húszas évek Európáját, annak kisebbségeit, Románia politikai életét és a magyarság helyzetét.

A jelen válogatás szerkesztője, György Béla három tematikai fejezetbe sorolta Krenner írásait: az elsőbe kerültek az 1922 és 1935 között megjelent kisebbségpolitikai dolgozatai; a másodikba a Magyar Párt – nevével fémjelzett – reformmozgalmával kapcsolatos publicisztikája; a harmadikba pedig a Duna-medence népeinek összefogását követelő cikkei.

Krenner írásaiban a kisebbségi státus valaminek a hiányát jelenti: csonkaságot, kisebbséget, tökéletlenséget. A kisebbségi öntudat kialakítása nála mégis követelmény, amit a nevelésnek és a politikának magára kell vállalnia. Úgy látja, tompítani kell a románság magyarokkal szembeni bizalmatlanságát, kímélni emlékeit és hiúságát, segíteni abban, hogy leküzdje szellemi, gazdasági és erkölcsi fogyatékoságait. Számolni kell a hagyományos „tirannizmussal”, amivel nem az eszményi harcost, hanem a furfangos diplomatát kell szembeállítani.

Krenner természetesen hisz a transzszilvanizmus eszméjében.

Értelmezésében az erdélyi gondolat az itt élő három nemzet hűsége saját különösségéhez, miközben az a célja, hogy többágú szövetkezés alapult ki a közös feladatok megvalósítása érdekében.

Pontosan definiálja és papírra is veti rosszsallásait: az államhatalom mohóságát, kíméletlenségét (írásai miatt a Rendkívüli Újság c. aradi lapot hétszer tiltották be, s számtalan sajtópert akasztottak a nyakába), de esetenként sorstársait, a magyarságot sem kíméli. Szétesés és tömörülés c. cikkében írja: „A magyarság a világtörténelem lélektani pillanataiban minden tartalék nélkül átélte a szenvedélyek és indulatok uralmát, mert elsősorban érzelmi hajlamai szokták irányítani”.

A 2. bécsi döntés után nemzeti önkritikája új irányt vesz: „...Magyarországnak soha nem szabad elfelejtenie, hogy Erdélynek szilárd hagyománya van, mely a helvét racionalizmusból táplálkozik, a vallásszabadság és a szabad vizsgálódás elvén alapuló önrendelkezés elvéből kiindulva önrendelkezési, *szabadelvű* (kiem. a szerk.) és demokratikus elveket melenget a keblén”.

Krenner baloldali politikus volt, s ez a meggyőződése kormányozta a Magyar Párt megreformálására vonatkozó igényét. Úgy véli, a párt túlsúlyosan a történelmi osztályok nézeteit képviseli, „nem tükrözi pontosan a kisebbségi magyar nemzet rétegződését és idegdúcait, ...kissé jobbfelé tolódott el”.

A gazdasági világválság végén töretlenül optimistának bizonyult a térség országainak gazdasági együttműködését illetően. Elérkezettnek látta az időt a gazdasági béke helyreállítására, s célja „egészséges versennyé átalakítani az autarkiák élet-halál küzdelmét”. Sőt, politikai szándékot lát „a kapitalizmus újjászületéséből és a bolsevista termelési rend párhuzamosságából eredő ellentétek” kiküszöbölésére(!).

Egyetértve a kötet szerkesztőjével: Krenner nézetei nem minden esetben állták ki az idő próbáját. Mégis, teljes életműve fontos alkotóeleme a két világháború közötti erdélyi szellemiségnek.

Krenner Miklós: Az erdélyi út. Székelyudvarhely, 1995, Haáz Rezső Kulturális Egyesület 218 p. (Múzeumi füzetek 11.)

Cholnoky Győző

A Dévára települt bukovinai székelyek kapcsolata a románokkal

A bukovinai székelyek a múlt százak 90-es éveiben egy véletlen folytán telepedtek meg Déván: az Al-Dunától csalódottan hazafelé tartó csoportjukat az akkori polgármester előnyös gazdasági segéllyel maradásra bírta.

Letelepedésük után magatartásukat az új környezet megismerésének a szándéka jellemezte. Ez a szemlélet természetes módon adódott „mellékfoglalkozásukból”: általában fuvarozással egészítették ki gazdálkodói tevékenységüket, s román nyelvismeretük is hozzájárult ahhoz, hogy hamar megismerték Hunyad megye gazdasági és kulturális viszonyait.

A természetes módon kibontakozó interetnikus kapcsolatok fő színtere mégis a gazdálkodás szférája volt, és maradt egészen az 1950-es évekig, a mezőgazdaság kollektivizálásának időszakáig. A jellemző kapcsolat a munkaadó székely családok és a román napszámos családok között alakult ki, mégpedig a kölcsönös bizalom jegyében: a román napszámos bármikor felvehetette a gazdától terményben megszabott fizetségét; a dévai székelyek gyakran román ismerőseiktől vásároltak állatot stb.

A magyar szórványközösség azonban úgy kapcsolódott a többségi kultúrához, hogy a mai napig fenntartotta identitástudatát. Életmódjában, szokásaiban, gondolkodásában ugyanis természetes módon ötvöződött a nemzedékről-nemzedékre átörökített hagyomány a helyi sajátosságok új fejleményeivel.

A bukovinai székelyek magyarságtudata erős vonzerőt gyakorolt a többi etnikumra. A dévai magyar családnevek között igen nagy számban fordulnak elő román, német és szláv eredetű nevek – persze általában a magyar helyesírás szabályai szerinti formában. (Így lett pl. Árdeleánból Árgyelán.)

Mihail Sadoveanu 1922-ben Déváról írt riportjában nagyra értékelte az itteni székelység gazdálkodási kultúráját, és követendő példának állította a helyi (magyar) hitelszövetkezet és közbirtokossági rendszer működését.

A Déva környéki románság a székelyektől tanulta meg a kukorica sorban való vetését, az ekekapa és a töltögető eke használatát stb. (A soknemzetiségű Bukovinában a magasabb gazdálkodási kultúrát a székelyek a németektől vették át.)

A gazdasági jellegű érintkezések alapozták meg az emberi kapcsolatok elmélyítését, amelyek a nehéz idők próbáját is kiállták: gyakran a helyi románok védték meg a dévai székelyeket a vasgárdisták vandálistusától.

A két etnikum hagyományos kulturális kölcsönhatása manapság jobbra egyirányúra fordul, s ez mindenekelőtt az új nemzedék köznapi nyelvhasználatában mutatható ki. Az aszimmetria azonban már nem a természetes román-magyar interetnikus kapcsolatrendszer következtében jön létre.

A dévai mezőgazdasági termelőszövetkezet megalakulása után az ifjúság figyelme az ipar és a közszolgáltatások felé fordult. Nyelvi szem-

pontból ekkor kezdődött el az „elcsángósodás” folyamata: a székely fiatalok a modern mesterségek és foglalkozások szakkifejezéseit románul sajátítják el, magyar megfelelőiket nem ismerik. És ez nem pusztán oktatási, de mélyen társadalmi kérdés: a magyar szülő gyakran abban az esetben sem a magyar, hanem a román iskolába írattja be gyermekét, ha választhat a két iskolatípus között. Egy székely adatközlő így világítja meg a jelenség hátterét: „Még sofőr se lehet a gyerekből, ha nem tud románul”.

Zsók Béla: A Dévára települt bukovinai székelyek kapcsolata a környező románsággal. = Erdélyi Múzeum, 56. köt. 1994. 3-4. füz. 70-74. p.

Cholnoky Győző

„Bugontúli” lengyelek, volhíniai csehek és szlovákiai ukránok sorsa a második világháború után

A Sztálin uralta Szovjetunióban a 30-as 40-es évek alatt (a háborús évek alatt is) egész nemzetestek, sőt nemzetek voltak szibériai és kazahsztáni exodusra ítélve. Ily módon összesen 3 millió 226 ezer szovjet állampolgárt kényszerítettek otthona elhagyására. Erre a sorsra jutott szinte minden ingus, csecsen, volgai német, kalmük és krími tatár, de a balti népek és a lengyelek közül is több százezren osztoztak a számkivetésben.

A második világháború végén a „bugontúli” és a Vilnius környéki lengyeleket a lengyel keleti területekkel gyarapodó szovjet állam választásra kényszerítette, amely – némi leegyszerűsítéssel – így szólt: vagy a Németországtól visszacapott „ösi lengyel területekre”, vagy Szibériába menni. Egyik e helyt referált tanulmányunk a lengyelek által kényszerűen elfogadott nyugati irányú emigrációról szól.

Sztálintól – érdekes módon – a polgári Eduard Beneš és az általa vezetett ugyancsak polgári Csehszlovákia tanult a legtöbbet, amikor elhatározta, hogy a korábbi soknemzetiségű országot (cseh 50,82%, német 23,36%, szlovák 14,71%, magyar 5,57%, ukrán 3,45% lengyel 0,57%) két szláv nemzet – a cseh és a szlovák – országává teszi. Ennek érdekében Csehszlovákia hajtotta végre legradikálisabban a németek kiűzését (összesen 2 millió 996 ezer németet zsuppoltak ki, ezen belül Szlovákiából 166 ezret), és a magyar államot is nagy volumenű lakosságcserére kényszerítette. Kevésbé ismert, hogy a volhíniai cseh telepeseket ugyancsak lakosságcserével hozta vissza a túlnyomórészt kelet-szlovákiai ukránokkal „ellentételezve” az akciót. Másodjára ezt a történetet tárgyaló tanulmányt referáljuk.

1. A „bugontúli” és Vilnius környéki lengyelek kiűzetése

Amikor 1941 decemberében (a németek éppen Moszkva alatt álltak) Władysław Sikorskinak, a londoni lengyel emigráns kormány első emberének Sztálin megpendítette, hogy a háború győztes befejezése után az ország – jutalmul – bizonyos német területek bekebelezésére számíthat, a politikus katona mindjárt tudta: Sztálin anélkül, hogy említette volna, a keleti lengyel területek bekebelezését tűzte ki céljául, s az oderai határ emlegetése e hódítás miatti fájdalom és elkeseredés enyhítését hivatott szolgálni. Sikorski ezt követően, amíg csak repülőgépe le nem zuhant (1943 júliusa), a nyugati hatalmagnál kísérletet tett e szándék meghiúsítására.

Közben a britek – konkrétan Winston Churchill és Anthony Eden – 1942 ősztől mindinkább hajlottak, nehogy Sztálint magukra haragítsák, a szovjet terv akceptálására. Am erről Sikorski utóda, Stanisław Mykołajczyk csak 1943 szeptemberében értesült Edentől. A teheráni konferencián (1943 novemberében és decemberében) aztán a lengyelek területvesztésének és „átköltöztetésének” kérdése végleg eldőlt. Churchill azt mondta, hogy az országot akként kellene eltolni nyugati irányban, ahogy a két lépést balra parancsot végrehajtó katonák szokták.

Mikołajczyk kezdetben makacskodott, s ha hajlott is bizonyos engedményekre, Lemberget és Viliust mindenképpen szerette volna lengyelnek megtartani. 1944 júliusában – nem utolsósorban Beneš radikalizmusát látva – ugyan magáévá tette a lengyel fennhatóság alá kerülő nyugati területekről a németek kitelepítését, az ország keleti határainak kérdésében azonban hajthatatlan maradt. Ez a lengyel emigráns kormány és a szövetséges hatalmak között válságot idézett elő, úgyhogy Mikołajczyk 1944 novemberében kénytelen volt lemondani.

Az új miniszterelnök – Tomasz Arciszewski – egyaránt híve volt a németek kitelepítésének és a „Curzon vonalat” nagyjából követő új lengyel-szovjet határnak (Curzon brit külügyminiszter volt, a később róla elnevezett vonalat ő javasolta 1920-ban lengyel-szovjet határnak, amit a lengyelek a varsói győzelem után az 1921. évi rigai békeszerződésben jóval keletebbre húztak meg), illetve kénytelen-kelletlen a Bugon túli és a Vilnius környéki lengyelek repatriálásnak nevezett elűzésének is.

A potsdami értekezlet aztán még egyszer placetet mondott a németek ki- és a lengyelek áttelepítésére. A konferenciát gyorsan követően 1945. augusztus 16-án a lengyel kormány, azaz a már kommunista befolyás alatt működő ideiglenes nemzeti egységtanács, aláírta az ország új keleti határával kapcsolatos egyezményt. De már ezt a dokumentumot jóval megelőzően – 1944 szeptemberében – lengyel-szovjet megállapodások születtek az ukránjai, a fehéroroszországi és a litvániai lengyelek

„evakuálásáról”, elvileg a lengyelországban élő ukránok, fehéroroszk és litvánok repatriálásáért cserében. Ugyancsak elvi kívánalom volt, hogy az áttelepülés legyen önkéntes. Az áttelepülők jogai (2 tonnányi ingóság elvitele családonként, kárpótlás az elhagyott ingatlanokért, az áttelepülésig felmentés az adózás és a beszolgáltatás kötelezettsége alól, az új otthon kiválasztása) az áttelepítéssel foglalkozó szovjet és lengyel szervek önkényeskedése miatt alig-alig érvényesültek.

1945. július 6-án még egy hazatelepítési egyezmény született, amely a Szibériába és Kazahsztánba hurcolt lengyelek további sorsáról intézkedett.

Az áttelepülésre vonatkozó jelentkezés – kivéve a szibériai és a kazahsztáni lengyeleket – meglehetősen vontatott volt. Mindenki a „csodákban” reménykedett (a jelenlegi helyzet nem állhat fenn soká, visszajön a Anders-hadsereg stb.), ám a szovjet hatóságok nyomása egyre zordabb lett, s tömegessé vált a kényszerű jelentkezés. A jelentkezők közül Litvániában (nehogy a termőföld műveletlen maradjon) mindenekelőtt a parasztok jelentős részét tartották vissza, Fehéroroszországban és Ukrajnában főként a nélkülözhetetlen specialistákat. (A humán értelmiség nem számított specialistának. Ellenkezőleg.)

A lengyelség nyugati régiókba történő átköltöztetésének a következő szomorú következményei lettek:

Vilniusból az első szerelvény 1945. január 29-én indult el a kiűzött lengyelekkel. A lengyeltelenítés 1946-ban volt a legintenzívebb. Az 1945 és 1947 közötti években összesen 197 ezer lengyel (nagyjából az ottani kisebbség fele) volt kénytelen elhagyni Vilnius vidékét.

Fehéroroszországból ugyanezen évek alatt 274 ezer lengyel települt át az anyaország újonnan szerzett területére. Az áttelepítési csúcspontok 1945 nyarán és őszén voltak.

Ukrajnában az első szerelvények már 1944 szeptemberében megteltek a lengyel áttelepülőkkel. Közéjük azon falvak lakosai tartoztak, akiknek otthonát az ukrán alvilág porig égette. Aztán egész települések – papostól és oltárképestől – kerültek sorra. 1944 és 1948 között ebből a köztársaságból összesen 788 ezer lengyel kelt útnak a „felszabadított területek” felé.

A lengyeleket ért további traumák: az elmenetel siettetésére – a gyakori halálos fenyegetésektől eltekintve – „etnikailag megfelelő” népességet telepítettek a házakba, s így minimálisra szűkült az az élettér, amivel a lengyel családok még rendelkeztek. A következő „keresztúti állomás” volt a pályaudvarokra történt fejetlen kiszállítás és a szerelvényekre való gyakran több napos, éhséggel és járványokkal tarkított várakozás. Maga az „utazás” is kínkeserves volt: rendszerint hetekig tartott a szerelvények vesztegelése és különféle (szovjet és lengyel) bandák támadásai-zaklatásai miatt. Nem csoda, ha sokan meghaltak közben.

A megpróbáltatások a „felszabadított területekre” érkezve sem értek véget. Az anyaországi hatalom ui. bizalmatlan volt a „bugontúli” lengyelekkel szemben, s ezért a legtöbbször szó sem lehetett a megígért szabad lakóhelyválasztásról. Meg ami igaz, az igaz: a legjobb régiókat az anyaországi telepesek addigra már benépesítették. Valahogy a „sero venientibus ossa” érvényesült. A lakóhelycserével jól járt hazai telepesek azért sem szívelték az újonnan jötteket, mert náluk jóval toleránsabbak voltak a még ottlévő németység iránt. Az ok: nekik inkább a szovjetek magatartásával voltak egy életre szóló tapasztalataik, ezért a Németországba történő kizsuppolásra várókat bizonyos mértékig sorstársaknak tekintették.

Aszovjet hatóságok 1946 júniusában felhagytak a lengyelek tömeges áttelepítésével, ami több mint egy millió 250 ezer lelket érintett. Ezen felül az „új otthon” reményében további 200 ezer keleti egyéni menekült és 70 ezer keleti végekről származó leszerelt katona is növelte a volt német területek zsúfoltságát.

A referált dolgozat egy külön – „Kiűzetési komplexum”-nak elnevezett – kutatási program keretében készült a Nemzetközi Tanulmányok Intézetében.

2. A volhíniai akció

Amikor 1945. július 29-én Csehszlovákia megállapodott a Szovjetunióval Kárpátalja Ukrajnához való csatolásáról (Vladimir Clementis szerint ezt a csehszlovák diplomácia kezdeményezte), Beneš már bírta Molotov ígéretét, hogy a Szlovákia fennhatósága alatt megmaradt Eperjes-környék Szovjetunióhoz való csatolásának kérdése lekerült a napirendről, s az ott élő ukránok (ruszinok) opció útján települhetnek át Ukrajnába, miközben a volhíniai csehek repatriálhatnak.

A volhíniai cseh telepesek, akik a múlt század 70-80-as éveiben érkeztek ide, a Sloboda-féle csehszlovák hadseregben szolgáló tagjaik útján már korábban jelezték, hogy szívesen repatriálnának a lakatlanná tett, egyébként azonban gazdaságilag fejlett Szudétákba. Ez a szándék igencsak kvadrált a beneši politikával, amelynek célja volt, hogy hazahozzon minden cseh és szlovák kisebbséget, éljen bár a világ akármelyik táján. A cseh kisebbségek közül csak a volhíniaiak voltak erre hajlandók. S minthogy ez a kisebbség számosságában is elég tekintélyes volt, „jó jött” a Szudéták újranépesítése szempontjából is.

Mindenesetre az e célból megkötött egyezmény végrehajtásaként a volhíniai csehek – a szovjet-ukrán hatóságok némi sürgetésével, annak rendje-módja szerint hazajöhettek. Ez alatt 10.275 családot, illetve 33.077 személyt kell érteni.

A frissen hazatérteket intenzív állami törődés övezte, mint ezt az e témakörben kelt cseh szakirodalom bőven dokumentálja is. A központi (túlnyomórészt cseh nemzetiségű) hivatalnokokat ezután már nem túl

ságosan érdekelte az „ellenszolgáltatás”, azaz a csehszlovákiai ukránok és oroszok optáltatásának és áttelepítésének végrehajtása, annál is kevésbé, mert az akcióban a cseh országrészek alig voltak érdekelték (innen végül 164 család, összesen 362 személy ment el). Tulajdonképpen „altatták” is az akciót, minthogy kelet-szlovákiai ukránok a legnehezebb munkakörökben jelentős mértékben enyhítették a csehországi munkaerőhiányt.

Mivel a megállapodott határidőig, 1946. március 31-ig csupán 3.845 személy jelentkezett áttelepülésre, a központi hivatalok a szlovák áttelepítési szerveket utasították a késedelem behozására. Ezek a szervek szovjet áttelepítési biztosokkal kiegészülve azzal kezdték, hogy helyszíni szemlék alapján állapították meg az optálásra „alkalmas” családok és személyek számát. Ez 25 430 családot, illetve 115 460 személyt tett ki. E két adatról elmondható, hogy sokkal kisebb, mint amilyenek az 1930. évi népszámlálás és az azóta bekövetkezett természetes szaporulat alapján lennie kellett volna. Itt az mutatkozik meg, hogy sokan – a testvéri lemakok szomorú sorsáról szóló hírek hatására is – igyekeztek kikerülni az ukránná minősítést.

A hivatalos áttelepítési propaganda ezzel szemben az országész siralmas gazdasági helyzetére és az ukránjai érvényesülési lehetőségekre hivatkozott (az előbbi körülményt a ténylegesnél gyászosabbra, az utóbbiakat pedig ragyogóbbra festve). Ennek eredményeként azután a bártfai, homonnai, mezőlaborci és eperjesi járásból 3 326 család, illetve 14 469 személy választotta a szovjet-ukrán állampolgárságot. Végül azonban csak 2 665 család, illetve 12 015 személy hagyta el korábbi lakhelyét. Míg a csehországi optánsok foglalkozási összetétele meglehetősen vegyes volt (mérnök-technikus 4,45, munkás 30,57, tisztviselő 9,84, földművelő 18,43, egyéb 14,24, eltartott 28,49%), addig a Kelet-Szlovákiából származóké igencsak egységes (97,7%-ban földműves). A kitelepülők számos állatot, földművelő eszközt és terményt vittek magukkal, és tekintélyes értékű ingatlant – földet és házvagyonot – hagytak hátra. (A referált tanulmányban részletes felsorolásuk is megtalálható.)

A tényleges áttelepülés 1947. január 27-én kezdődött, és 1947. május 10-én ért véget. A szovjet (ukrán) fél egyébként elégedetlen volt a volhíniai csehekért cserébe kapott kelet-szlovákiai ukránok számával, ám tekintettel a szláv rokonságra, nem fejtett ki közvetlen nyomást a lakosság további optálása érdekében. Ennek ellenére mindmáig érezni az akció kellemetlen emlékeit és következményeit a (rokon-baráti szálak megszakadását, az ukránság meggyengülését) az eperjesi régióban.

Borkowicz, Jacek: 1945: wypędzeni Polacy. = *Wież*, 38. rok. 1995. 9. no. 37-55. p.

Vanat, Ivan: Volins'ka akciâ: zadum, realizaciâ j naslidki. = *Duklâ*, 43. ryk. vid. 1995. 2. no. 55-73. p.

Futala Tibor

Módszertani kérdések

Lugosi üzenet

Az 1991-ben újraéledt Szatmárnémeti Kölcsey Kör névadója kultuszának ápolásán kívül feladatának tekinti a Szamarhoz és a Partiumhoz kötődő valamennyi személyiségre való emlékezést is. A Magyar Kisebbség című, két világháború közötti folyóirat szerkesztője, Jakabffy Elemér is szorosan kapcsolódik e régióhoz. Két cikluson át parlamenti képviselője volt Szatmár megyének, s élete utolsó éveit is Szatmárnémetiben töltötte. Végso nyughelye a város római katolikus temetőjében található.

Nem véletlen tehát, hogy 1993. október 29-én és 30-án Szatmárnémetiben, majd 31-én Lugoson, Jakabffy korábbi lakóhelyén a Kör Jakabffy-napokat tartott, amelyen romániai, szlovákiai, svájci és magyarországi tudósok tanácskoztak in signo: Az európai nyitott társadalom és kisebbség. Tradíciók a Kárpát-medence magyar közgondolkodásában.

Az sem véletlen, hogy Jakabffy Magyar Kisebbség című folyóiratának méltatása e tanácskozás tengelyébe került, illetve hogy 1995-ben – azonos címen – új folyama indult, mintegy vállalva az alapító szerkesztő által megfundált hagyomány folytatását (vö. a Kisebbségkutatás 1995. évi. 4. számának 491-495. oldalán található ismertetéssel.)

Mert semmi kétség: a Magyar Kisebbség a kárpát-medencei társadalomtudományi gondolkodás kivételes színvonalú orgánuma volt, s egyben kivételes állandóságot mutatott mind megjelenésének külsőségeiben, mind a szerkesztési elvek tekintetében. 1922-től kezdve két évtizeden keresztül folyamatosan őrizte az induláskor megfogalmazott alapelveket. Azt igyekezett feltárni és tudósítani, amit az „öntudatos népek önmagukról gondolnak”, miközben más népekhez való viszonyukat egybevetette más népek képviselőinek véleményével.

A Magyar Kisebbség tanulmányai történelmi és tényszerű szemléletűek voltak; igyekeztek elkerülni a nemzetiségi elszigetelődésnek még a látszatát is. Ezt szolgálták a hosszabb lélegzetű írások mellett a horizontot bővítő hírek, beszámolók s a kisebbségi kérdés gyakorlatát

érintő dokumentumok is.

A lap állandóságát, következetességét és szerkesztési stabilitását Jakabffy Elemérnek köszönheti. Bár eredetileg hárman indították a lapot, útjaik azonban hamar szétváltak. A következőképpen:

Sulyok István 1918 előtt tekintélyes állami tisztviselő volt. A Magyar Kisebbség szerkesztésétől a bankszakma csábította el. Fokozatosan jobbra tolódott, ugyanakkor – bár neve szerepelt a fedőlapon – a lap szerkesztését nem befolyásolta. Bizonyos fokig ennek köszönheti a Magyar Kisebbség, hogy szélsőjobbról nem tapasztalt pályakorrekciót követelő nyomást.

Willer József is közéleti személyiség volt 1918 előtt, s gyakorlatilag ő is kivonult a szerkesztésből: Brassóban telepedett le, hivatásos politikusként tevékenykedett. Az ő neve azonban a lap belső anyagaiban is megtalálható, mert mindvégig a laphoz közelebb álló politikai irányzat képviselője volt.

Jakabffy Elemér őszinte szószólója volt a román és magyar nép egymásratalálásának, és aktív szerepet várt a Népszövetségtől, melynek munkájában többször részt is vállalt, a többségi és kisebbségi nemzetek közti viszony rendezését sürgetve.

Amennyiben személye a stabilitást jelentette, a lap életének egyes szakaszaiban megnyilvánuló különbségek is az ő elvi elkötelezettségéből és következetességéből adódnak. Ez elsősorban a különböző romániai politikai erőkhez való viszonyára vonatkozik s arra a felismerésére, amely szükségszerűen adódott a Népszövetség tevékenységéből, hogy ti. ez a szervezet képtelen az európai konfliktusokat kezelni és feloldani.

Alapmonográfia a szerkesztők életpályájának felrajzolása után elemzi azt a társadalmi és politikai közeget, amelyben a Magyar Kisebbség ellátta felvállalt feladatát.

A történelmi-politikai háttér és a lap anyagának egybevetése alapján a kötet öt szakaszt különböztet meg. Az első a gyulafehérvári nyilatkozat szellemében, a román-magyar kiegyezésben és a demokrácia érvényesülésében kereste a kiutat (1922–1924). Az ezt követő második, 1928-ig terjedő szakasz a kisebbségi lét megszilárdulását, a kisebbségi viszonyrendszer kialakulását mutatja be. Mivel azonban a kisebbségek számára létfontosságú intézményesülés nem valósult meg teljes egészében, törvényszerűen következett a válság időszaka (1933-ig), majd a királydiktatúra felé vezető folyamat (1938-ig), amely már a primer nemzeti érdekeken túltekintő állásfoglalást követelt. Az 1938-tól 1942-ig terjedő időszak pedig annak a dokumentuma, hogy a megbolydult európai világrendben nem valósítható meg a csoda: a legmélyebb szintű szociográfiai önismereten nyugvó belső, tudati autonómia. Amikor a Magyar Kisebbség pillanatnyi bizonytalankodás után fellépett a népcsere különböző elképzelései ellen, leszögezte: a kisebbségek

helye ott van, ahová a történelmi sors vetette őket, ahol elődeik éltek, ahol születtek. Törvénytiszteletük feltétele az egyenlő elbánás. Ekkor már érezhetővé vált, hogy a lap körül elfogy a levegő. S bár a megszűnés közvetlen oka az anyagiak hiánya volt, ez csak a betiltást, a retorziót előzte meg.

Most, amikor a Magyar Kisebbség fél évszázados szünet után újraindul, ez a tény- és tárgyszerű, gazdag belső adatanyagot, valamint önálló jegyzeteket tartalmazó monográfia a legjobb útravaló számára.

Balázs Sándor: Lugosi üzenet. Szatmárnémeti, 1995. Kölcsey Kör. 146 p.

S. Benedek András

Közép- és kelet-európai vonatkozású szociológiai kutatás

A német (és egyben a szélesebb nyugati) szociológia a rendszerváltás előtt csak érintőlegesen és szórványosan foglalkozott a vasfüggöny mögötti Európával. Német vonatkozásban a frankfurti szociológus konferencia (a Német Szociológiai Társaság 25. ülészsaka) 1990-ben egy rögtönzött Kelet-Európa-megbeszélés formájában igyekezett pótolni a mulasztottakat, majd az ennek résztvevőiből szerveződő munkacsoport kereteiben. (A Nyugat-Berlinben működő Bálint Tibor és mások vezetésével.) A munkacsoport tevékenysége dinamikusan fejlődött. Munkáját a Fritz Thyssen-Alapítvány, valamint a tutzingi Politikatudományi Akadémia nagy mértékben segítette. 1991. évi berlini tanácskozásukon csatlakoztatni tudták a volt NDK-beli szakembereket is.

1992-ben a munkacsoport tagjai már hangsúlyos szerepet vittek a soron következő német szociológus konferencián (Düsseldorf), majd önálló rendezvényt szenteltek a német egyesítést érintő szociológiai kérdéseknek. Mérföldkövet jelentett 1994-es ülészsakuk is, melyen történeti szempontú elemzések hangzottak el. Ezt követően a munkacsoport a Német Szociológiai Társaság állandó szekciójaként működhetett tovább, s az 1995-ös szociológus konferencián szekciótémaként szerepelt „az átalakuló Kelet-Európa” témája. 1995-ben további programjuk volt az első külföldön tartandó tanácskozás – „a szovjet rendszer összeomlása” címmel, aminek Miskolc kínált otthont.

Sterbling, A.: Zur soziologischen Osteuropa-, Ostmittel- und Südosteuropaforschung. = Südosteuropa, 44. Jg. 1995. 8. H. 523-526. p.

Komáromi Sándor

Válogatásunk forráskiadványai

Blätter für deutsche und internationale Politik (Németország)	Nations et frontières dans la nouvelle Europe (Belgium)
Co-Existence (Hollandia)	Die neue Gesellschaft (Németország)
Duklâ (Szlovákia)	Polis (Románia)
Erdélyi Múzeum (Románia)	Politique Internationale (Franciaország)
Az erdélyi út (Románia)	Regio (Magyarország)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)	Review of International Affairs (Jugoszlávia)
Ethnographia (Magyarország)	Slovenské pohl 'ady (Szlovákia)
Europa Ethnica (Ausztria)	Social Identities (Anglia)
Foreign Affairs (USA)	Südosteuropa (Németország)
Halbjahresschrift für Südosteuropäische Geschichte (Németország)	Terrorism and Political Violence (USA)
Im historischen Würgegriff (Németország)	Üzenet (Jugoszlávia)
Irodalmi Szemle (Szlovákia)	Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról (Románia)
Korunk (Románia)	Więź (Lengyelország)
Lugosi üzenet (Románia)	Zbierka zákonov (Szlovákia)
Magyar Kisebbség (Románia)	
Mirovaâ Ékonomika (Oroszország)	

A KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ NEMCSAK A KÖNYVTÁROSOK ÁRUHÁZA

Régi helyen, az új könyvek széles választékával
készséggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk: 1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthori u. sarok)

Telefon/fax: 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartási idő:

hétfőtől szerdáig: 9–17, csütörtökön: 9–18, pénteken: 9–16 óráig.

ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK, ISKOLÁK RÉSZÉRE:

Kívánságukra tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő magyar és idegen nyelvű könyvújdonságokról, hanglemezekről, video- és hangkazettákról, oktatási programokról.

A megrendeléseket faxon is elfogadjuk, és postai utánvétellel, átutalással azonnal szállítjuk – a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint.

Engedményeink: könyvtárak, könyvtárosok, iskolák, pedagógusok részére
készpénzes vásárlás esetén:

magyar nyelvű könyveknél 20%

idegen nyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok stb. 10%
diákok, nyugdíjasok minden vásárlás után 10% engedmény.

A közép- és kelet-európai országok és népek kapcsolatai

A történelem szorításában: a magyar-szlovák kapcsolatok múltja, jelene és jövője (Nomos Verlag)	52
A magyar-szlovák viszony és a szlovákiai magyar kisebbség helyzetének alakulása 1989 után (Szent-Iványi Ágnes; Zemko, Milan; Entz Géza)	53
A szimbolikus politika csapdái a cseh-német viszonyban (Wagnerová, A.)	56

Kisebbségi politika

Az európai kisebbségvédelem biztonságpolitikai aspektusai, különös tekintettel a magyar-szlovák kapcsolatokra (Meulen, Hans van der; Doel, Theo van den; Zatlakaj, Pavol)	58
Kisebbségellenes szélsőjobboldali terrorizmus Európában (Bjorgo, T.; Merkl, P. H.)	62
Mire volna jó a kisebbségi jogok európai szabványa? – egy szlovák vélemény (Sivák, J.)	65
Sajátos vázlat a román nemzet múltjáról és jelenéről (Marinescu, E.)	67
Nemzeti vagy tudományos alapon hozható-e létre Romániában a polgári társadalom? (Lőrincz, J. D.)	70
Miként és ki szította a jugoszláv „örökösödési háború” tüzeit? (Jacobsen, C. G.) ..	73
Jugoszlávia – avagy az együttélés kényszere (Schubert, M.)	75
Úton az újfajta jugoszláv egység felé? (Vukovic, Z.)	76
Észak-Írország: felekezeti vagy nemzetiségi konfliktus? (O’Leary, B.; O’Duffy, B.)	79

Kisebbségi jog

Újabb nyelvtörvény Szlovákiában (Balla Kálmán)	81
Kisebbségi jogok Románia alkotmányában (Kukorelli István; Tóth Sándor)	87
A nemzetiségi kérdésről (Pan, Ch.)	90

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A magyar kisebbség helyzete Csehszlovákiában 1945 és 1989 között (Popély Gyula; Jablonický, J.)	92
A magyar- (cseh)szlovák kapcsolatok a két világháború közti időszakban szlovák és magyar szemszögből (Fabian, J.; Molnár Imre)	95
A szlovákság helyzete a monarchia felbomlásáig: pro és kontra (Szarka László; Kovác D.)	98
Közigazgatási változások Szlovákiában egykor és ma (Kocsis Károly)	101
Az erdélyi út – Krenner Miklós válogatott publicisztikája (Haáz Rezső Kulturális Egyesület)	105
A Dévára települt bukovinai székelyek kapcsolata a románokkal (Zsók Béla) ..	106
„Bugontúli” lengyelek, volhíniai csehek és szlovákiai ukránok sorsa a második világháború után (Borkowicz, J; Vanat, I.)	108

Módszertani kérdések

Lugosi üzenet (Balázs Sándor)	113
Közép- és kelet-európai vonatkozású szociológiai kutatás (Sterbling, A.)	115

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

A bécsi sajtó magyarságképe a millennium előtt (Haslinger, P.)

Kisebbségi jogok és konfliktuskezelés (Lucas, M.R.)

Etnoradikalizmus: az etnopolitika és az erőszak viszonya
(Scheffler, T.)

Köznyelvi problémák véleménye a magyar és szlovák nyelvi
keveredésről (Lanstyák István – Szabómihály Gizella)

Aranyosszéki kapcsolattörténeti mozaik (Binder Pál)

Angol nyelvű könyvek Oroszországról, Közép- és Kelet-Európáról
(Osteuropa)

